MODERNLEŞME DÖNEMİNDE OSMANLI DÜŞÜNCE DÜNYASINDA EVRİM TEORİSİ TARTIŞMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DENİZ GÜLTEKİN

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH
ANABİLİM DALI

MERSİN
KASIM – 2019

MODERNLEŞME DÖNEMİNDE OSMANLI DÜŞÜNCE DÜNYASINDA EVRİM TEORİSİ TARTIŞMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DENİZ GÜLTEKİN

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH
ANABİLİM DALI

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Birgül BOZKURT

MERSİN
KASIM - 2019

ONAY

Deniz GÜLTEKİN tarafından Dr. Öğr. Üyesi Birgül BOZKURT danışmanlığında hazırlanan "Modernleşme Döneminde Osmanlı Düşünce Dünyasında Evrim Teorisi Tartışmaları" başlıklı çalışma aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Görevi	**Ünvanı, Adı ve Soyadı**	**İmza**
Başkan	Dr. Öğr. Üyesi Birgül BOZKURT	....
Üye	Doç. Dr. İbrahim BOZKURT	....
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Vedat KANAT	....

Yukarıdaki Jüri kararı Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 28.11.2019... tarih ve 2019/18....... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Yusuf Gürhan TOPÇU

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

Bu tezde kullanılan özgün bilgiler, şekil, tablo ve fotoğraflardan kaynak göstermeden alıntı yapmak 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine tabidir.

ETİK BEYAN

Mersin Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinde belirtilen kurallara uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında,

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak kullandığımı,
- Kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü Mersin Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı,
- Tezin tüm telif haklarını Mersin Üniversitesi'ne devrettiğimi

beyan ederim.

ETHICAL DECLARATION

This thesis is prepared in accordance with the rules specified in Mersin University Graduate Education Regulation and I declare to comply with the following conditions:

- I have obtained all the information and the documents of the thesis in accordance with the academic rules.
- I presented all the visual, auditory and written informations and results in accordance with scientific ethics.
- I refer in accordance with the norms of scientific works about the case of exploitation of others' works.
- I used all of the referred works as the references.
- I did not do any tampering in the used data.
- I did not present any part of this thesis as an another thesis at Mersin University or another university.
- I transfer all copyrights of this thesis to the Mersin University.

26 /11 / 2019 / 26 November 2019

İmza / Signature

Deniz GÜLTEKİN

ÖZET

Canlıların nasıl ortaya çıktığı ve çeşitlendiği tarih boyunca merak edilen konulardan biri olmuştur. Konuyla ilgili olarak Antik Yunan'da başlayan ve Orta Çağda Müslüman bilimciler tarafından geliştirilen, canlılığın ortak bir kökenden geldiği ve zaman içerisinde değişerek ve gelişerek bugünkü halini aldığına dair görüşler bildirilmiştir. Ardından Avrupa Aydınlanması ile birlikte bu düşünceler Lamarck ve Darwin tarafından Evrim Teorisi başlığı altında bilimsel temellere dayalı olarak açıklanmıştır. Avrupa'da evrim teorisi ile ilgili tartışmalar yapılırken Osmanlı aydınları da eş zamanlı olarak eserleri vasıtasıyla evrim teorisini hem tanıtmış hem de tartışmıştır. Buradan hareketle araştırmamız da Osmanlı Devleti'nin 19.yy'da modernleşme adımlarını atmasıyla birlikte, Avrupa'da büyük ses getiren bilimsel tartışma konularından biri olan Evrim Teorisi'nin, Osmanlı aydınları tarafından ne şekilde ele alındığının incelenmesi üzerine olmuştur. Konuyla ilgili; Ahmet Mithat Efendi, Ali Sedad Bey, Hoca Tahsin Efendi, Ethem Necdet, Subhi Edhem, Mustafa Satı Bey ve İsmail Fenni Ertuğrul gibi birçok kişi Lamarck ve Darwin'in evrim teorileri hakkında çeşitli makale ve kitaplarda görüşlerini dile getirmiştir. Ayrıca Ahmet Nebil, Baha Tevfik ve Memduh Süleyman gibi aydınlar da birçok çeviri eser yayınlayarak Evrim Teorisi'nin tanıtılması ve tartışılması adına katkıda bulunmuştur. Araştırmamızda Osmanlı aydınlarının evrim teorisi hakkındaki görüşleri, bizzat kendi eserlerinden ve birincil kaynaklardan ele alınarak oluşturulmuştur. Aydınların evrim teorisine bakış açıları, kendilerinin karakteristik yaklaşımları ile birlikte sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı'da Evrim Teorisi, Evrim Tarihi, Osmanlı Modernleşmesi, Osmanlı'da Bilim, Evrim Teorisi.

Danışman: Dr.Öğr. Üyesi Birgül Bozkurt, Tarih Anabilim Dalı, Mersin Üniversitesi, Mersin.

ABSTRACT

How living things emerged and diversified has been one of the subjects of concern throughout history. Opinions regarding livings things starting in ancient Greece and developed by Muslim scientist in the Middle Ages, came from a common origin and took the from today by changing and evolving over time. Then these thoughts with the European enlightenment were explained by Lamarck and Darwin on the basis of scientific basis under the title of Theory of Evolution. Simultaneously, the Ottoman intellectuals both introduced and discussed the theory of evolution through their works, while discussions were made about the theory of evolution in Europe. From this point of view, it has been on the examination of how the Theory of Evolution, one of the most important scientific debates in Europe, was handled by the Ottoman intellectuals with the Ottoman State taking modernization steps in the 19th century. Many people like Ahmet Mithat Efendi, Ali Sedad Bey, Hoca Tahsin Efendi, Ethem Necdet, Subhi Edhem, Mustafa Sati Bey and Ismail Fenni Ertugrul have expressed their own views in various articles and books on Lamarck and Darwin's theories of evolution about the subject matter. In addition, intellectuals such as Ahmet Nebil, Baha Tevfik and Memduh Süleyman have published many translations and contributed to the introduction and discussion of the Theory of Evolution. In this research, the opinions of the Ottoman intellectuals about the theory of evolution have been created by considering their own works and primary sources. Intellectuals' view of the theory of evolution is presented along with their characteristic approaches.

Keywords: The Theory of Evolution in Ottoman Empire, History of Evolution, Ottoman Modernization, Science in Ottoman Empire, Theory of Evolution.

Supervisor: Dr. Birgül Bozkurt, Departman of History, Mersin University, Mersin.

TEŞEKKÜR

Bu araştırmanın yapılmasında bilimsel bilgi ve birikimini bana sunan ve bu çalışmanın gerçekleşmesi sürecinde beni teşvik edip, görüş ve tavsiyelerini esirgemeyip, araştırmamı yönlendiren değerli danışmanım Dr.Öğr. Üyesi Birgül BOZKURT'a teşekkürlerimi saygı ve sevgiyle sunuyorum. Ayrıca lisans eğitimim boyunca bana bilim yapmayı öğreten ve bilim sevgisini aşılayan Mersin Üniversitesi Tarih Bölümü akademik kadrosuna da sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu çalışmanın yapılmasında biyoloji ve evrim teorisi ile ilgili konularda uzman olan ve bana yol gösterip, araştırmamı yönlendiren Mersin Üniversitesi Biyoloji Bölümü hocalarımızdan Prof. Dr. Süphan KARAYTUĞ'a da saygı ve sevgilerimi sunuyorum.

Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim süresince bana maddi ve manevi olarak destek olan ve çocukluğumdan itibaren bana yaşamı öğreten Kamil KÜÇÜKKUŞ'a da vermiş olduğu destekten dolayı teşekkürlerimi sunuyorum. Yakın arkadaşlarım Fatih ÇOLAK, Muhammet Raşit YILDIRIM, Mahmut DEMİRTAŞ, Mustafa ALTUNDAĞ, İlyas ARKIN ve Mustafa Mehmet Civan ve İbrahim ÇOBAN'a da samimi ilgi ve dostlukları için teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca ev arkadaşlarım İdris Can ELLİK ve Mustafa UZUN'a ve son olarak Beyza BERGE ve Sıla ALKIŞ'a da bu uzun yolda bana sürekli olarak destek oldukları için teşekkür ederim. Son olarak en büyük teşekkürü yaşam yolunda bana her zaman ışık tutan ve yol gösteren başta babam Hüseyin GÜLTEKİN ve annem Zeliha GÜLTEKİN olmak üzere tüm aileme sonsuz saygı ve sevgilerimi sunuyorum. İyi ki varsınız.

Deniz GÜLTEKİN

Mersin - Kasım 2019

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER DİZİNİ

KISALTMALAR ve SİMGELER

Kısaltma/Simge	Tanım
yy.	Yüzyıl
vb.	ve benzeri
M.Ö.	Milattan Önce
Mithat	Ahmet Mithat
Edhem	Subhi Edhem
Hartmann	Edward Hartmann
Necdet	Ethem Necdet
Satı Bey	Mustafa Satı Bey (El-Husri)

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde 18.yy'ın sonlarında başlayan ve 19.yy'da devam eden süreç modernleşme çabalarının olduğu bir dönemi kapsamaktadır. Değişen dünya koşullarına ayak uydurma ihtiyacı ise bu dönemden uzun bir süre önce kendini göstermiştir. Fakat Osmanlı bürokrasisinin sahip olduğu gelenekçi bakış açısı bunu elinden geldiğince ertelemeye çalışmıştır. İşler yolunda gitmediğinde genel olarak takınılan tavır eski sistemin bozulması sebebiyle işlerin yolunda gitmediği yönünde olmuştur. 16. ve 18.yy'lar arasında ekonomik, askeri ve toplumsal sorunların çözümü ile ilgili olarak ise birçok kişi tarafından layihalar ve risaleler yazılmıştır. Bunların çoğunda sistemin işlememesi veya bozulması, geleneksel yapı ve kurumların bozulmasına bağlı olarak değerlendirilmiştir. Ortada bir sorun var ise bunun çözümü bozulmamış olan eskiye dönmek şeklinde görülüyordu ve yeni bir çözüm yolu bulmak geleneksel bakış sebebiyle ikinci planda kalıyordu. Bu durumu ise en iyi "Kadimden gelene aykırı iş olmaz. Kadim odur ki öncesini kimse hatırlamaz" sözü özetlemektedir (Genç, 2014: 45). Bu durum tabi ki sadece Osmanlı Devleti'ne has bir problem değildir. Geleneksel yöntemlere yüklenen kutsiyet sebebiyle birçok toplum yenilikçi adımlar atmak konusunda endişeli bir tavır takınmıştır. Fakat toplumlar değişen dünya koşullarına isteyerek veya istemeyerek entegre olmak zorunda kalmışlardır (Karpat, 1988: 342). Bu bakış açısıyla konuya yaklaştığımızda Osmanlı Devleti'nin de 19.yy. ile birlikte batıdaki bilimsel gelişmelere kayıtsız kalamadığını gözlemlemekteyiz. Batı'daki birçok bilimsel tartışma da Osmanlı düşünce dünyasında kendine yer bulmuştur. Modernleşmenin araçları olarak Batı'daki bilimsel tartışma konuları, genel olarak dergiler ve kitaplar yoluyla ele alınıp tartışılmıştır. Bu yolla tartışılan konulardan biri de Evrim Teorisi'dir. Osmanlı'da Evrim Teorisi Batı ile paralel olarak birçok açıdan ele alınıp tartışılan konulardan birisi olmuştur. Araştırmamızın konusunu da Osmanlı aydınlarının Evrim Teorisi hakkındaki görüşleri oluşturmuştur. Aydınlar genel olarak teori hakkındaki görüşlerini araştırmamızın kapsamını oluşturan Tanzimat sonrası modernleşme döneminde dile getirmişlerdir. Araştırmamızın amacı ise Osmanlı aydınlarının yayınladıkları eserler vasıtasıyla Evrim Teorisi hakkındaki görüşlerini birincil kaynaklardan yola çıkarak ortaya koymaktır. Araştırmada Evrim ve biyoloji başlıkları için kullanılan temel kaynak Ernst Mayr'ın "Evrim Nedir ?" adlı eseridir. Bunun dışında konuyla ilgili birçok farklı kaynak yardımıyla da evrim teorisinin temel prensipleri ve tarihsel gelişimi ortaya konmuştur. Ayrıca araştırmamızın temel problematiği olan Osmanlı aydınlarının Evrim teorisi hakkındaki görüşleri ise aydınların bizzat kendi eserlerinden yola çıkılarak ortaya konulmuştur. Buna ilk örnek; birçok farklı türde eser verdiği için yazı makinesi olarak adlandırılan Ahmet Mithat'ın 10 sayı olarak çıkardığı *"Dağarcık"* dergisi örnek gösterilebilir. Ahmet Mithat bu derginin 2. sayısında "İnsan (1871)" , "İntikam (1871)" ve "Veladet (1871)" başlıkları altında insanın kökenine ve evrimin temel

mekanizması olan doğal seçilim gibi birçok konuya değinmiştir. Buna ek olarak yine Dağarcık dergisinin 4. sayısında "İnsan (Dünyada İnsanın Zuhuru) (1871)" ve "Duvardan Bir Sada (1871)" başlıklı iki yazısında insanın dünyada nasıl ortaya çıktığına dair görüşlerini dile getirmiştir. Ahmet Mithat, Dağarcık dergisinin 8. sayısında "Âdem ve Nesnas (1871)" başlıklı yazısı ile Âdem kelimesinin çift anlamlı olmasıyla birlikte bu durumun insanın bir maymun türünden evrimleştiğinin kabul edilmesini gerektirdiği ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Ayrıca *Niza-ı İlm ve Din; İslam ve Ulum* (1896) adlı eserinde Draper'in iddialarına karşılık olarak kendi görüşünü aktarırken insan ve maymun arasındaki ilişkiye değinmiştir. Son olarak *Ben Neyim? Hikmet-i Maddiyeye Müdafa'a* (1872) adlı eserinde evrim teorisinin materyalist yorumu ile birlikte diğer konulardaki tüm materyalist bakış açılarını da reddettiğini dile getirmiştir. Ahmet Mithat, Osmanlı'da evrim teorisinin tanıtılması yönünde en çok okuyucu kitlesine ulaşan kişi olarak gösterilebilir. Ali Sedad Bey ise evrim ve Darwin üzerine görüşlerini *Kavâidü't-Tahavvülât fî Harekâti'z- Zerrât* (1882) adlı eserinde dile getirmiştir. Bu eserinde Darwin'in evrim teorisini genel olarak kabul etmekle birlikte teori hakkında bazı eleştiriler dile getirmiştir. Bu eleştirilerin başında ise insanın aklı ve konuşma yeteneği gelmektedir. Konu hakkında görüş bildiren bir diğer Osmanlı aydını ise Hoca Tahsin Efendidir. Görüşlerini *Tarih-i Tekvin Yahud Hilkat* (1892) adlı eserinde dile getirmiştir. Bu eserinde Hoca Tahsin Efendi, dünyanın yaratılışının bilinenden çok daha eski tarihlere dayandığını ve insanın da bu süreç içerisinde aşamalı olarak bir maymun türünden evrimleştiğini söylemektedir. Evrim teorisi ile ilgili görüş bildiren bir diğer Osmanlı aydını ise Subhi Edhem'dir. Subhi Edhem *Darvenizm* (1909) ve *Lamarckizm* (1911) adlı iki eserinde hem Lamarck'ın evrim anlayışını hem de Darwin'in evrim anlayışını iki ayrı eserde dile getirmiştir. Bu iki eserinde evrimin mekanizmaları olan adaptasyon, doğal seçilim ve türleşme gibi konular üzerinde geniş kapsamlı bir açıklama yapmıştır. Konuyla ilgili bir diğer eser ise Ahmet Nebil ve Baha Tevfik'in yapmış olduğu çeviri eserlerdir. Bu ikili Ernst Haeckel'ın *İnsanın Menşe'i Nesl-i Beşer* (1909), *Vahdet-i Mevcud; Bir Tabi'at Âliminin Dini, Ka'inat'ın Mu'ammaları ve "Mesa'il-i Muğlaka-i Tabi'at"* ve son olarak Louis Büchner'in *Madde ve Kuvvet* gibi eserlerini çevirmişlerdir. Adı geçen çeviri eserler yoluyla evrim teorisine dair literatüre birçok yabancı kaynak eklenmesine vesile olmuşlardır. Bu eserlerde evrim teorisi ile ilgili kapsamlı bilgiler ve Darwin ve evrim teorisi üzerine bazı eleştiriler yer almaktadır. Çeviri eser yoluyla katkı sunan bir diğer Osmanlı aydını da Memduh Süleyman'dır. Kendisi Edward Hartmann'ın *"Darwinizm"* isimli kitabını *Darvinizm* ana başlığı ve *Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar* (1909) alt başlığı ile çevirmiştir. Bu eserde Darwin tarafından ortaya konulan evrim teorisinin doğru ve yanlış yönleri ele alınmıştır. Evrim Teorisi ile ilgili düşüncelerini dile getiren bir diğer Osmanlı aydını ise Ethem Necdet'tir. Ethem Necdet, görüşlerini *Tekâmül ve Kanunları* (1911) adlı eserinde dile getirmiştir. Bu eser, evrim teorisi ile ilgili teorinin önemine ve içeriğine dikkat çekmiştir. Ayrıca evrim teorisi ile birlikte bitki, hayvan

ve insana ait geleneksel bilgilerin yıkılacağını da dile getirmiştir. Araştırmamızla ilgili görüş bildiren bir diğer Osmanlı aydını da Şemseddin Sami'dir. Kendisi *İnsan* (1878) ve *Yine İnsan* (1885) isimli iki eseri ile birlikte evrim teorisi ve insanın kökenine dair görüşlerini bildirmiştir. Şemseddin Sami, evrim teorisine antropolojik açıdan yaklaşmıştır. İki eserinde de insanın ortaya çıkışına ve yine insanın hayvansal özellikleri sebebiyle hayvanlarla olan durumunu karşılaştırdığını gözlemlemekteyiz. Eserlerinde insanın belli özellikler sebebiyle hayvandan ayrı bir şekilde ele alınmasını da vurgulamıştır. Evrim teorisi ile ilgili görüş ve fikirlerini dile getiren bir diğer Osmanlı aydını da Mustafa Satı Bey (El- Husri)'dir. Kendisi görüşlerini *Etnografya -İlm-i Akvam* (1911) adlı eserinde kapsamlı bir şekilde dile getirmiştir. Bu eserinde Mustafa Satı Bey, insanın primat ailesi içerisinde bir canlı türü olduğunu ve insana ek olarak diğer canlı türlerinin de nasıl ortaya çıktığına dair birçok konuyu ele almıştır. Genel olarak görüşü ise insan ve maymun türlerinin ortak bir primat sınıfına ait canlılar olduğu yönündedir. Son olarak İsmail Fenni Ertuğrul'un da Darwin ve Evrim Teorisi'ne dair eleştirilerini *Maddiyun Mezhebinin İzmihlali* adlı eserinde dile getirdiğini görmekteyiz. Bu eserinde genel olarak materyalizm eleştirisi yapmaklar birlikte evrim teorisine de değinmiştir. Kendisi özel olarak materyalizme karşı çıkmıştır ve evrim teorisini de onun materyalist yorumunu da bu bağlamda reddetmiştir.

Osmanlı düşünce dünyasına ilişkin güncel çalışmalar arasında Cemil Ozan Ceyhan'ın üç Osmanlı aydınının evrim hakkındaki görüşlerini dile getirdiği "*Osmanlı'da Darwin ve Darwinizm Kitapları"* adlı Yüksek Lisans çalışması mevcuttur. Buna ek olarak Atila Doğan'ın *"Sosyal Darwinizm ve Osmanlı Aydınları Üzerindeki Etkileri"* adlı doktora çalışması ise Sosyal Darwinizm odaklı bir çalışmadır. Bu çalışmada Abdullah Cevdet, Asaf Nefi ve Bedi Nuri gibi aydınların sosyal darwinizme bakış açıları ele alınmıştır. Araştırmamız, Osmanlı aydınlarının biyolojik olarak Evrim Teorisi hakkındaki görüşlerini toplu bir şekilde kendi ağızlarından sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, Osmanlı aydınları tarafından biyolojik açıdan ele alınan Evrim Teorisinin ne şekilde ve hangi açılardan ele alındığını ortaya koymak üzerine odaklanmıştır. Araştırmamız, Osmanlı aydınlarının konu hakkındaki düşüncelerini toplu olarak sunmayı amaçlayarak, bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, kaynakları ve konusu bakımından özgündür. Daha önce toplu bir şekilde Osmanlı aydınlarının biyolojik açıdan Evrim Teorisi hakkındaki görüşleri ele alınmamıştır. Araştırmamız konu hakkında daha kapsamlı araştırma yapmak isteyecek araştırmacılar için de yol gösterici olacaktır. Son olarak Osmanlı aydınlarının Evrim Teorisi hakkındaki düşüncelerinin incelenmesini amaçlayan bu araştırma ile ilgili araştırma konusu belirlendikten sonra derinlemesine literatür taraması yapılmıştır. Konuyla ilgili uzaktan ya da yakından alakalı olan makaleler, kitaplar ve tezler okunup fişleme yapılmıştır. Fişleme sonucunda ortaya çıkan bilgilerin birincil kaynaklarına inilmeye çalışılmıştır. Daha sonra araştırmanın cevap vereceği sorular ortaya konmuş ve bu doğrultuda elde edilen bilgiler düzen ve uyum içerisinde düzenlenmiştir.

2. EVRİM TEORİSİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Antik Yunan'da Canlılığın Ortaya Çıkması İle İlgili Görüşler

Antik Yunan medeniyeti, daha sonra birçok bilimsel düşünceye temel oluşturacak fikirlerin ortaya atıldığı bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bunlardan biri de canlılığın kökeni ve nasıl çeşitlendiği ile ilgili görüşlerdir. Bu konuda seküler temellere dayalı olarak görüş bildiren Thales, (M.Ö. 625-545) Antik Yunan Milet Okulu filozoflarının ilkidir. Kendisi, bugün bilim diye adlandırdığımız çalışma alanının oluşmasında belki de ilk adımı atmış kişidir. Kendi çağının bilgisini ve kendinden önceki din ve mitosları eleştirel bir şekilde ele alıp, kendi görüşünü akla dayalı bir şekilde açıklaması ile bilimsel düşüncenin temellerini atmıştır. Thales, kuramsal bilgi konusunda da ilk adımı atmış kişidir. Kendisi her şeyin ana maddesinin su olduğunu belirtmiştir. Ona göre su olmazsa yaşam da olmazdı ve su hem yaşamın hem canlılığın olmazsa olmaz maddesidir. Burada ana madde olarak suyun üç halini de kastetmiştir (Topdemir & Unat, 2009: 17-18). Suyu sıvı olarak denizlerde, katı olarak buzullarda ve gaz olarak havada düşünerek genel bir görüş sunmuştur. Kendisi, canlılığı ve canlılığın oluşması için uygun koşulları sağlaması açısından suyun önemini görmüş ve ana madde olarak suyu göstermiştir (Kurtulan & Kartoğlu, 1988: 106). Canlılığın tüm hallerinde zorunlu olarak su, ona göre olmazsa olmazdır ve canlı çeşitliliği içerisinde değişmeden varlığını sürdüren şeyin su olduğunu vurgulamıştır. Thales'i bu görüşe götüren sebeplerden biri de suyun hem dünyada hem de canlı vücudunda çok fazla yer kaplamasıdır. Çünkü ona göre dünya suyun üzerinde yüzmektedir (Arslan, 2006: 88-90). Suyun bir zamanlar dünyadaki karaların üstünde olduğu düşüncesi de onu bu görüşe götürmüş olabilir. Bunların dışında Thales ilk kez seküler ve doğaya dayalı bir görüş sunması açısından da çok önemlidir. Bugün bilim diye adlandırdığımız insan aklının ürünü olan çalışma alanındaki ilk kıvılcımı Thales atmıştır. Din ve mitolojik öğretileri bir kenara bırakarak kendi aklını bilgiyi yorumlamada ve üretmede kullanıp, bilimsel düşünce sisteminin temellerini atmıştır. Ayrıca evren ve canlılık hakkında yaptığı genelleyici yorumlar da onun çok önemli olan bir diğer katkısıdır. Thales, ana madde tartışmasını da başlatmıştır ve kendi görüşü olarak suyu ön plana çıkarmıştır. Bu fikirlerinin hepsi ilk olması açısından çok önemli bir bilimsel sıçrayış olarak değerlendirilebilir. Kendisi bilimsel düşünce sisteminin temelini atmış olmakla birlikte dünyanın insan aklı ile açıklanabileceğini göstererek kendinden sonraki kişilere de bu konuda önderlik etmiştir.

Canlılığın oluşması ile ilgili görüş bildiren bir diğer kişi ise Antik Çağın büyük düşünürü ve Milet Okulunun ikinci filozofu olan Anaksimandros (M.Ö. 610-542)'tur. Kendisi, aşamalı olarak canlıların gelişimi düşüncesi ile birlikte bu fikre dair ilk somut kıvılcımı başlatmıştır. Anaksimandros, kendinden önceki bilgi birikimlerini de değerlendirerek yaşam ve canlılık ile

ilgili değişim ve dönüşüm temelli bir görüş ortaya atmıştır. Ona göre bir zamanlar tüm karalar suyun altındaydı ve zaman geçtikçe sular çekildi ve kara parçaları yükseldi. Toprak da suları emerek zamanla karaların ortaya çıkmasına ve canlılığın bu şekilde devam etmesine olanak sağlamıştır. Bu görüşünü, dağların ve tepelerin yüksek noktalarında deniz canlılarına ait fosillerin bulunması ile desteklemiştir (Kurtulan & Kartoğlu, 1988:106). Anaksimandros, elindeki verilerden yola çıkarak, eskiden tüm dünyanın sularla kaplı olduğu görüşünden hareketle canlılığın da suda başlamış olduğu düşüncesine varmıştır. Dolayısıyla ona göre canlılık suda başlamış ve ardından suların toprak tarafından emilmesini takiben suların çekilmesi ile birlikte karaya taşınmıştır. Anaksimandros'un gözlemlerinden yola çıkarak yaptığı bir diğer genelleme ise insanın atalarının dünya koşullarına ayak uyduracak seviyeye gelmeden önce balıkların vücutlarında doğduklarını ileri sürmesidir. İnsan atalarının ancak dünya koşullarına uyumlu olabilecekleri erginliğe geldiği zaman karaya geçip yaşamaya başladıklarını söylemiştir. İnsanın belli bir aşama ve süre geçtikten sonra yaşama hazır olabileceği görüşü Anaksimandros'un doğal bir gözleminden süzülerek gelmiştir (Yıldırım, 1989: 19-20). Anaksimandros, gözlemleri neticesinde görmüştür ki insan yavrusu uzun bir süre bakıma muhtaç şekilde dünyaya gelmektedir. Dolayısıyla insan yavrusunun bakıma muhtaç olduğu dönemde ona bakması gereken bir canlı olmalıdır. Bu görüş oldukça yüksek bir fikirdir çünkü insanın belli bir zamana kadar bakıma muhtaç olarak dünyaya gelmesi ile birlikte onun bakımını yapacak başka bir canlı gereksinimi ortaya çıkmıştır. Bu canlı sayesinde insan hayatta kalabilmiştir. Yani insana bu uzun bakım evresinde insan olmayan bir canlı eşlik etmiştir ki insan olgunlaşana kadar hayatta kalabilmiştir. Dolayısıyla yine Anaksimandros'a göre eğer insan uzun süren bu bakım süresince balıkların karnında kalmasaydı, karaya adım attığı zaman yeterince olgunlaşmamış olacağından doğada uzun süre hayatta kalamayacaktı (Arslan, 2006: 104-105). Anlaşılacağı üzere canlılığın değişim ve dönüşümler ile birlikte ortaya çıktığı fikri henüz Antik Çağ'da ele alınmış ve insanlığın ortak düşünce dünyasının doğal bir ürünü olarak karşımıza çıkmıştır. Bir gözlemci olarak doğanın karşısında olan insanoğlu, gözlemleri neticesinde bu fikri aşamalı olarak geliştirmiştir.

Yaşama ve canlı çeşitliliğine dair bilimsel temellere dayanan somut görüşlerin ilkini Anaksimandros atmıştır. Kendisi bir doğa felsefecisi ve doğa araştırıcısıdır. Kendisinden önceki yaşama ve canlı çeşitliliğine dair görüşleri toplayıp kendi gözlemleri neticesinde bilimsel görüşe yakın bir şekilde değerlendiren Anaksimandros, canlılığın aşamalı olarak gelişimi ile ilgili, erken evrede ilkel sayılabilecek ilk görüşü sunmuştur. Fakat bu görüşü kendi çağındaki bilgi birikimine göre çok yüksek sayılabilecek bir fikirdir. Anaksimandros'u özel kılan bir diğer konu ise fikirlerini kendi aklına dayandırmasıdır. Yani kutsal dogmalarla veya genel kabul gören görüşlerle ilgilenmemiştir. Kendi gözlemleri neticesinde yine kendi aklını kullanarak canlı çeşitliliği hakkındaki görüşünü sunmuştur. Bu dönem aynı zamanda insan aklını, deney ve

gözlemi esas alan modern bilimin de düşünsel anlamda temellerinin atıldığı bir zaman dilimidir. Fakat deney araçları kısıtlı olduğundan filozoflar genel olarak fikirlerini doğa gözlemlerine dayandırmıştır (Birand, 1958: 13-16). Anaksimandros'un fikirlerini sunarken doğaüstü güçlere yer vermemesi ve doğal süreçlerin sonucunda yaşamın ve canlılığın oluştuğunu ileri sürmesi kendinden sonra gelecek olan kişileri de bu konuya aynı açıdan bakarak düşünmeye ve araştırmaya sevk etmiştir (Gökberk, 1998: 22-23). Ayrıca Anaksimandros, insanın ortaya çıkması için aşamalı bir süreç öngörmüştür. Bu fikri de çağının bilgi ve birikimine oranla muazzam bir fikirdir. Çünkü doğaüstü bir güç tarafından bir anda yaratılan insan fikrinin terk edilmesinde bu düşünce önemli bir yere sahiptir. Yani insan direkt olarak bir doğaüstü güç tarafından değil doğal süreçlerin bir ürünü olarak yaşam sahnesine çıkmıştır. Thales ve Anaksimandros değişim ve gelişime fazlasıyla dikkat çekmiştir. Onlara göre Dünya durağan değil dinamik bir haldedir. Dolayısıyla canlılık da aynı şekilde değişim ve dönüşümlerle mümkün olabilecektir. Bu ikilinin bir diğer önemi de birbirlerinin görüşlerini yanlışlanabilir olarak kabul etmeleridir. Örneğin: Thales'in ana madde olarak suyu görmesine karşılık Anaksimandros bu görüşü değiştirmiş ve ana madde olarak apeiron'u göstermiştir (Arslan, 2006: 98). Ona göre apeiron, sonsuz sınırsız bir maddedir ve şeyler ondan meydana gelir. Yani canlılık ve evren sonsuz ve sınırsız bir maddeden meydana gelmiştir. Buradan çıkardığımız gözlem ise bu kişilerin kendinden sonrakilere değişmez kesin doğrular bırakmadığıdır. Tartışılabilir ve yanlışlanabilir görüşler bırakmaları sayesinde bilimsel düşünce aşamalı bir şekilde gelişebilmiştir.

Canlılığın ortaya çıkışıyla ilgili görüş bildiren bir diğer kişi olan Anaksimenes (M.Ö. 560-480) Milet Okulunun üçüncü ve son temsilcisidir. Anaksimenes de canlılık ve yaşamla ilgili görüşlerini seküler bir dünya görüşü etrafında birleştirmiştir. Kendisi ana madde olarak havayı öne sürmüştür. Ona göre hava, seyrekleşme ve yoğunlaşma gibi iki farklı hareketi sayesinde maddeleri meydana getirmiştir. Ayrıca hava, onun tarafından yaşamın oluşabilmesi için olmazsa olmaz madde olarak da ele alınmıştır. Anaksimenes'e göre hava, sıkıştığı zaman suyu, daha fazla sıkıştığında toprağı, daha da fazla sıkıştığında taş ve kaya gibi maddeleri meydana getirmiştir. Hava seyrekleşince de ısıyı ve ateşi ortaya çıkarmıştır. Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes gibi doğa filozoflarının ana madde arayışlarının arkasındaki sebep ise değişenin arkasında değişmeyen, sabit kalan ve değişime olanak sağlayan maddeyi bulma çabası olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla Anaksimenes'in ana madde olarak havayı göstermesi bu bakış açısıyla yorumlandığında son derece mantıklıdır. Hava hiç durmayan ve sürekli değişen yapıda olan bir madde olarak yorumlanmıştır. Yani değişimin ve oluşumun etken maddesi olarak hava gibi sürekli değişen bir madde seçilmesi kendi içinde mantıklıdır. Hava, sınırsız yayılma ve etki etme gücü bakımından da yine mantıklı bir ana madde seçimidir (Gökberk, 1998: 23). Öte yandan havanın ana madde seçilmesinin arkasında metafizik bir sebep olarak ruh kavramı da

önemli bir role sahiptir. Canlı olan her şeyin nefes alma ve soluma gibi havayla olan iletişimleri ile ruh ilişkilendirilmiştir. Yunanlılar gözlemleri neticesine ölü olanın tüm organlarının yerinde olmasına rağmen neden hareket etmediğini düşündüklerinde nefes almadığını gözlemleyerek nefes ve ruh ilişkisini kurmuşlardır. Bu gözlem de nefes almak için gerekli olan havanın ana madde olarak seçilmesinde etkili olmuş olabilir (Birand, 1958: 14-16). Anaksimenes'in bu görüşlerine ek olarak, varlıklardaki nitelik farklılıklarının niceliksel farklardan kaynaklandığını söylemesi de oldukça yüksek bir görüştür. Bugün modern doğa bilimi de bu görüş üzerinde ittifak halindedir (Arslan, 2006: 121-125). Ayrıca kendisinin canlılık özelliği taşıyan varlıkların ıslak bir ortamda gelişmeye başladığını tespit etmesi de önemli bir görüştür. Ona göre bitkiler de canlıdır ve Anaksimenes, bitkileri yerde sabit olarak yaşayan hayvanlar olarak tanımlamıştır (Demirel, 2011: 55). Bu görüşüyle bitkileri ve hayvanları ortak bir canlı kümesinde değerlendiren Anaksimenes, canlılığın tek bir kaynaktan türediği ve çeşitlendiğine dair ilk vurguyu yapmıştır. Bu görüş daha sonra birçok kişi tarafından geliştirildikten sonra bilimsel veriler tarafından da desteklenmiştir.

Canlılığın ortaya çıkışıyla ilgili Herakleitos (M.Ö. 540) da kendinden önceki Miletli filozoflar gibi ana madde üzerinden, değişim ve dönüşüm temelli olarak canlı çeşitliliğini açıklama yoluna gitmiştir. Onun görüşüne göre ise ana madde ateştir. Ateşe ilaveten Anaksimenes'in sıcak hava ile oluşum fikrini de teorisini desteklemek için kullanmıştır. Yine ona göre canlı olan ya da olmayan her şey ana maddeden oluşur ve ana maddenin kendisine dönüşür. Herakleitos, sürekli olarak doğada bir değişim ve dönüşüm gözlemlemiştir. Ona göre değişmeyen tek şey değişimin kendisidir (Birand, 1958: 17-19). Varoluş ve yok oluş süreçleri de değişimin ve dönüşümün olmazsa olmaz parçalarıdır. Buna ek olarak canlılık ve değişim fikirleriyle birlikte, canlılık hakkında ileri sürdüğü, aşamalı olarak gelişim fikri de çok önemli bir ilerleme olarak değerlendirilmelidir. Ona göre varlığın asıl sebebi onu oluşturan süreçlerin toplamıdır. Herakleitos varlıkların oluş içerisinde olmasını da zıtlıkların varlığı ile açıklamıştır. Ona göre evrenin var olmasında ve canlılığın ortaya çıkmasında zıt kuvvetlerin varlığı çok önemlidir. Birbiri ile mücadele içinde olan kuvvetler olmasaydı ne evren ne de canlılık olmayacaktı. Zıt kuvvetler sürekli değişim ve dönüşüm için kesinlikle gerekliydi (Gökberk, 1998: 25). Herakleitos, bunlara ek olarak ancak ve ancak çokluğun bir birlik yaratacağı fikrini de öne sürmüştür. Yani çokluk olmadan birlik, birlik olmadan da çokluk olamazdı. Burada çokluktan kasıt, kesin olarak belirli olan bir kaynaktan değil de birçok doğal şeyin etkileşimi ile varlığın oluşabileceği konusudur. Yine burada bahsedilen çokluğa dayalı dönüşüm yasası fikri üzerinde daha sonra çok önemli araştırmalar yapılacaktır (Arslan, 2006: 186-196). Herakleitos, zıtlıkların uyumu veya yaratıcı gücü üzerine de önemli tespitler yapmıştır. Ona göre doğada oluşan her türden oluş ve yok oluş zıt kuvvetler arasındaki mücadeleden meydana gelmiştir. Bu diyalektiksel bakış açısı bizi doğada sürekli olarak bir mücadele olduğu sonucuna götürür. Zıt

kuvvetler veya rakipler birbiriyle sürekli olarak varlığını ve yaşamını sürdürme çabası içerisine girmiştir. Ona göre hayvanlar, bitkiler ve insanlar gibi canlıların, çeşitliliğini ve sürekliliğini doğadaki kör kuvvetlerin birbiri ile olan etkileşimleri sürdürmektedir (Weber, 1993: 21-22). Herakleitos'un doğadaki mücadeleden kastettiği şey ise sadece kör fizik kuvvetlerinin birbiriyle kimyasal veya fiziksel etkileşimleri değildir. Herakleitos bu kavramı daha geniş kapsamda kullanmıştır. Canlılar arasında kıt kaynaklar sebebiyle yaşanan mücadele de canlı çeşitliliğini oldukça etkilemiştir. Bu düşüncesiyle Herakleitos da yüksek bir fikir ile karşımıza çıkmaktadır. Bugün modern anlamda evrim teorisini ele aldığımızda kullandığımız en önemli kavramlardan biri doğal seçilim mekanizmasıdır (Şahin, 2007: 86). Yani güçlü olanın ve daha fazla uyum sağlayanın hayatta kaldığı canlılar âlemini bu şekilde değerlendiriyoruz. Bu kavramı da biraz açtığımızda Herakleitos'un görüşüne çok yakın bir görüş olan mücadele kavramı ile karşılaşıyoruz. Bu görüş mücadele kavramı ile doğal seçilim fikrine kaynaklık etmesi ve düşünsel anlamda temel oluşturması açısından önemlidir. Doğada birbirinin doğal rakibi olan canlılar arasında geçen mücadele hem evrimin yönünü hem de canlı çeşitliliğini direkt olarak etkilemiştir. Bu açıdan Herakleitos'un kendi döneminin bilgi birikimiyle söylediklerinin bugün modern bilimde tam olarak karşılığı vardır. Charles Darwin'in anlattığı doğal seçilim ile canlılar âlemindeki mücadele mekanizmasının temelinde Herakleitos'un düşünceleri temel oluşturmuş olabilir. Tüm bu olgulardan hareketle diyebiliriz ki Herakleitos da kendinden önceki filozofların düşüncelerini daha ileriye taşımış ve meseleye farklı yönlerden katkılar sağlamıştır. Özellikle hem doğadaki fiziksel kuvvetlere hem de canlılar âlemindeki hayatta kalma mücadelesine dikkat çekmesi bu konuda belki de en önemli katkısıdır.

Hayatın ortaya çıkışıyla ilgili Empedokles (M.Ö. 495-435) kendinden önceki doğa filozofları gibi varlıkların meydana geliş sürecini tek bir ana maddeye bağlamamıştır. Kendisinden önce farklı filozoflar tarafından su, ateş ve hava ana madde olarak ele alınmıştı. Empedokles bu üç maddeye toprağı da ekleyerek ana madde sayısını dörde çıkarmıştır. Bu dört madde arasındaki ilişki ise uyum ve uyuşmazlık ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bahsettiğimiz 4 ana madde uyumlu oldukları zaman birleşir uyumsuz olduklarında da ayrılırlardı (Kranz, 1976: 90). Empedokles'e göre 4 ana maddenin birbirleri ile uyum ve uyumsuzluk gibi ilişkileri sayesinde sürekli olarak değişim ve dönüşüm gerçekleşmiş ve canlılık meydana gelebilmiştir. Ona göre zaman geçtikçe ilkel yaşam tarzlarından daha karmaşık yaşam biçimlerine geçiş yapılmıştır. Yani canlılığı olanaklı kılan organizmalar birden ortaya çıkmamış zamanla ortaya çıkmıştır. Organlar ayrı ayrı gelişmiş daha sonra birleşmişlerdir. Birbirinden ayrı bir şekilde meydana gelen organlar belli belirsiz birleştikleri için birleşim sonrası uyumlu olanlar yaşamlarını sürdürmüş, uyumsuz olanlar da yok olmuşlardır. Bu aşamada Empedokles garip varlıklar hayal etmiştir. İnsan başlı öküzler veya öküz başlı insanlar gibi birçok hayali canlının eski zamanlarda ortaya çıktığını düşünmüştür (Arslan, 2006: 279-280). Tabi bu

varlıklar uyumsuz olacakları için yaşamlarını sürdürememişlerdir. Bu hayali görüşüne rağmen Empedokles, önemli bir noktaya isteyerek veya istemeyerek temas edebilmiştir. Modern bilimsel yöntemlerle tespit edilen en fazla uyum sağlayanın yaşamını sürdürmesi fikrinin temellerini Empedokles atmış olabilir. Burada Darwin'in bulduğu evrim yasalarından birinin düşünsel anlamda en ilkel halini gözlemlemekteyiz (Şahin, 2007: 93). Empedokles'in bir diğer önemi ise canlıların uyumlu olduğu halleriyle yaşamlarını sürdürmeleri ve soylarını bu şekilde aktarmalarıdır. Burada evrimin temel yasalarından biri olan kalıtım yasasının, sadece gözleme dayanan varsayımsal ve ilkel bir halini gözlemlemekteyiz (Weber, 1993: 29). Canlılar doğaya uyumlu oldukları hallerini koruyup bir sonraki kuşaklara uyumlu dölleri aktararak soylarını devam ettirmişlerdir. Empedokles, tüm bu görüşlerine ek olarak köken kavramını da ilk kez kullanan kişidir. Canlılığın kökenini uyum yasalarıyla açıklaması bakımından da çok önemli bir düşünce ortaya atmıştır (Ateş, 2009: 16). Tüm bu görüşleri neticesinde canlılığın aşamalı olarak gelişiminin açıklanması konusunda, kendisinden sonra gelecek olan düşünürlere öncülük etmiştir. Ayrıca kendinden önceki düşünürlerin fikirlerini de daha ileriye taşımıştır.

Hayatın ne şekilde ortaya çıktığına dair Anaksagoras (M.Ö. 500-428) da kendinden önceki doğa filozofları gibi varlığı ve canlılığı açıklama çabasına girmiştir. Kendisi Empedokles'in birçok görüşüne katılmıştır ve kendine has görüşü olarak da hiçbir şeyin hiçlikten meydana gelemeyeceğini söylemiştir. Anaksagoras'a göre varlığın meydana gelmesi "birleşme" ile yok olması ise "ayrılma" ile açıklanmaktadır. Yani belli maddelerin birleşmesi ve ayrılması sonucu varlıklar bir araya gelir veya yok olurlar. Anaksagoras ana madde kavramına da yeni bir bakış açısı getirmektedir. Ona göre doğada hali hazırda var olan organik ve inorganik maddeleri daha küçük hallerine ayırsak yani günümüz deyimi ile ayrıştırsak dahi karşımıza yine bir karışım çıkacaktır (Birand, 1958: 23-26). Yani tüm maddelerin ortak bir ana maddesi değil de her birinin ayrı ayrı karışımları ile karşılaşacağız. Yine onun bir diğer görüşü de maddelerin sınırsız olarak daha küçük parçalara bölünebileceği görüşüdür. Bu görüşüne dayanarak canlıları meydana getiren tohumlar olduğunu söylemektedir. Canlıların beslendiği besinlerde de yine bu tohumlara ait şeyler olduğunu söylemektedir. Yani insanın yediği besinlerde insanın tohumunda olan bileşenlerin olduğunu ileri sürmektedir. Anaksagoras'ın bahsettiği tohumlar ona göre her şeyden bir şeyler içeren tohumlardır. Bu tohumlar farklı şekillerde bir araya gelerek farkı şeyler meydana getirebilmektedir (Şahin, 2007:95). Bunlara ek olarak Anaksagoras evrenin ilk durumunu tasvir ederken her şeyin her şeyle karışmış olduğu kimyasal bir çorbayı tasvir etmiştir. Bu görüşü bugünkü modern bilimle birebir uyuşan bir yapıdadır. Anaksagoras'ı kendinden önceki filozoflardan ayıran bir diğer yönü ise evrenin kaostan çıkıp düzene girdiği düşüncesidir. Ona göre evren ilk başlarda her şeyin birbiri ile karıştığı bir kaos ortamındaydı. Kaos halindeki evrene düzeni, akıllı ve düzen verici bir neden etki edip kaos halindeki evreni düzene sokmuştur. Bu görüşü ile kendinden önceki filozoflardan ayrılmıştır ve kendisinden

sonra geleceklere alternatif bir görüş sağlamıştır (Arslan, 2006: 290-305). Tüm bu fikirler arasında Anaksagoras'ı belki de en orijinal kılan düşüncesi insan türünün hayvanlar arasında en zeki olmasını sağlayan sebep olarak ellerini kullanma becerisini tespit etmesidir. Bu fikri ile çok önemli bir noktaya temas etmiştir. İnsanlar ellerini kullanarak aletler yapmıştır. Bu aletler sayesinde doğada daha uzun süre varlığını sürdürmüş ve avcılık - toplayıcılık gibi birçok konuda kendine avantaj sağlamıştır. Ayrıca zekânın gelişmesi açısından da iki ayağı üzerinde durmaya başlayan primat atalarımızın, elleri serbest kaldıktan sonra bugünkü modern insana dönüşmesi mümkün olmuştur. Çünkü eller serbest kaldıktan sonra insanlar hem doğada daha uzun süre hayatta kalabilmiş hem de doğaya olan bağımlılığını azaltmıştır. Avcılardan kaçmak için aletler yapmış ve korunmak için barınaklar inşa etmiştir. İnsan zekâsının gelişimi, ellerini kullanması ile birlikte inanılmaz bir ivme kazanmıştır (Gökberk, 1998: 36-38). Anaksagoras'ın çağının bilgi birikiminin kısıtlılığına rağmen yaptığı bu tespit gerçekten çok yüksek bir düşüncedir.

Atomcu felsefenin iki büyük temsilcisi olan Leukippos (M.Ö. 370) ve Demokritos (M.Ö. 460) da evrenin, maddelerin ve canlılığın tamamının atomların birleşmesi veya ayrılması ile meydana geldiğini söylemiştir. Atomlar, bu görüşe göre maddelerin bölünemez durumda olan en küçük yapı taşları olarak kabul edilmiştir. Yine atomcu görüşe göre canlı olan her şey belli atomların bir araya gelerek oluşturduğu bir sisteme sahiptir. Bu görüş, maddenin en küçük yapı taşı olan atomların basitten karmaşığa var olan her şeyi oluşturduğu görüşünü ortaya çıkarmıştır (Topdemir ve Unat, 2009: 25). Bugün dahi modern biyoloji canlılığın basitten karmaşığa veya ilkelden gelişmişe gittiğini söylemektedir. Atomcu felsefe anlayışında bir konuda fikir ayrılığı yaşanmıştır. Demokritos, atomların rastgele bir araya gelerek canlılığı ve evreni oluşturduğunu savunur. Buna karşın Leukippos, atomların bilinçli bir güç tarafından belli bir amaca hizmet edecek şekilde bir araya geldiğini savunmaktadır. Leukippos'a göre hiçbir şey yoktan var olmaz ve hiçbir şey rastlantı ile birlikte meydana gelmez. O evrenin ve canlılığın ortaya çıkmasını belli amaca hizmet edecek nedenselliğe bağlamıştır (Arslan, 2006: 330-331). Atomcu görüş nesnelerin atomlardan daha aşağı seviyede bölünemeyeceğini ve şekillerinin aslında onların atomları olduğunu belirtmiştir. Bu görüşün, canlılığın aşamalı olarak gelişimi anlayışına yüklediği en büyük anlam ise canlıların basitten karmaşığa ya da ilkelden kompleks yapılara doğru geliştiği anlayışıdır (Ateş, 2009: 16). Bu fikir daha sonra zamanda geriye doğru gittikçe bugünkü var olan canlıların daha ilkel hallerini göreceğimiz düşüncesine temel oluşturmuştur.

Canlılığın meydana gelmesi ile ilgili Platon (M.Ö. 427) ve Aristoteles (M.Ö.384) ise kendilerinden önceki geleneğe ters düşerek canlılığın, yaşamın ve evrenin oluşumunda evrimsel düşünceye ters düşecek yorumlarda bulunmuşlardır. Fakat yine de dolaylı da olsa evrimsel bakış açısına katkıları olmuştur. Platon'un görüşüne göre evren ve canlılar bizim kusurlu algılarımızla ve duyu organlarımızla algıladığımız şeylerdir. Fakat gördüğümüz bu şeyler o

varlıkların gerçek halleri değil kusurlu halleridir. Platon bu durumu Devlet kitabında mağara alegorisi örneğinde anlatmıştır. Ona göre bizim maddi dünyada gördüğümüz nesneler gerçek hallerinin gölgeleridir ve gerçeği yansıtmazlar (Gökberk, 1998: 57-65). Platon'un ünlü idealar fikrinin temelini de bu düşünce oluşturur. Daha sonra bu fikir Aristo'nun düşüncesi ile de harmanlanarak farklı bir boyut almıştır. Hıristiyanlık bu fikri kutsarken biraz da değiştirmiştir. Buna göre Tanrı, varlıklar âlemini yaratırken yarattıklarının ideal yani mükemmel hallerini kendi yanında tutup, maddi dünyaya bu varlıkların kusurlu kopyalarını göndermiştir. Bir diğer deyişle Tanrı mükemmel olanları maddi dünyaya gönderse dahi biz onların kusurlu hallerini ancak görebilmekteyiz. Çünkü duyu organlarımızla algıladıklarımız, maddelerin ancak gerçek hallerinin gölgeleridir (Ateş, 2009: 17). Platon bu düşünceleri ile istemeden de olsa hem bilimin gelişmesine hem de biyolojiye katkı yapmıştır. Çünkü onu takip eden filozoflar ve bilim insanları mademki maddelerin özüne ait bilgiler edinemiyoruz, bizde onların algıladığımız hallerine odaklanalım düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Platon'dan sonra bilimsel düşüncenin duyularımızla algılayabildiğimiz kadar olduğu görüşü yaygınlaşmıştır (Topdemir ve Unat, 2009: 30-32). Sonraki gelişmeler ise bilimi algılarımızın ötesine geçirerek duyu organlarımızdan daha hassas ölçüm ve deneyler yapabileceğimiz aletler üretmemizi zorunlu kılmıştır.

Platon'un öğrencisi olan Aristoteles de canlılığın aşamalı olarak gelişimine ait görüşlere ters düşen düşüncelere sahiptir. Aristoteles, doğanın, varlıkların ve evrenin bir amacı olduğu düşüncesini savunmuştur. Ona göre hem doğa hem evren belli bir amaca hizmet edecek şekilde hareket etmektedir. Bu haliyle Aristo, olgulara değil anlama yönelmiştir ve nasıl sorusundan çok neden sorusuyla ilgilenmiştir. Aristo'nun bir diğer katkısı ise ilk kez hayvanları kendi arasında sınıflamış olmasıdır. Ona göre hayvanlar beş gruba ayrılmıştır. Bunlar; kanlı, kansız, kuşlar, balıklar ve deniz canavarları' dır. Doğayı da kendi içinde ikiye ayırır ve insan ve dışındakiler olarak varlıkları sınıflandırır (Arslan, 2006: 292-293). Aristo bu fikirleri ile birlikte canlıları hiyerarşik bir düzende değerlendirmiştir. Ona göre canlılar arasında değer bakımından bir hiyerarşi vardır. Varlıklar arasında en tepeye Tanrı'yı, onun altına melekleri ve hemen altına insanı koymuştur (Ateş, 2009: 18-19). Bu haliyle Aristo, canlılar arasında tür farklılıklarını yaratmıştır. Fakat tür farklılıklarına değinirken canlıların yaratıldıkları ilk gün gibi zamanın her safhasında aynı olduğunu da belirtmiştir. Yani aşamalı olarak canlıların ilkelden gelişmişe doğru gittiği görüşüne karşı çıkmıştır. Aristo, bu fikirlerine rağmen canlılığın aşamalı olarak gelişimi düşüncesine önemli katkılar yapmıştır. Öncelikle canlıları belli sınıflara ayırması çok önemli bir gelişmedir (Gökberk, 1998: 74-80). Daha önce canlılar arasında bu derecede keskin ayrımlar yapılmamıştı. Aristo'nun diğer katkısı ise türlerin farkında olmasıdır. Her ne kadar türleri aşamalı bir değişime tabi tutmasa da türleri birbirinden ayrı bir şekilde değerlendirmesi önemli bir yaklaşımdır.

Canlılığın ortaya çıkışıyla ilgili Epikür (M.Ö. 341-270) de kendisinden önceki Leukippos ve Demokritos gibi atomcu öğretinin bir diğer temsilcisidir. Epikür'ün canlılığın aşamalı gelişimi fikrine kattığı en büyük katkı, dil'in işlevi hakkındaki görüşüdür. Epikür'e göre dil, insan zekâsı ve insanın varlıklar arasındaki üstünlüğünü anlamak için önemli bir araçtır. Dil, insanların zaman içerisinde ilişki ve etkileşimlerinin artması, bilgiyi aktarması ve daha birçok alanda kültürel dönüşüm açısından çok önemli bir role sahip olmuştur (Şahin, 2007: 120-122). Dil, insanlar arasında öncelikle el işaretleriyle başlamıştır. Sınırlı sayıdaki iletişim gereksinimi için el işaretleri ve işaret dili, insanın temel korunma, barınma vb. gibi temel iletişimi için yeterli olmuştur. İnsanlar doğada avlanırken bir avcının kendilerine yaklaştığını haber vermek için ya da bir av için küçük bir işbirliği yaptıkları zaman da işaret dili ile iletişim kurmuşlardır (Gökberk, 1998: 96-114). Fakat iletişim belli bir zaman sonra el ve yüz hareketlerinden ağıza taşınmıştır. Bu durum ise evrimsel açıdan ellerin kavrama yeteneği kazanmasından sonra iletişim şeklinin ellerden yüze oradan da ağıza taşınması şeklinde açıklanmaktadır (http://evrimianlamak.org/e/OZGUN:Dilin_Evrimi_12, 2019), (Türk, 1998: 527-545). Yani insanlar zamanla daha karmaşık hale gelen iletişim ihtiyaçlarını karşılamak için dili geliştirmiştir. Bu sayede insanlar hem daha az enerji harcayarak iletişim kurabilecek hem de dil sayesinde daha fazla işbirliği oluşturabilecektir. Buradan hareketle kültürel değişimin de bir bakıma biyolojik dönüşüm ile paralel şekilde ilerlediğini söyleyebiliriz. Epikür'ün temas ettiği nokta bu sebeple evrimsel anlayışın gelişimi açısından büyük bir katkıdır.

İnsanlar bilimi genel olarak merak duygusu üzerinden geliştirmişlerdir. Hayatın ve canlılığın kökenine dair merak da Antik Çağ'dan günümüze miras kalan birçok konudan biridir. Antik Çağ'daki bu gelişmeler de bize gösteriyor ki evrim düşüncesinin oluşması için gereken temeller bu dönemde atılmıştır. Daha sonra evrime dair birçok tespit Müslüman ve Avrupalı bilimcilerden sonra deney ve gözlem aracılığıyla doğrulanmış ve bilim literatürüne eklenmiştir. Antik Yunan doğa filozofları, günümüzdeki modern evrim görüşüne çok yakın sayılabilecek tespitlerde bulunmuşlardır. Onların canlılığın gelişimi hakkındaki yorumları, çağının bilgi birikimine göre çok yüksek fikirler olarak ele alınmalıdır. Çünkü onlar doğayı sadece gözlemleyerek ve deneysel birçok araçtan yoksun bir şekilde dahi olsa aşamalı bir gelişimi ve değişimi fark etmişlerdir. Antik Yunan doğa filozofları, insanın doğanın bir parçası olduğu, belli aşamalardan geçerek bugünkü halini aldığı, kıt kaynaklar için doğada mücadele etmesine dayalı olarak sürekli bir değişimi ve gelişimi gibi birçok konuda bilimsel anlamda önemli görüşlerin temellerini atmışlardır. Antik Çağ düşünürlerinin evrimsel görüş ile ilgili oluşturduğu bu yaklaşımlar, direkt olarak evrim teorisinin Antik Çağ'da ele alındığı anlamına gelmemektedir. Bu görüşler daha sonraki yıllarda canlılığın meydana gelişini araştırmak isteyenlere fikirsel bir altyapı oluşturmuştur. Nitekim Antik Çağ sonrasında Orta Çağ'da İslam âlimleri de bu konuyu kendi görüşleri ile harmanlayarak ele almıştır.

2.2. Müslüman Âlimlerin Orta Çağ ve Sonrasında Evrimsel Görüşe Katkısı

Antik Yunan'daki çok önemli bilimsel düşünce temelleri uzun bir süre unutulmaya yüz tutmuştur. Bu miras daha sonra Müslümanlar tarafından tekrar keşfedilmiştir ve Müslümanlar bu mirası belki de tamamen unutulmaktan kurtarmışlardır. Antik Yunan medeniyeti ile karşılaşan Müslüman medeniyeti özellikle 8. ve 13.yy.'larda çok önemli bilimsel çalışmalar yapmıştır. Birçok kaynakta Müslümanların altın çağı olarak geçen bu zaman diliminde Antik Yunan çalışmalarının tesirini fazlasıyla görmek mümkündür. Sorgulayıcı ve araştırmacı bakış açısı ile birlikte devralınan miras, Müslüman medeniyetinin yükselmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde Müslüman bilimciler, canlılığın ortaya çıkışı ve gelişimi ile ilgili kendilerinde mevcut olan görüşlerden farklı olan açıklamalarla da tanışmıştır. Doğaya karşı bu yeni pencereden bakmışlar ve bu fikri kendi bakış açılarıyla hem geliştirmiş hem de daha sonra Avrupa medeniyetine bırakmışlardır. Bunu yaparken Antik Yunan'daki çalışmaları kendi dillerine çevirmiş ve bu çalışmalar üzerine kendi yorumlarını yapmışlardır.

Müslüman bilimciler arasında canlılığın aşamalı olarak gelişimi ile ilgili konuyu ciddi anlamda ilk ele alan kişi El-Cahiz (M.S 776-868)'dir. Cahiz, *Kitabu'l Hayavan* adlı eserinde hayvanlarla ilgili uzun bir süre gözlem yaptıktan sonra görüşlerini dile getirmiştir. Cahiz, hayvanları alt gruplara ayırarak basitten karmaşığa doğru sıralamıştır. Ayrıca hayvanları kendi aralarında tür ve cins olarak gruplandırmıştır. Bunlara ek olarak, hayvanlar üzerinde çevrenin etkisini keşfetmiştir. Hayvanların çevreye uyum sağlamak için değiştiklerini ve bu değişimlerini sonraki kuşaklara aktardığını söylemiştir. Cahiz, tüm gözlemlerinden yola çıkarak aşamalı gelişime dair mekanizmayı 3 başlık altında incelemiştir. Bu başlıklar Cahiz tarafından, hayatta kalma mücadelesi, türlerin birbirlerine dönüşmesi ve çevresel etkenler olarak üç ana başlık altında değerlendirilmiştir. Burada başlıklardan ilki olan hayatta kalma mücadelesi ile modern anlamda kullandığımız doğal seleksiyon kavramında benzer yanlar bulmak mümkündür. Cahiz'e göre hayatta kalan canlılar Tanrı'nın ilahi buyruğu sayesinde hayatta kalabilmektedir. Yani güçlü olan hayvan, kendinden daha güçsüz olanları tüketerek hayatta kalabilmektedir. Bu düzeni kuran ve devamlılığını sağlayan da tanrının kendisidir. Canlıların birbirini yemesi, azalması veya çoğalması, var olması ya da yok olması süreçlerini tanrısal iradenin teşekkülü olarak değerlendirmiştir. Yani tanrısal irade dilediği canlıların hayatta kalmasını sağlamak için yine o canlının avlanmasını, besin bulabilmesini ve beslenmesini sağlar. Bu düzeni doğadaki değişen koşullar değil bizzat tanrının kendisi sağlamaktadır (Yakıt: 1984: 103). Cahiz'in yine bu başlıkta değindiği bir diğer konu da canlı türleri arasında bir hayatta kalma mücadelesi olduğudur. Yani türler arasında aşırı çoğalma dengesizlik yaratacağı için bir hayvan için av durumunda olan canlı başka bir hayvan için de avcı durumuna dönüşmektedir. Doğadaki düzen avcıların ava dönüştüğü bir dengede ilerlemektedir.

Cahiz, çağının bilgisine oranla türlerin birbiri arasındaki dönüşümlerine yönelik belki de en keskin ve doğru görüşü sunmuştur. Bir türün çevresel etkilere maruz kalarak tamamen başka bir türe dönüşebileceğini de söylemiştir. Günümüzde adaptasyon olarak nitelendirdiğimiz bu kavram, iyi açıklanmış bir haliyle Cahiz tarafından ele alınmıştır. Çevresel etkilere maruz kalarak, bir türün beslenme, türleşme ve adaptasyona yönelik olarak yeni türlere dönüşebileceği görüşünü savunmuştur. Cahiz'in savunduğu görüş oldukça mantıklı ve doğrudur. Doğada gıda kıtlığı ve gıdaya ulaşmadaki farklılıklar ya da avcılardan kaçabilme yeteneği gibi birçok yetenek tamamen evrimsel gelişmelere bağlıdır. Cahiz, doğal seçilimde olduğu gibi türlerin adaptasyon ile farklı türlere dönüşmesini de tanrının iradesine ve isteğine bırakmıştır. Ona göre tanrı bir türü çeşitli değişimlere maruz bırakarak başka bir türe dönüştürebilir. Bunlara ek olarak çevresel etkiler konusunda da önemli açıklamalar yapmaktadır. Beslenme, barınma veya avcılardan kaçma vb. gibi birçok zorunlu unsurun, türlerin çevreye daha iyi uyum sağlama ihtiyacını doğurduğunu söylemiştir. Bu ihtiyaç neticesinde küçük küçük değişimlerin toplanması ve bir sonraki kuşağa aktarılması ile türler arasındaki çevreye adaptasyon sorununun gitgide azaldığını dile getirmiştir. Yani yeni doğan nesillerin çevreye daha uyumlu halde doğduğunu vurgulamıştır. Cahiz'in bu görüşleri gerçekten önemli katkılar olarak görülmelidir. Bayrakdar'a göre Cahiz, hem kendisinden sonra gelecek Müslüman âlimleri hem de teoriyi bilimsel bir yapıya dönüştürecek olan Buffon, Lamarck ve Darwin gibi kişileri fazlasıyla etkilemiştir (Bayrakdar, 2012: 120-123). Cahiz, canlılığın gelişimi ile ilgili düşünceleriyle birlikte çoğunlukla zoolojik yönden katkılar yapmıştır. Bu katkıyı biyolojik tespitleriyle de genişletmiştir. Onun çalışmaları kendisinden yüzlerce sene sonra birçok dile çevrilmiştir. Cahiz'in bir diğer katkısı da Müslüman dünyasının dikkatini bu konuya çekmiş olmasıdır. Bu konuyla ilgili daha sonra düşünürler ve din adamları arasında birçok tartışma yapılmıştır. Günümüzde dahi bu konu hala tartışılmaya devam etmektedir.

İhvan El-Safa (M.S. 945-985) ise Cahiz'den farklı olarak canlılığın aşamalı olarak gelişimi meselesine biraz daha anti-rastlantısal yaklaşmıştır. Ona göre yaratılışta tek ve geçerli irade tanrının bizzat kendisidir. Doğa bu konuda sadece emirlere itaat eden bir mekanizma gibidir. Bu sebeple doğal seçilimi kabul etmesine rağmen bu mekanizmayı tanrının bir yardımı ve hikmeti olarak görmüştür. Bu görüşlerine ek olarak insanın diğer varlıklara oranla üstünlüklerini ve becerilerini diğer hayvanlara benzetme yoluna gitmiştir. Yani insan, hayvanlardaki bazı becerilerin bir araya getirilmiş halidir, görüşünü savunmuştur. Maymun, vücudunun insana benzemesi ile ön plana çıkarken, papağan, fil ve güvercin aklıyla, arı ise sanatı ile insana ait olan üstünlükleri ayrı ayrı temsil etmektedir. Bu İslam'daki eşref-i mahlûkat* terimi ile de birebir

* Eşref-i Mahlûkat: (mahlûkların en şereflisi) insan. (Devellioğlu, F. & Güneyçal, A. S. (1993) Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat: eski ve yeni harflerle; haz. Ferit Devellioğlu; yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, Aydın kitabevi)

uyumludur. Hepsinin üstünlüklerini toplayıp hepsinden üstün sayılan varlık görüşü bu açıdan İslami kökenlidir (Bayrakdar, 2001: 70). Ayrıca türler de kendi aralarında ilişkilendirilmiştir. Yani türün son hali ile ilk hali arasında bağlantı olduğunu belirtmiştir. Buna göre inorganik maddeler toprağın, toprak bitkilerin, bitkiler hayvanların, hayvanlar insanların, insanlar da meleklerin oluşmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Bu düşüncelerine paralel olarak hayvanlar arasında insani özelliklere en yakın bulunan hayvanı ise maymun olarak göstermiştir (Yakıt, 1984: 103-104). Kendisi görüşleri ile birlikte canlılığın aşamalı olarak gelişimi düşüncesini materyalist temelden tamamen İslami bir tabana taşımıştır. Canlılar arasında dönüşüm ve türleşme ilişkisini benimsemiş ve bunu İslami kavramlarla açıklamaya çalışmıştır. Düşünceleri ile birlikte kendisinden sonra geleceklere, İslami temellere dayalı olarak açıklanmış olan, canlılığın aşamalı bir şekilde oluştuğuna dair görüşünü bırakmıştır.

Canlılığın meydana gelmesi konusunda Farabi (M.S. 870-950) de görüş bildirmiştir. Onun canlılığın gelişimine dair düşüncelerine *El- Medinetü'l Fazıla* adlı eserinin *"Var olmada maddi cisimlerin mertebeleri hakkında"* başlığı altındaki bölümünden ulaşmaktayız. Farabi varlıkları var oluş sırasına göre sınıflandırmıştır. Ona göre en alt katmanda olan varlık ilk maddi varlık olarak nitelendirilmiştir. Burada bahsedilen ilk maddi varlık zamanla gelişerek ve dönüşerek daha üst mertebedeki canlılara dönüşmüştür. Farabi burada kademeli bir dönüşümden bahsetmektedir. Dönüşüm neticesinde de varlıkların rütbelere ayrıldığı bir hiyerarşi kurmuştur. Farabi'ye göre ilk teşekkül eden varlıktan sonra maden, ondan sonra bitkiler, ondan sonra konuşamayan hayvanlar, en son olarak da konuşabilen hayvanlar ortaya çıkmıştır. Varlıkları bu şekilde bir hiyerarşi içine sokmuştur. Farabi bunlara ek olarak dünya içerisinde yaşayan canlılar arasında hayatta kalma savaşı olduğunu söyler. Canlılar hem kendi türünün varlığını hem de kendi hayatını sürdürmek için diğer bir canlının yaşamına son vermektedir. Başka bir varlıkta aynı şeyi kendisi için yapar ve bu şey sürekli tekrarlanır (Yakıt, 1984: 105). Farabi canlıların yaratıldıkları ilk halleriyle değil aşamalı olarak geliştiğini söylemiştir. Bunu da zaman içerisinde canlıların birbirine dönüşmesi ile açıklamaktadır. Farabi'nin canlılar arasındaki hiyerarşik düzeni ise kendisinden sonra gelecek âlimler için önemli bir katkı olmuştur.

Canlılığın oluşması ile ilgili İbn-i Miskeveyh (M.S. 920-1020) görüşlerini *El-Taharet*, *Tahzib- El-Ahlak* ve *El- Fevz el-Aşğar* adlı eserlerinde dile getirmiştir. Ona göre hayvanlar âleminde ve hayvanların en üst mertebesinde insana benzeyen bir hayvan vardır. Bu canlı hem insana hem de maymuna benzemektedir. Hayvanlar âlemindeki en üst katmana da daha sonra dil, zekâ vb. yetenekler kazanan insan geçmiştir (Yakıt, 1984: 106). Miskeveyh, aşamalı bir gelişmeden bahseder ve canlıların oluşumunu cansız maddeden bitkiye, bitkiden hayvana, hayvandan maymuna ve son olarak da maymundan insana olacak şekilde sıralamıştır. Ona göre Tanrı maddeyi yaratır, ardından madde suya ve buhara dönüşür. Sonra mineraller meydana

gelir ve bu minerallerden de bitkiler oluşur. Bitkiler de uzun bir zaman sonra hayvansı özellikler taşıyan canlıya dönüşür ve bunların erkek ve dişi şeklinde cinsiyetleri olur. İbn-i Miskeveyh'e göre bu şekilde gelişen ilk canlı hurma ağacıdır. Hurma ağacı kazandığı özellikler neticesiyle bitkiler âleminin en üst, hayvanlar âleminin de en alt seviyesinde sayılmıştır. Bitkiler de lif ve köklerinden koparak hayvanlar âleminin ilk aşamasını oluşturmuştur. Hayvanlarda ise en üst seviyedeki canlılar gruplandırılmıştır. Mesela 4 ayaklı hayvanlarda en üst seviyeye at konulmuştur. Kuşlarda ise kartal konulmuştur. İnsandan önceki son sınırda ise maymunlar yer almaktadır (https://evrimagaci.org/evrim-ve-doga-uzerine-kafa-yormus-islam-alimleri-451, 2019), (Özdeğirmenci, 2006: 44-48). Tüm bu görüşlerinin temelinde doğada değişim ve dönüşümleri gözlemesi yatmaktadır. Canlılar âlemi içerisinde olan her tür, daha önce farklı sınıfa ait türler arasından gelişerek başka bir canlıya dönüşmüştür. İbn-i Miskeveyh'in bütün canlıların ortak bir maddeden türeyerek ve sınıflara ayrılarak meydana geldiğini söylemesi ise çok önemli bir katkıdır (Bayrakdar, 2001: 91-98).

Canlılık üzerine İbn El-Heysem (M.S. 965-1039) ise aşamalı bir türleşmeyi savunmuştur. Ona göre yaratılış maddi dünyada meydana gelmiştir. İnsan, insan olmadan önce bazı merhalelerden geçmiştir. Bu aşamalar; öküz, eşek, at ve maymundur. Maymun mertebesinden sonra da insan dediğimiz eşref-i mahlûkat meydana gelmiştir (İzmirli, 1973: 36-37). Heysem'in asıl uzmanlığı fizik, matematik ve optik bilimi gibi konular olduğu için bu mesele üzerine fazla eğilmemiştir fakat kısa da olsa bu düşünceye karşı kayıtsız kalamayarak fikrini belirtmiştir.

Canlılığın meydana gelmesi ile ilgili Ragıb El- İsfahani (M.S. yak. 954- 1033) ise dünyada yaratıcı tarafından düzenlenen ve belli bir amaca yönelik olarak gerçekleştirilen bir sistemi kabul etmektedir. Yani ona göre dünya yaratıcı tarafından sonunda insanın ortaya çıkması muradıyla belli bir değişim ve dönüşüme uğratılmıştır. Ona göre yaratıcı güç insanı yaratmak için canlıları uzunca bir süre değişim ve dönüşüm mekanizmasından geçirmiştir. İnsandan önce yaratılan bitkiler ve hayvanlar gibi bütün oluşlardan maksat insanı meydana getirecek olan ortamı hazırlamak içindir. Ragıb El- İsfahani ayrıca varlıkların davranışsal yönden de insana benzer özellikleri olduğunu belirtmiştir. İnsanın oburluğunu, pintiliğini ve taklitçiliğini sırasıyla domuz, köpek ve maymuna benzetir. Hayvanların bu davranışlarının insanda da olduğunu söylemiştir (Yakıt, 1984: 111-112). Ragıp El-İsfahani'nin görüşü canlılığın değişimi ve dönüşümünün belli bir zamanda ve belli bir amaç doğrultusunda olduğuna yöneliktir. İnsanı meydana getirmek için gerçekleştirilen eylemler, insan meydana geldikten sonra da onu hayatta tutmak için işlevini yerine getirmeye devam etmektedir. Yani yaratılış sistemi insanın yaratılması ve varlığını sürdürmesi için düzenlenen bir yapıda ele alınmıştır.

Seyyid Emir Ali ve Turka El-İsfehani ise canlılığın oluşumu ile ilgili olarak yaratılışın en alt safhasına madenleri yerleştirmiştir. Buna göre madenlerden bitkiler, bitkilerden hayvanlar ve onlardan da insan meydana gelmiştir. Kendilerinden sonra gelen Nasır El- Din Tusi (M.S.

1201-1274), Mevlana Celaleddin-i Rumi (1207-1273) ve Zekeriya Bin Muhammed El- Kazvini (1203-1283) gibi birçok âlim benzer görüşlere sahip olduğu için birlikte ele alınmıştır. Bu âlimlerin ortak görüşleri ile birlikte Turka El- İsfehani'nin önemli bir tespiti de vardır. Ona göre günümüzde türler arasında ara geçiş formları dediğimiz canlılar vardır. Mantarlar, maden ile bitki arasında, hurma ağacı bitki ile hayvan arasında, maymunlar da hayvan ve insan arasında geçiş formları olarak gösterilmiştir (Yakıt, 1984: 112-113). Bu ayrımlar bugün için ilkel görünebilir fakat canlılar arasındaki geçiş türleri ilk kez bu kadar net belirlenmiştir. Ara geçiş formları düşüncesi açısından da önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

İbn-i Haldun (M.S. 1332-1406) tarih felsefesinin kurucusu olarak tanınmıştır fakat onun bilime yaklaşımı çok yönlü olmuştur. Kendisinin canlılığın oluşumu hakkındaki fikri ise toplumlara bakış açısı gibi aşamalı bir görüştür. Ona göre toplumlar doğar, gelişir, olgunlaşır ve ölür. Toplumların ve canlıların oluşması konusunda ise coğrafi şartlara fazlasıyla dikkat çekmiştir. Coğrafi şartların iklim üzerindeki etkisini görerek, fiziksel açıdan oluşan farklılıklara yönelmiştir. Zenciler üzerine yaptığı tespitte onların sıcak yerlerde yaşamasının hem davranışsal etkilerine hem de iklimin, fiziksel yapıda değişiklikler yaratmasına dikkat çeker. İnsanın gelişimine de dikkat çeken büyük düşünür onun madenden sonra belli aşamalarla maymun ve sonra insan olma gibi aşamalardan geçtiğini söylemektedir (Yakıt, 1984: 115-116). İbn-i Haldun, canlıların aşamalı olarak gelişimine dair kendisinden önceki görüşleri genel olarak tekrar etmiştir. Farklı olarak iklim şartlarının toplumlar ve insan açısından önemine dikkat çekmiştir. İnsan renklerinin kalıcı olarak aktarılmasında iklimin zorlayıcı rolüne dikkat çekmiştir.

Kınalızade Ali Efendi (M.S. 1510-1571) İlk kez Türkçe olarak canlılığın aşamalı olarak gelişimine dair düşünceden bahseden kişidir. Bu konuda kendisinden önceki görüşlerinin aynısını yani maddi varlık, maden, bitkiler ve hayvanlardan sonra insanın meydana gelmesi görüşünü tekrar eder. Onun asıl katkısı maymundan insana geçerken bir ara geçiş bulmasıdır. Vahşi insan (nesnas) adını verdiği bu canlı daha sonra Osmanlı'da evrim teorisine dair görüş ve değerlendirmelere oldukça etki etmiştir (Yakıt, 1984:116). Burada ismi geçen vahşi insan denilen canlı, hem maymun hem insan özelliklerini taşıyan ama ikisini de tam olarak temsil etmeyen bir canlıdır.

Canlılığın ortaya çıkmasıyla ilgili Hazini (1077), Kutubi ve El- Kadir Mirza Bidel ise aynı görüşe sahip oldukları için ortak bir başlıkta ele alınmıştır. Hazini, canlılığın aşamalı olarak gelişimi ile türlerin dönüşümü fikrini metal cisimlerin zamanla birbirine dönüştüğü gibi canlıların da dönüşebileceği fikrinden yola çıkarak kabul eder. Aşamalı şekilde ilerleyen bir sürecin varlığını kabul etmiştir. Kutubi ise yine aşamalı bir gelişim fikrini tekrar ederek, maymunların hayvanlar ve insanlar arasında bir geçişi temsil ettiğini söylemektedir. Son olarak

El-Kadir Mirza Bidel'de âdem cinsinin ve âdemin bizzat kendisinin insan olmadan önce maymun cinsinin bir üyesi olduğunu kabul etmiştir (Yakıt, 1984:116-117).

Ünlü Türk düşünür Erzurumlu İbrahim Hakkı (M.S. 1703-1780) birçok alanda eser vermiştir. Eserleri arasında en ünlülerinden biri olan *"Marifetname"* adlı çalışmasında canlılığın aşamalı olarak gelişiminden de bahsetmiştir. Ona göre kâinatın ilk mertebesi toprak son mertebesi temiz nefstir. En alttan en üste mertebeleri bu şekilde sıralandırmıştır. Canlılığın gelişimi konusunda ise ilk maddi varlık olan madenlerin, başının toprak ve suya, sonunun ise bitkiye gittiğini söylemiştir. Ona göre hayvanların da başlangıcı bitkiye sonu ise insana gitmektedir. Yani burada bitki ve hayvan sınıfları arasında ilk hal ve son hal durumlarını göstererek canlılığın oluşumuna dair bakış açısını sunmuştur. Canlılık ona göre cansız madde ile başlayıp canlı maddeye geçmiştir. Bundan sonra da basit yapılı canlılar meydana gelmiş ve bu canlılar da zaman içerisinde daha karmaşık yapılı canlılar meydana getirmiştir (Kahya, 1999: 381-382). Erzurumlu İbrahim Hakkı, bu düşüncelerine ek olarak canlılığın oluşumunu üç aşamaya ayırmıştır. Bunlar: birleşim, derece ve dönüşümdür. Madenle ve bitki arasına ara tür olarak mercan türünü yerleştirmiştir. Bitki ile hayvan arasına hurma ağacını, hayvan ve insan arasına da kendisinden önce de dile getirilen nesnası yani vahşi insanı koymuştur. Ona göre tüm bu dönüşüm ve değişimler maksatlı bir şekilde sonunda insanın yaratılması murad edilerek Tanrı tarafından yapılmıştır (Yakıt, 1984: 117). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın dile getirdiği görüşler daha sonra Osmanlı aydınları arasından evrim teorisini İslami görüşe aykırı olarak değerlendirmeyenler için önemli bir dayanak noktası olacaktır.

İslam âlimleri uzun bir zaman boyunca aşamalı bir şekilde oluşan canlılık düşüncesini hem benimsemiş hem de bu düşünceyi bilimsel bir temele oturtacak olan Avrupa medeniyetine taşımıştır. Antik Yunan düşünürlerinden aldıkları canlılığın aşamalı olarak gelişimi fikrini incelemiş ve geliştirmişlerdir. İslam âlimleri genel olarak materyalist temelde gelişen Antik Yunan'daki canlıların gelişimi ve çeşitlenmesi düşüncesini İslami temellere uyarlayarak yorumlamışlardır. Yaratılışta sürekli olarak bir değişim ve gelişim olduğu görüşünü ise desteklemişlerdir. Ayrıca bu dönemdeki âlimler yaratılışın tek bir kökenden geldiği ve değişime uğradığı görüşünü de genel olarak benimsemişlerdir. Yani belli özellikler zamanla birikerek yeni türler meydana getirmiştir. Aşamalı bir şekilde doğal şartların da zorlaması ile canlılar ortama uyum sağlamak için gelişmişlerdir. Âlimlerden bazıları türler arasında bugünkü tabirle ara form diyebileceğimiz bir evrim mekanizması düşünmüşlerdir. İnsan ve hayvan davranışlarının benzediğini söyleyerek bu canlıların ortak bir temelden geldiklerini de savunmuşlardır. Özellikle İbn-i Haldun ile birlikte coğrafi şartların canlılar üzerinde ne kadar belirleyici olduğuna dair görüş ortaya çıkmıştır. Âlimlerin ortak bir payda da buluştuğu bir diğer önemli nokta da doğadaki amansız mücadeledir. Hayatta kalma mücadelesi için av-avcı pozisyonunda olan hayvanlara bakarak, güçlü olanın hayatta kaldığı düşünceyi desteklemişlerdir. Güçlü olanın

güçlülüğü de değişen ortam şartlarına yani doğaya ne kadar uyumlu olabildiği ile ölçülmüştür. İslam düşünürleri insanın insan olmadan önce varlık âleminde bitki ve hayvan köklerinden geldiğini de savunmuşlardır. Cansız maddelerden canlı maddelere geçiş ile birlikte canlılığın başladığı ve devam ettiği de âlimlerin birçoğunun ortak görüşüdür.

Görüldüğü üzere İslam âlimleri temelde iki konu üzerinde tamamen ittifak halindedir. Bunlar; aşamalı bir şekilde canlıların gelişmesi ve doğadaki amansız mücadeledir. Bu iki fikir Avrupa'da yaşanacak olan bilimsel aydınlanma ile birlikte tekrar ele alınmıştır. Hem Antik Yunan düşünürleri hem de Müslüman âlimlerin katkısıyla oldukça mesafe kat eden canlılığın aşamalı olarak gelişimi fikri, yeni yükselecek olan Avrupa medeniyetine miras bırakılmıştır. Bu fikir ilerleyen süreçte Avrupa'da deney ve gözleme dayalı olarak bilimsel bir temelde ele alınacaktır.

2.3. Avrupa'da Aydınlanma Dönemi ve Sonrasında Evrim Teorisi İle İlgili Görüşler

Avrupa'da Orta Çağ boyunca Hıristiyanlığın ve dolayısıyla İncil'in otoritesi ile kurulan tanrının değişmez yasalarına olan inanç genel olarak devam etmiştir. Kilise egemenliği ile perçinlenen bu görüşler ile birlikte, Avrupa'da bilimsel uğraşlar uzun bir süre düşük tempoda seyretmiştir. Bu seyir içerisinde gerileyen düşüncelerden biri de canlılığın bir anda üstün bir güç tarafından değil de aşamalı olarak ve doğal süreçler ile geliştiğini savunan fikirlerdir. Uzunca bir süre skolastik düşüncenin etkisinde kalan Avrupa coğrafyası Rönesans ile birlikte kelimenin tam anlamını karşılayacak şekilde yeniden doğmuştur. Rönesans ile birlikte daha önce unutulmaya yüz tutan Antik Yunan eserleri ve bu eserlerin geliştiricileri ve taşıyıcıları olan İslam dünyasının farkına varılmıştır. Bu eserlerin temsil ettiği yüksek medeniyet çizgisi sebebiyle, bu kültüre ait düşünceler çeviriler yoluyla Avrupa düşünce dünyasına taşınmıştır. Bir süre sonra Rönesans'a eklemlenen Reform düşüncesi ile birlikte kilise etkisi azaltılmıştır. Bu zaman diliminde Kopernik, Galileo ve Kepler gibi birçok bilim insanı Avrupa bilim kültürünün temellerini atmışlardır. Atılan bu temeller üzerinde doğa araştırmaları ve bilimsel aktiviteler popüler hale geldi. Bu gelişmeler neticesinde Avrupa'da ilk olarak 1776'da doğa bilimci Carl Linnaeus bitki ve hayvanları aşamalı bir gelişim şemasına göre sınıflandırmıştır. Bahsettiğimiz sınıflandırma yöntemi ile türleri cinslere, cinsleri familyalara, familyaları takımlara, takımları da sınıflara bölmüştür. Bu şekilde kurgulanan sınıflandırma yöntemi oluşturuldu fakat sınıflar içerisine canlıları yerleştirmek için de birçok farklı türde canlı gerekiyordu. Var olan soruna çözüm olarak dünyanın birçok yerinde denizcilik yapan kişilerden canlı örnekleri getirmeleri istendi ve getirilen canlılar itinayla sınıflandırıldı. Avrupa'daki bilimsel kıpırdanış sadece biyoloji alanında değil jeolojinin de bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasıyla birlikte devam ediyordu. Jeologlar yerin katmanına dair incelemeler yapmaya başlamış ve jeolojik süreçlerin

dünyanın oluşumundaki etkilerini araştırmaya başlamıştır. Jeolojinin gelişmesi ile birlikte canlılığın gelişimine dair bir başka kanıt sahası açılmış oluyordu. Jeologların bulduğu fosiller canlıların nasıl geliştiğini araştıran biyologlar açısından da çok önemli veri kaynakları olmuştur. Jeolojinin gelişmesine müteakip bir diğer veri kaynağı olan kaybolmuş türler de bulunan kemiklerden veya yine fosiller sayesinde ortaya çıkmıştır. Jeologlar yerkürenin tarihini sanılandan çok daha fazla geriye götürmüşlerdir. Bu döneme kadar genel kanı James Ussher'ın kutsal kitaplardan hareketle belirlediği M.Ö. 23 Ekim 4004 tarihini, yaratılışın başladığı gün olarak kabul etmeye yönelikti. Fakat jeologlar yerkürenin tarihini çok daha uzun bir geçmişe kadar götürüyorlardı (Ateş, 2009: 21-23). Avrupa'da yaşanan bilimsel devrim ile geleneksel olarak kabul edilen birçok yaygın bilgi kökünden sarsılmıştır. Avrupa aydınlanması bilimsel devrime de eşlik ederek büyük bir etkiye sahip olmuştur. Yaşanan aydınlanma ile birlikte bilim insanları kutsal kitaplardaki bilgilerle yetinmeyip, kafalarındaki soruların cevaplarını doğanın bizzat kendisinde deney ve gözlem ile araştırmaya başlamışlardır. Bu bakış açısıyla gelişen birçok bilim dalı sayesinde canlılığın gelişimine dair araştırmalar da gitgide artmıştır.

Avrupa'da ilk olarak Linnaeus (1707-1778), 18.yy'da canlıların nasıl oluştuğuna dair araştırmaların bilimsel anlamda temellerinin atılmaya başlandığı bir zamanda, konu üzerine araştırma ve gruplandırmayı kolaylaştırmak için canlıları sınıflandırma yoluna gitmiştir. Bu çabasını ise; tanrının yaratılış üzerine kurduğu sistemi açığa çıkarmak, diye özetlemiştir (Hawking, 1998: 183). Kendisi bugün biyolojide taksonomi adını verdiğimiz sınıflandırma biliminin kurucusu olarak da gösterilmektedir. Linnaeus'un sınıflandırma şekli ise canlıları iki isimli bir yapıda sınıflandırmaya dayanıyordu. Canlılar, Linnaeus'un sınıflandırması ile âlem, filum, sınıf, takım, familya, cins ve tür olarak sınıflandırılıyordu (Taslaman, 2016: 84-85). Örneğin; insan türü homo cinsine ait bir canlıdır ve bugünkü modern insanı tarif ederken homo cinsinin yanına türünü belirtmek adına sapiens ekliyoruz. Homo sapiens ismi bu şekilde tek bir canlıyı tarif eden terim olmaktadır. Fakat homo cinsinin tek üyesi sapiens cinsi değildir. Homo habilis, homo erectus ve homo neanderthalensis gibi birçok homo türü vardır. Carl Linnaeus'un sınıflandırma sistemi ile birlikte canlıları hem toplu halde hem de ait olduğu sınıf içerisinde özel olarak değerlendirilebilme imkânı doğmuştur (Osborn, 1896: 129). Bu sayede canlılara ait ortak ve ayırıcı özellikler net olarak belirlenip, bunun sebepleri hakkında araştırmalar yapılabilmiştir.

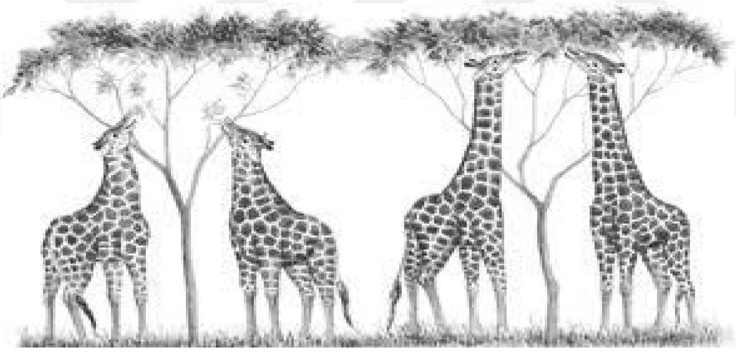
Fransız doğa bilimci Buffon (1707-1888) ise matematik ve kozmoloji gibi birçok konuda eser yayınlamıştır. Kendisi dünyanın yaşının hesaplanması konusunda da görüş bildirmiştir. Yaşadığı dönemdeki yaygın görüş, bir din adamı olan James Ussher'ın dünyanın yaşını 6 bin yıl olarak hesapladığı görüştür. Ussher'ın hesaplamalarına göre dünya M.Ö. 23 Ekim 4004'te ve saat 10'da yaratılmıştı. Buffon ise bu görüşe karşı çıkarak dünyanın yaşını 75 bin yıl olarak hesaplıyordu. Evrimsel bakış açısıyla konuya yaklaşan Buffon'a göre canlılar zaman içerisinde gelişti ve sanılanın aksine bir anda yaratılmadılar. Yine ona göre canlıların bugünkü halini

alması çok uzun bir sürede olmuştur. Buffon'un belirttiği 75 bin yıl bugün belirlediğimizden ne kadar az gibi gözükse de o zamanlar için devrimsel bir açıklamaydı. Buffon ayrıca canlıların aşamalı olarak gelişimi açısından çok önemli bir kanıt olarak körelmiş organlara da dikkat çekmiştir. Canlıların gelişmeleri ile birlikte bazı organlarını da yitirdiklerini belirtmiştir. Körelen organların canlılar tarafından zaman içerisinde kullanılmadıklarından ya da işlevini yitirdikleri için kaybolduğunu savunmuştur. Fakat Buffon'a göre bu organların canlılarda işlevini yitirip kullanılmasalar bile izlerini sürmek mümkündür (Osborn, 1896: 130-131). İnsandaki kuyruk sokumu bu şekilde kaybolup işlevini yitiren birçok örnekten sadece biridir. Bu varsayım ile birlikte Buffon, insan ve kuyruksuz maymunlar arasında bir ortak ata ilişkisi olduğunu düşünmüştür (Ateş, 2009: 26). Buffon'un Antik Çağ'dan itibaren gözlemsel ve varsayımsal olarak ele alınan ortak ata kavramına bilimsel bir temel kazandırması, canlıların gelişimi ve değişimini anlamak açısından son derece büyük bir katkıdır. Buffon, kendisinden sonra gelecek olan Cuvier, Lamarck ve Darwin'i de derinden etkilemiştir.

Georges Cuvier (1769-1832) de evrimsel görüşe önemli derecede katkısı olan bir bilim adamıdır. 18.yy.'da dünyanın çeşitli yerlerinden Avrupa'ya birçok fosil örneği getirilmiştir. Bu fosiller başlangıçta pek bir anlam ifade etmiyordu çünkü dönemin canlılarına çok benzeyen şekilde fosiller getiriliyordu. Fakat daha sonra biriken fosiller arasında o dönemde yaşamayan hatta o dönemde yaşayan başka bir canlıya da tam olarak benzetilemeyen türde canlılar görülmüştür. Bunlara ek olarak örneğin İtalya'da o dönemde hiç fil olmamasına rağmen fil fosillerine rastlanılıyordu. Bu durumu gözlemleyen Georges Cuvier türlerin neden yok olduğuna dair kafa yormaya başlamıştır. Ona göre türlerin zamanın belli bir döneminde yok olmasının iki anlamı vardı. Bu durumun ilk anlamı; Tanrı'nın kutsal yaratma planına bu durumun yakışmayacağı görüşüdür. Çünkü Tanrının zamanın belli bir kısmında yok olmaları için belli türler yaratmasının herhangi bir mantıksal açıklaması yoktur. Bu durumun ikinci anlamı olarak da türlerin yok olmasının canlılığın oluşumunun bir aşaması olarak görülmesine dair görüştür. Georges Cuvier, türlerin bulunduğu ortamın koşullarının değişmesiyle varlıklarını sürdüremeyebileceğini ya da kitlesel yok oluşların da türlerin varlığını sonlandırabileceğini bu şekilde keşfetmiştir. Ardından çift anlamlı bu durumu derinlemesine araştırmıştır. Bu araştırmaları neticesinde dünyada yaşanan jeolojik ve iklimsel birçok değişimin türler üzerinde yok oluş etkisi yarattığını söylemiştir. Cuvier'e göre türlerin büyük bir kısmı ani yok oluşlar ile ya da zamanla yok olmuştur. Yok oluşlardan sonra ise bazı türler kendileri için yaşam ve yayılma alanlarını genişletmiştir. Örneğin 65 milyon yıl önce Kretase-Tersiyer arası yok oluşu ile birlikte dinozorların büyük bir kısmı yok olmuştur. Bu durum ise memeliler açısından daha çok yayılma alanı bulması ve tüm dünyaya açılması anlamına geliyordu (http://www.evrimianlamak.org/e/P1:evrim_tarihi_3_1, 2019), (Atayman, 2007: 12-13). İnsanın da içinde bulunduğu memeliler sınıfı bu yok oluş sayesinde dünya üzerinde daha çok

yayılmış ve varlığını sürdürmüştür. İnsan olarak bugünkü varlığımızı geçmişteki bir yok oluşa borçlu olduğumuz düşüncesinin mimarı Georges Cuvier'dir.

Evrim teorisinin bilimsel temellere dayalı olarak, ilk kez sistematik bir şekilde açıklanması yolunda büyük bir adım atan Lamarck (1744-1829), fikirlerini 1809'da dünyaca ünlü eseri olan *"Zoological Philosophy"*adlı eserinde dile getirmiştir. Lamarck, eserini meydana getirirken kendinden önce birikmiş olan bilimsel verilerden ve Avrupa'da uzunca bir zaman boyunca biriken fosillerden faydalanmıştır. Tüm bu birikimler sayesinde Lamarck, ilk kez evrim teorisini bir bütün halinde bilim dünyasına sunmuştur. Evrim'in çok uzun bir zaman diliminde meydana geldiğini ve bu zaman dilimi sonucunda türlerin oluştuğunu söylemiştir (Lamarck, 1990: 38-39). Lamarck'ın teorisi temelde birkaç ana husus üzerinde duruyordu. Bunlardan ilki organların "kullanma" ya da "kullanmama" ile değiştiği veya geliştiği fikriydi. Lamarck'a göre eğer bir tür değişen ortam şartları karşısında hayatta kalmak istiyorsa, organizmalar tutumlarını değiştirmek zorunda kalarak değişime elverişli hale geliyorlardı. Bu durumda eğer canlı belli bir organını geçmişte kullandığından daha fazla kullanırsa o organ gelişir ve daha kalıcı hale gelir. Bu durumu açıklamak için Lamarck ile özdeşleşen bir örneği kullanalım.

Şekil 2.1. Lamarck Teorisi ve Zürafa Boyunlarının Uzaması
(https://i1.wp.com/www.nkfu.com/wp-content/uploads/2014/01/lamarck-evrim.jpg?resize=293%2C172, 2019)

Yukarıdaki resimde zürafaların değişen ortam şartlarına göre besine ulaşabilmek için zorunlu olarak boyunlarının uzadıklarını görmekteyiz. Yani Lamarck'a göre zürafalar üst kısımlardaki yapraklara ulaşmak için organizmalarını zorunlu olarak zorlamış ve boyunları nesiller boyunca aşamalı olarak uzamıştır. Bu özellikleri kazanan zürafalar sahip oldukları bu avantajı kalıtsal olarak yeni doğan zürafalara aktarmıştır. Yani Lamarck, kazanılan yeni karakterlerin kalıtsal olarak aktarıldığını düşünmüştür. Bu özellik kalıtsal olarak aktarıldığı için yeni doğacak olan zürafalar doğaya daha uyumlu bir şekilde boyunları daha uzun bir biçimde gelmişlerdir. Lamarck'ın iddiasına göre zürafalar yapraklara ulaşmak adına boynunu uzattığında sinir sıvısı boynuna akacak ve boynu uzayacaktır. Bir sonraki nesil kalıtımsal olarak

bu özelliği alacak ve diğer nesile aktaracak ve böylelikle zürafa boyunları uzamaya devam edecektir (Öktem, 2010: 31-32). Bu görüş yapılan fare deneyiyle yanlışlanmıştır. Farelerin kuyrukları uzun nesiller boyunca kesilmiştir fakat yine de kuyrukları çıkmaya devam etmiştir. Evrim, bu haliyle Lamarck'a göre doğanın zorlamasıyla birlikte hayatta kalmak için organizmanın kendini zorlaması yoluyla küçük küçük değişimlerin zaman içerisinde birleşmesi ile yaşanan bir süreçtir. Yine Lamarck'a göre canlıların bugünün koşullarına son derece uyumlu ve hazır olması, zorunlu değişimlerin birikmesi ile gerçekleşen kalıtımsal modifikasyon sayesindedir (Lamarck, 1990: 30-50). Fakat Lamarck'ın bu konuda da yanıldığı kısa bir süre sonra ispatlanmıştır. Çünkü modifikasyon; çevrenin etkisiyle geçici olarak canlıda oluşan değişimler, olarak tanımlamıştır. Yani bu değişiklikler canlıda meydana gelen kalıtsal olmayan değişikliklerdir. Dolayısıyla Lamarck'ın bu görüşü de daha sonra yanlışlanmıştır. Lamarck, Cuvier'in savunduğu yok oluş fikrine karşı çıkmıştır. Ona göre bir yok oluş yoktur ve doğadaki türler, eskiden yok olmuş türlerin evrim geçirmiş halidir. Yani türler yok olmuyor sadece evrim geçiriyorlardı (Lamarck, 1990: 49). Bu konudaki görüşünü paleontologların Avrupa'ya getirdiği fosillere bağlı olarak yapmıştır. Türleri birbirine yakın görmüş ve böyle bir görüş ortaya koymuş olabilir. Bu görüşünün doğru olmadığı daha sonra ortaya çıkmıştır. Çünkü fosil kayıtları sürekli olarak yenilenmiş ve artmıştır ve şu anda doğada bulunan canlılara benzemeyen soyları tükenmiş canlılar keşfedilmiştir. Bu durum da türlerin belli zamanlarda çeşitli sebeplerle yok olduğunu ortaya koymuştur. Lamarck, basitten karmaşığa doğru giden bir evrimi kabul ediyordu ve ona göre türler insana doğru taksonomik olarak benzedikçe daha üstün bir hal alıyordu. İnsanın bir tür maymuna benzeyen canlıdan evrilerek bugünkü halini aldığını da dile getirmiştir (Lamarck, 1990: 170). Lamarck, birçok açıdan çok önemli görüşler dile getirmiştir fakat iddiaları hem çağının bilgisiyle hem de onun bu bilgileri yorumlamasıyla sınırlıdır. Konu hakkındaki yanıldığı varsayımları ve görüşleri kendisinden sonra gelecek bilim insanları tarafından düzeltilmiştir. Fakat evrim mekanizmasını yanılgılarına rağmen sistematik olarak tasarlayan ilk kişi olması nedeniyle çok önemli bir konuma sahiptir.

Charles Darwin (1809-1882) genel olarak günümüz dünyasında evrim teorisi denilince akla gelen ilk gelen isimdir. Kendisi bilim geleneğine ve kültürüne sahip bir aile ortamında doğmuştur. Dedesi, Erasmus Darwin, kendi zamanının önde gelen doğa bilimcileri arasındadır ve evrim teorisi üzerine önemli çalışmalar yaparak bu teoriyi savunmuştur. Darwin'in babası ise yine kendi alanında uzman bir doktordur. Darwin, öncelikle Edinburgh Üniversitesi'nde tıp eğitimi almış daha sonra Cambridge Üniversitesi'nde teoloji eğitimi almıştır. İki üniversite eğitimini de yarıda bırakıp bu okullardan mezun olmamıştır. Kendisini dedesi Erasmus Darwin gibi doğa bilimlerine yakın görmüştür. Darwin, daha önce bahsettiğimiz Buffon, Lamarck ve dedesi Erasmus Darwin'in evrim teorisine temel oluşturacak olan görüşlerini incelemiş ve bu konu üzerinde derinlemesine kafa yormuştur. Okuduğu bölümler sebebiyle kendini ait

hissetmediği üniversite eğitimini bırakıp 1832'de *Beagle* isimli bir araştırma gemisi ile birlikte geziye katılır (Darwin, 1976: 22). Burada doğa bilimci sıfatıyla yer alan Darwin, beş yıl boyunca bu araştırma gemisiyle Güney Amerika, Pasifik Adaları, Galapagos, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi birçok yeri gezmiştir. Gezi boyunca birçok yeni fosil ve canlı organizma toplayıp, bunları kendi doğal yaşam alanları içerisinde gözlemlemiştir. Ayrıca gezisi sırasında birçok ilkel kabile ile de karşılaşma imkânı bulmuştur. Beş yıl süren geziden sonra tekrar İngiltere'ye döndüğünde elde ettiği verileri ve kendisinden önceki araştırmaları birleştirince kendine ait olan evrim anlayışı hakkında birçok fikri kafasında oturtmuştur. Fakat yine de uzunca bir süre elde ettiği verileri incelemeyi ve sağlamasını yapmayı sürdürmüştür. Ardından gezi boyunca topladığı fosilleri, canlıları ve birçok veriyi bilim dünyasına sunmuştur. Onun getirdiği yeni bilgiler sayesinde bilim dünyasında da tanınır hale geldi ve İngiliz Bilimler Akademisi vb. gibi birçok saygın bilim topluluğuna seçildi. Ayrıca Darwin'in önünde Lamarck gibi bir örnek duruyordu. Lamarck'ın teorisi bilim dünyası tarafından pek hoş karşılanmamıştır ve kutsal yaratılış konusuna değinmeyip sadece doğal süreçlere dayandığı için hala seküler bir yapıya kavuşmamış olan bilim çevrelerince saygı görmemişti. Darwin de bu örnekten dolayı çalışmalarını yayınlama konusunda tereddüt etmiştir. Bu kararı, devrim niteliğinde olan çalışmasının uzun bir süre daha gün yüzüne çıkmasını engellemiştir. 1858'de ilginç bir gelişme olur ve Darwin'e yine kendisi gibi bir İngiliz Doğa bilimci olan Alfred Russel Wallace (1823-1913)'dan bir mektup gelmiştir. Wallace, mektubunda Darwin'den kendisi tarafından hazırlanan makaleyi eleştirmesini rica etmektedir. Darwin de makaleyi bu niyetle eline alıp incelemeye başladığında şok etkisi yaratan bir yazıyla karşılaşır. Wallace, makalesinde Darwin'in çekincesinden dolayı yayınlamadığı evrim teorisi hakkındaki görüşlerini yazmış ve teori hakkında Darwin'in yayınlamadığı çalışmalarıyla aynı sonuçları elde etmiştir. Wallace, Darwin gibi evrimin işleyişi ve mekanizması hakkında onunla benzer düşüncelere sahipti. Darwin, durum karşısında müthiş bir pişmanlık duyar ve bu fikirlere kendisinin Wallace'tan daha önce ulaştığını kanıtlamak adına daha önce yaptığı yazışmaları ve bulguları bilim camiasına sunar. Charles Darwin, takip eden süreçte 24 Kasım 1859'da uzunca bir süre araştırma yaptığı konu üzerindeki tüm fikirlerini, bilim dünyası adına devrim niteliğinde olan *"On The Origin Of Species (Türlerin Kökeni)"* adlı kitabı yayınlamıştır. Bu kitap ile birlikte neredeyse bütün bilim dallarına ve genel bilim görüşüne evrimsel bir bakış açısı gelmiştir. Bilime dair incelemeler de evrimsel bakış açısıyla ele alınmaya başlanmıştır. Darwin, ne kadar da Türlerin Kökeni adlı eseriyle tanınmış olsa da sadece bu konuda değil birçok konuda çok önemli eserler vermiştir. Kendisi mercan kayalıkları, orkideler ve kaya midyelerinin anatomisi ve fizyolojisi gibi konularda bilim dünyasında saygı ve ün kazanmasını sağlayan birçok nitelikli çalışma yapmıştır (Ateş, 2009: 27-28). Ayrıca jeoloji, biyoloji, doğa tarihi ve botanik gibi konularda da birçok çığır açıcı çalışma yapmıştır. Fakat türlerin kökenine dair yaptığı çalışma ile hem biyolojiyi hem de tüm bilim dallarını yeniden şekillendirmiştir.

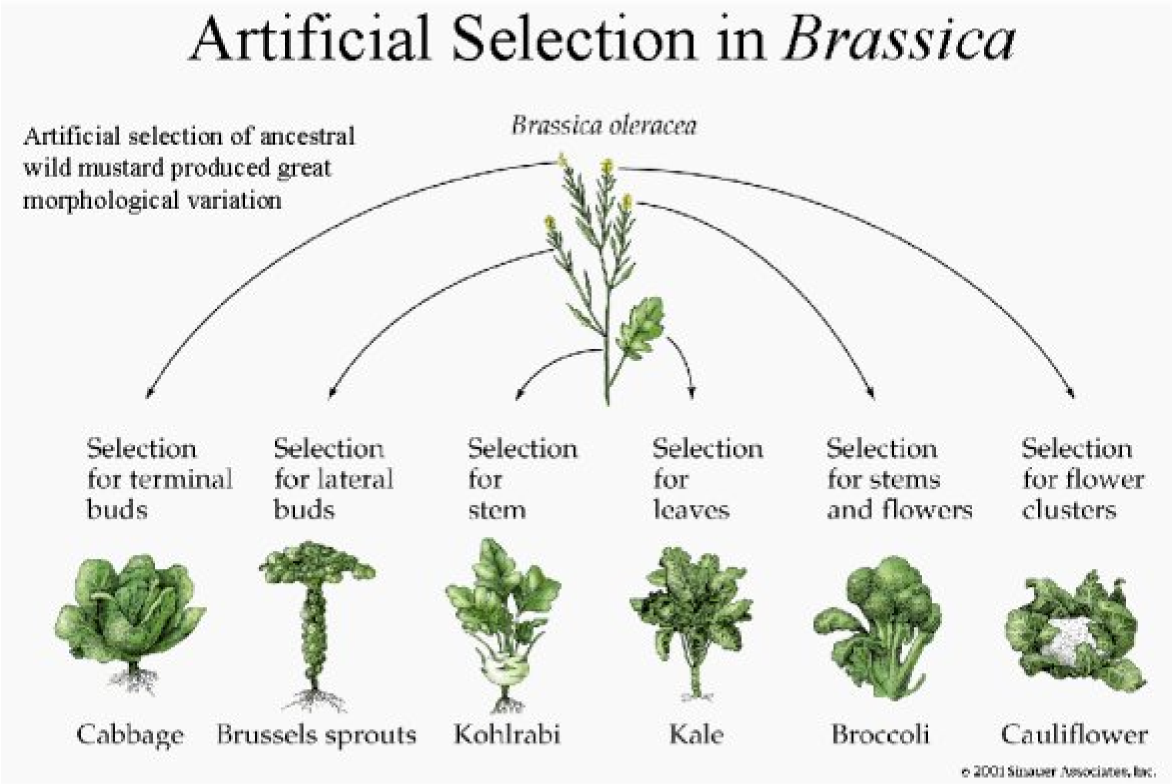
Kendisinden sonra gelecek olan birçok bilim insanı, kitabın yayınlanmasından günümüze kadar geçen sürede tam olarak 160 yıl boyunca Darwin'in görüşlerini sürekli olarak geliştirmiş ve doğrulamıştır ve bu sayede bu büyük bilim adamının görüşleri, günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Bu araştırmanın yapıldığı zamana kadar 160 yıl geçmesine rağmen Darwin'den bu yana evrim teorisini çürütecek tek bir bilimsel yayın yapılmamıştır. Evrim teorisi bugün Darwin'in 19.yy.'da bıraktığı gibi günümüze gelmemiştir ve Darwin'in iddiaları üzerine birçok bilim adamı teoriyi destekleyecek ve güçlendirecek nitelikte kanıtlar sunarak, teorinin güçlü bir şekilde varlığını sürdürmesi konusunda büyük katkılar yapmıştır.

Darwin, canlıların evrimine dair görüşlerini toplu bir halde Türlerin Kökeni adlı eserde dile getirmiştir. Bu kitapta türlerin çeşitliliği ve değişimleri hakkında bilimsel verilere dayalı olarak görüşlerini dile getiren Darwin, evrimsel işleyişin mekanizmasını da net bir şekilde açıklamıştır. Darwin'e göre canlıların tümü ortak bir atadan meydana gelmiştir. Canlılar ortak bir atadan gelmiştir ve zamanla değişerek evrimleşmişlerdir. Aralarında doğaya uyum sağlama kapasitesi yüksek olanlar hayatta kalmışlardır ve Darwin bu açıklamasını *"doğal seçilim"* kelimesiyle kavramlaştırmıştır. Canlıların genlerini gelecek kuşaklara aktarmak için doğada hayatta kalma mücadelesi içinde olduklarını da dile getirmiştir. Canlılar çevre koşullarına göre değişmek zorunda kalıyorlardı. Bu şekilde gerçekleşen zorunlu değişimler de evrimi olanaklı kılıyordu. Darwin'in bu varsayımları kendinden önceki birikimlerden faydalandığını da göstermektedir. O da canlıların evrimleşerek çeşitlendiğini ve bu şekilde günümüzdeki hallerini uzun bir geçmişten sonra aldığını bilimsel verilere dayalı olarak teyit etmiştir. Canlıların basitten karmaşığa ve ilkelden gelişmişe doğru çeşitlendiğini ve bu şekilde daha kompleks canlıların yaşama olanağı bulduğunu söylemiştir. Darwin'e göre canlılar zamanın belli bir döneminde aniden ortaya çıkmamışlardır. Doğal süreçlerin etkisiyle ortak bir atadan evrilerek ve zaman içinde çevresel koşulların da etkisiyle çeşitlenmiştir. Darwin, evrim mekanizmasını ise belli temeller üzerine kurmuştur. Öncelikle canlı, değişen çevre şartlarına ayak uydurmak için Darwin'in "adaptasyon" ilkesini gerçekleştiriyordu. Bu durum, doğadaki hayatta kalma mücadelesi ile birleşince, canlı zorunlu olarak evrimleşiyor ve değişimlerin kuşaklar boyunca aktarılması ile birlikte çeşitlilik sağlanmış oluyordu. Ardından bu değişimler kalıtım yoluyla gelecek kuşaklara aktarılmakta ve doğal seçilime bağlı olarak türler varlıklarını bu şekilde korumaktadır.

Darwin, türlerin kökeni ile ilgili olarak, organik varlıkların birbirleriyle olan hısımlıkları, embriyolojik benzerlikleri, coğrafi ve jeolojik dağılımları ile bilgi sahibi olan her doğa bilimcinin zorunlu olarak türlerin birden özel olarak yaratılmadığını ve canlıların türleşme yoluyla birbirinden türediklerini anlaması gerektiğini söylemiştir (Darwin, 1976: 24). Bununla birlikte kalıtım yasaları o dönemde tam olarak anlaşılmadığı için Darwin gibi birçok bilim adamı türleşmenin sadece dış koşullara bağlı olarak gelişemeyeceğini de anlamıştır. Kazanılan yeni

karakterlerin kalıtım ile aktarılmasının anlaşılması için evrim fikrinin Darwin'den sonra biraz daha olgunlaşması gerekecektir. Darwin, doğal seçmeye dair de kitabında birçok vurgu yapmıştır. Ona göre canlılar varlıklarını korumak için geometrik olarak çoğalmak zorundadırlar. Her kuşakta çevreye daha uyumlu olan canlılar daha avantajlı olacak ve türün kendini devam ettirmesini sağlayacaktır. Böylelikle çevreye daha uyumlu halleriyle daha çok üreme şansı bulup yavrularını yeni çevre şartlarına daha uyumlu hale getirebileceklerdir. Yavruları da kendi yavruları arasından doğal seçme ile ayrılmış olanlar ile birlikte bu döngüyü tekrarladıkça tür varlığını sürdürmeye devam edecektir (Darwin, 1976: 25). Bu durumu daha açık şekilde anlatmak için şöyle bir örnek verilebilir. Canlılar genel olarak bakabileceklerinden daha fazla yavru yapma eğilimindedir. Bunun ise temelde içgüdüsel olarak bir sebebi vardır. Çünkü yavruların üreme dönemine girebilecek kadar olgunlaşması ile ancak ve ancak tür devamlılığını sağlayabilmektedirler. Fakat doğayı gözlemleyen doğa bilimciler görüyor ki yavrulardan çok azı yetişkinliğe kadar gelebilmektedir. Bazıları avcılardan korunamıyor bazıları ise annesi tarafından yeterince beslenemediği için ölmektedir. Çünkü doğa canlılara kıt kaynaklar sunmaktadır. Bu düzen de türün varlığını koruması için elinden geldiğince daha fazla yavru yapmasını zorunlu kılıyor.

Darwin türlerin kökeni adlı kitabının ilk bölümünde yapay seçilime de değinmiştir. Yapay seçilim konusuna ise evcilleştirme yöntemiyle yaklaşmıştır. Yapay seçilim tanım olarak; bir popülasyon içerisindeki istenen özelliklere sahip canlıların çoğaltılmasıdır. Yapay seçilimde istenen özelliklere sahip canlı bilinçli olarak başka bir canlı tarafından arttırılır. Bu duruma en basit örnek insanın bitki ve hayvanları evcilleştirmesini örnek verebiliriz. Doğal seçilimde türlerin adaptasyonlarını genetik olarak yavrularına aktarması vardır fakat yapay seçilimde dışarıdan bir müdahale vardır ve arzu edilen türün çoğalmasına izin verilerek yapılır. Burada önemli bir nokta vardır ki bu olmadan yapay seçilim de gerçekleşemez. Burada bahsettiğimiz şey ise istenen türün popülasyon içerisinde ve gen havuzunda olması gerektiği konusudur. Popülasyon içerisindeki istediğiniz türdeki canlıların birbirleriyle çiftleşmesini sağlayarak da yapay seçilim yapılmış olmaktadır. Bu seçilim her kuşakta yapılmaya devam eder ve başlangıçta aynı türde olan canlılar, yapay seçilim sonucu birbirinden ayrılan canlılar ile çiftleşemez hale gelmektedir. Bu da türleşmenin gerçekleştiğini gösterir ve yapay seçilim ile evrimleşen yeni türde bir canlıya ulaşmış oluruz (Darwin, 1976: 28-61). Yapay seçilimde seçilimi yapan canlı genel olarak insanlardır. Aşağıda yapay seçilimin daha iyi anlaşılması açısından birkaç örnek verilmektedir.

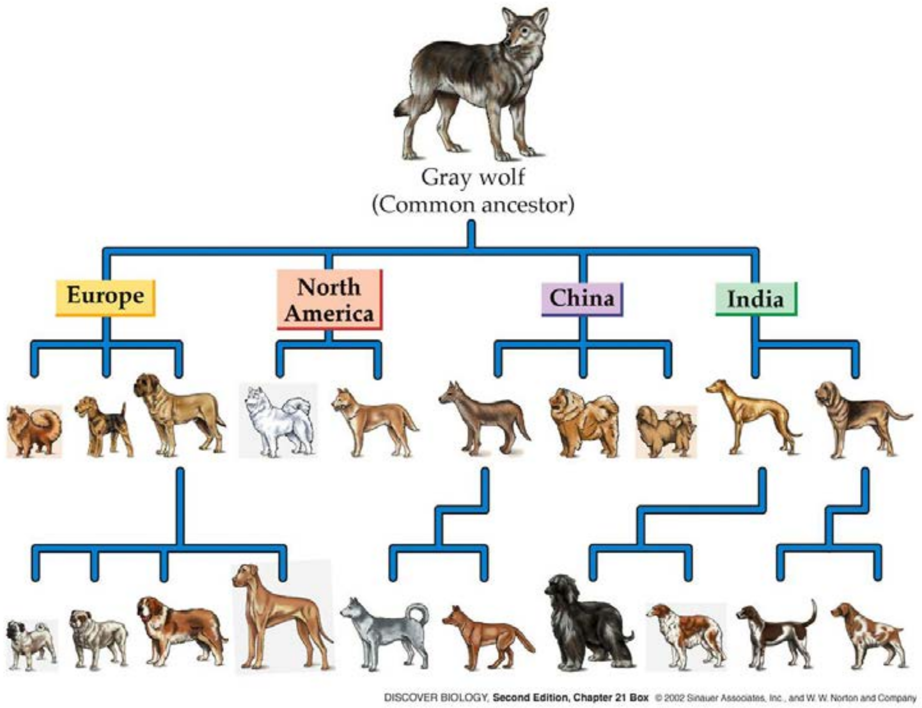
Şekil 2.2. Brassica oleracea ve Yapay Seçilim

(https://evrimagaci.org/dosyalar/fotograflar/ozgun/62/4354_62_f2104.jpg, 2019)

Yukarıda görmüş olduğumuz vahşi lahana türü *(Brassica oleracea)* insan müdahalesiyle yapılan yapay seçilimi anlamak açısından çok güzel bir örnektir. İnsanlar bu bitkiyi yapay seçilim ile yönlendirerek kendi ihtiyaçları doğrultusunda evrimleştirmişlerdir. Buradaki yapay seçilim ile birlikte daha önce doğada var olmayan lahana, brokoli, karnabahar, Brüksel lahanası, karalahana, kıvırcık lahana, yer lahanası ve Çin lahanası gibi birçok bitki elde edilmiştir. Buradaki gibi yapay seçilim ile elde edilen bitkilerin sayısı çok fazladır. Mısır da bu bitkilerden biridir. Bugün kullandığımız mısırlar doğada yabani halde bulunan (*teosinte)* ismindeki bir bitkinin yapay seçilim ile bilinçli bir şekilde bizim tarafımızdan müdahale edilerek elde edilmiş halidir (https://evrimagaci.org/evrim-mekanizmalari-3-yapay-secilim-106, 2019), (Cömertpay, 2008: 5-11).

Yapay seçilimin bitkiler ile birlikte hayvanlar üzerinde de uygulaması vardır. Bunlara örnek olarak günümüzden 10.200 yıl önce Avrupa Bizonlarını evcilleştirerek elde ettiğimiz inek, koyun ve domuz örnek gösterilebilir. Evcil büyükbaş hayvanların tamamı bu ortak kökten gelmektedir. Genel olarak koşu hayvanları da yine insanların bilinçli olarak yapay seçilim ile elde ettiği türler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer örnekte ise günlük hayatımızda çok fazla karşılaştığımız köpekleri görmekteyiz. Günümüzdeki tüm evcil köpekler *Canis Lupus* adı verilen vahşi bir köpeğin yapay seçilim ile evrimleşmesi sonucu elde edilmiştir. İnsanların

köpeklere olan ihtiyacı bu duruma ön sebep olarak gösterilebilir. Köpekler sürü hayvanlarını koruma ya da avlanırken insanları koruma, diğer hayvanlara karşı sahibini koruma vb. gibi birçok işleve sahiptir. Bu sebeple insanlar kendi ihtiyaçlarına uygun olan türlerin üremesini ve çoğalmasını sağlayarak yapay seçilime dâhil olmuştur (https://evrimagaci.org/evrim-mekanizmalari-3-yapay-secilim-106, 2019).

Şekil 2.3. Köpeklerin Yapay Seçilimi

(https://evrimagaci.org/dosyalar/fotograflar/ozgun/62/4359_62_dogs.jpg, 2019)

Darwin türlerin kökeni kitabının üçüncü bölümü olan *"var olma savaşı"* adını verdiği başlık altında evrimin bir diğer mekanizması olan; en güçlünün hayatta kalması yani *doğal seleksiyon* ilkesini işlemektedir. Darwin, burada en güçlünün hayatta kalması durumunu kastederken aslında doğaya en fazla uyum sağlayarak kendi varlığını sürdüren türleri anlatmaktadır. Burada üreme konusuna da değinir ve türlerin ancak kendi aralarında üreyebileceklerini söyler. Benzer türlerin çiftleşmesi ile yavrular meydana gelir fakat eşeyli üreme yoluyla gerçekleşen bir üremede tür içinde de farklılıklar olması kaçınılmazdır. Tür içerisindeki çeşitlilik de bu şekilde sağlanmaktadır. Üreme ve geometrik artış konusu ise yine Darwin'in ısrarla üzerinde durduğu bir konudur. Ona göre yavrulardan çok azı yetişkinliğe erişip verimli döl üretebilmektedir. Bu sebeple canlılar ne kadar fazla yavru yaparsa türlerinin devamını o derecede garanti altına almış oluyorlardı. Darwin'in bir başka önemli tespiti de var olma savaşının en çetin olarak kendini gösterdiği yerin, aynı tür içerisindeki türün çeşitleri arasında olduğuna dair görüşüdür (Darwin, 1976: 87-103). Burada ortak besin kaynaklarına ve ortak yaşam alanlarına sahip olmaları sebebiyle canlıların benzer türdeki bireyler arasındaki

zorlu mücadelesinden bahsetmektedir. Bunun dışında ortak ata kavramı da evrim fikrinin anlaşılması açısından çok önemlidir. Ortak ata türlerin kökenini sorgulayan Darwin için ana problemdir. Canlıların zaman içerisinde basitten karmaşığa doğru dönüşmesi türler arasındaki bağlantıların takip edilmesini zorlaştırmıştır. Fakat tüm bu farklılıklara rağmen küçük değişimlerin zaman içerisinde birikerek türlerin kendi aralarında dış görünüş (fenotip) açısından daha az birbirine benzediğini anlamıştır. Bu durumu özellikle kuşlar üzerinde çok rahat gözlemlemiştir. Güvercinleri çok yakından inceleyen ve kitabında onlardan ilgiyle bahseden Darwin, bu kuşların birbirleriyle belli bir yapay seçilim ile ne kadar çeşitlenebileceğini görmüştür (Darwin, 1976: 42-50). Yapay seçilim ile bu kadar farklı tür elde edilebilirken, doğal seçilimin çok uzun bir süre zarfında neler yapabileceğini düşünmüştür. Buna ek olarak Darwin, kitabın dördüncü bölümünde cinsel seçilime de yer vermektedir. Cinsel seçilim; rastgele olmayan çiftleşmeye verilen isimdir. Darwin'e göre canlılar sadece hayatta kalma gayesi taşımazlar aynı zamanda üreyip genlerini aktarmak istemektedirler. Türlerin, genlerinden kaynaklı dış görünüşüne etki eden bazı durumlar, doğada o canlı için avantaj veya dezavantaj olabilmektedir. Bir tür sahip olduğu özelliklerle daha kolay üreme şansı bulabiliyorken, başka bir tür üreme açısından daha olumsuz bir durumda olabilmektedir. Darwin, tavus kuşlarını örnek göstererek onların uzun ve çekici kuyruklarının bir kuş açısından dezavantaj olduğunu görmüştür fakat bu durum onlar için cinsel seçilim anlamında başka bir avantaj sağlamaktadır. Karşılıklı cinsler diğer cinsin dış görünüşünden etkilenerek onunla üremeye karar vermek isteyecek şekilde evrimleşmiştir. Cinsel seçilim o kadar kapsamlıdır ki birçok hayvan genlerini sonraki kuşaklara aktarmak için ilginç şekilde yetenekler sergilemektedir. Örneğin bazı hayvanlar sesleriyle, bazı hayvanlar görünüşleriyle, bazıları çiftleşme danslarıyla karşı cinsi etkilemeye çalışmaktadır. Cinsel seçilim evrimin önemli bir mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır (Darwin, 1976:113-141). Anlaşıldığı üzere cinsel seçilim kendini farklı şekillerde göstermektedir ve bu durum türlerin devamlılığı açısından çok önemlidir.

Evrim teorisi, Darwin tarafından açıklanmadan önce uzun bir tarihsel süreç içerisinde gelişmiştir. Antik Çağ'da başlayan düşünsel temeller üzerine birçok bilimcinin insanlığa ortak bir miras olarak bıraktığı; canlıların aşamalı olarak geliştiği fikri Darwin ile birlikte bilimsel bir tabana oturmuştur ve günümüze kadar daha fazla kanıt ile güçlenerek gelmiştir. Darwin, çok uzun bir süre evrime dair fikirlerini güçlendirecek kanıtlar aramıştır ve bu konuda çok titiz davranmıştır. Araştırmacı olarak katıldığı Beagle adlı gemiyle birçok farklı coğrafyadan örnekler toplamış ve bu örnekleri bilim camiasına sunmuştur. Evrime dair Darwin'in üzerinde en çok durduğu ve evrimin temeli olarak gösterdiği iki kavram vardır. Bunlar "doğal seleksiyon" ve "adaptasyon" 'dur. Bu iki temel üzerinde görüşlerini daha fazla detaylandırmıştır. Canlıların geometrik bir dizi şeklinde çoğaldıklarını ve bu durumun nesillerini gelecek kuşaklara aktarmak konusunda onlara avantaj sağladığını söylemiştir. Çünkü besin kıtlığı, avcılar veya hastalıklar

gibi etkenler sebebiyle yavrulardan çok az bir kısmı yetişkinliğe kadar hayatta kalabilmekte ve yeniden üreme şansı bulabilmektedir. Darwin, doğadaki sınırlı kaynaklar sebebiyle canlıların sürekli olarak bir mücadele içinde olduklarını da söylemiştir. Çünkü bütün canlılar hayatta kalma, üreme ve yavrularını besleme gibi eğilimlere sahiptir. Bu durum ise doğada kıt kaynaklar için hem tür içinde hem de türler arasında var olma savaşına dönüşmektedir. Darwin, evrimin bir diğer mekanizması doğal seleksiyonu ise adaptasyon ile birlikte açıklamaktadır. Şöyle ki canlılar doğaya ayak uydurma yeteneklerine göre daha güçlü sayılmaktadırlar. Bir tür çevreye ne kadar uyumlu olursa o canlının yaşaması, besin bulması ve üremesi o kadar kolay olacaktır. Fakat yine de doğadaki kaynak kıtlığı canlılar arasında bir rekabet yaratmaktadır. Bu rekabette güçlü olup çevreye daha uyumlu olanlar yaşamlarını sürdürür ve genlerini bir sonraki nesile aktarır. Güçsüz olanların ise nesilleri tükenir. Bu durum Darwin tarafından doğal seleksiyon ile açıklanmıştır. Darwin'in evrim anlayışı en geniş anlamda "ortak ata" terimiyle anlaşılabilir. Tüm canlıların ortak bir atadan evrildikleri görüşü evrim teorisinin en genel tanımıdır. Evrim temel olarak bir canlının veya organizmanın zaman içerisindeki değişim ve dönüşümlerini açıklamaktadır. Bu temele dayanarak tüm canlılar zaman içerisinde kademeli bir şekilde evrimleşmiştir. Yani canlılar özel olarak bir anda yaratılmamışlardır. Evrenin yaşı yaklaşık olarak 13.7 milyar yıl, Dünyanın yaşı yaklaşık olarak 4.6 milyar yıldır ve yaşanabilir dünya ancak 3.8 milyar yıl önce oluşmuştur. Bilimsel bulgulara göre ilk yaşam fosili 3.5 milyar yıllık bir tabakada bulunmuştur ve bakteri formundadır (Mayr, 2001: 67-68). Dünyanın kimyasal evrimi sonrası dünyada yaşamın başlamasına uygun bir ortam olmuştur ve bugünkü biyoçeşitlilik evrimsel süreçler ile birlikte sağlanmıştır. Canlılar basit yapılardan daha karmaşık yapılara çok uzun bir süre içerisinde geçmiştir. Modern anlamıyla evrim; popülasyon içerisinde gen ve özellik dağılımlarının nesiller içerisindeki değişimi olarak tanımlanmaktadır. Yani evrim, bir tek canlıda değil bir türün tüm bireylerinin oluşturduğu popülasyonda, her bir nesilde, bir önceki nesile göre farklılıkları temsil etmektedir. Bu farklılıklar genlerin ve gen özelliklerinin farklılıkları olarak anlaşılmalıdır. Evrimin gerçekleşmesi için en az bir neslin geçmesi gerekmektedir. Bu bakış açısıyla canlının bizzat kendi hayatında gözlemlenen değişiklikler evrim değil gelişim olarak değerlendirilmektedir (https://evrimagaci.org/evrim-nedir-5509, 2019), (Özgökman, 2013: 50-51). Burada evrimin net olarak anlaşılması için gerekli olan modern tanımı vermiş bulunmaktayız. Çünkü evrime dair yanlış bir düşünce bize bu konuda önyargılı bir bakış açısı katabilmektedir. Gözlemlerimize göre Evrim Teorisi'nin tarihsel geçmişi temellerinin atıldığı Antik Yunan'dan sonra Orta Çağ'da Müslüman dünyasında ele alınması ve son olarak Avrupa Aydınlanması ile bilimsel olarak açıklandığı 19.yy'a kadar uzanmaktadır. İnsanlar sürekli olarak yaşamın nasıl başladığını ve canlıların nasıl çeşitlendiğini merak etmişlerdir. Bu konudaki merakları sebebiyle doğayı gözlemlemeye başlayan insanoğlu doğada sürekli olarak bir değişim ve gelişim gözlemlemiştir. Bu şekilde evrimsel görüş, insanlığın ortak

düşünce dünyasından günümüze köklü bir miras olarak kalmıştır. Evrim Teorisi, adıyla özdeşleşen Darwin'den sonra da birçok bilim dalı tarafından da ayrı ayrı kanıtlanıp desteklenmiştir. Bilim insanları Darwin'in evrim teorisinin eksik yanlarını ve yeni keşfedilen taraflarını sürekli olarak geliştirmişlerdir.

3. OSMANLI MODERNLEŞMESİ

3.1. Tanzimat Öncesi İlk Adımlar

Tanzimat öncesi yenileşme hareketlerine baktığımızda göze çarpan ilk girişimler genel olarak askeri alanlarda kendini göstermiştir. Bunun temel sebebi ise Osmanlı Devleti'nin savaşlarda yenilgiye uğramaya başlaması ile birlikte bu alanda kendini gösteren gereklilik olmuştur. Osmanlı Devleti bu dönemde eski gücünde olmadığını anlayacağı iki anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Bunlar; Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaşmalarıdır. Bu antlaşmalar Osmanlı'nın iki kez Avusturya ve yanında yer alan devletlere yenilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Eski askeri gücünde olmadığını net olarak anlayan Osmanlı yöneticilerinde reform düşüncesi kaçınılmaz olarak akla gelmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmek isteyen bir yapıya bürünmeye başlamıştır. Takip eden süreçte Viyana'ya bir elçilik heyeti gönderilmiştir. Ardından yine aynı amaçla Paris'e Yirmi sekiz Mehmet Çelebi gönderilmiştir. Bu hareketlerden anladığımız kadarıyla Osmanlı Devleti Avrupa modernleşmesini yakından takip etmek istemektedir. Gönderilen heyet ve kişilerden Osmanlı dünyasına uyarlanabilecek olan yenilik ve gelişmeleri tespit etmeleri istenmiştir. Bu gelişmeler neticesinde değişim fikrinin temelleri atılmıştır. Ardından yenileşme sürecinin Osmanlıdaki ilk karşılığı ise matbaa ve donanmada kendini bulmuştur. Buna rağmen Tanzimat öncesi yenilik hareketlerinde ağırlıklı olarak askeri yenilikleri gözlemlemekteyiz (Lewis, 1998: 46 - 48). Osmanlı'da yapılan reformların ilk olarak askeri alanda kendini göstermesi şaşırtıcı bir durum değildir. Çünkü askeri yeniliklerin önünde dini ve siyasi bir engel yoktur. Fakat sosyal ve kültürel yeniliklerin önünde saydığımız engeller kendini gösterecektir. Osmanlı Devleti bu sebeple hem geleneksel yapısını hem de yeni dünya koşullarına uygun yenilikleri bir arada yürütmeye çalışmıştır. Bu karşıtlık ise modern yapı ve kurumların benimsenmesini zorlaştırmıştır.

Reform düşüncesi ile birlikte geleneksel düzenin işlememesi de göz önünde tutularak, Batı'daki birçok yenilik Osmanlı topraklarına taşınmaya çalışılmıştır. Taşınan yenilikler arasında matbaa da bulunmaktadır. Fakat hâlihazırda matbaanın getirilmesinden önce de matbaa ile ilgili işler yaygın olamamakla birlikte gayrimüslimler tarafından yapılmaktaydı. Örneğin: 15. yy.'da İspanya'dan gelen Yahudi mülteciler 1493-94 yılları arasında İstanbul'da bir Yahudi matbaası açmışlardı. Bunu takip eden süreçte 1567'de Sivaslı Apkar yine İstanbul'da bir Ermeni matbaası kurdu. 1627'de ise Nikodemus Metaksas bir Rum matbaası kurdu. Yani Osmanlı'daki ilk basım ve matbaa girişimleri görüldüğü üzere gayrimüslimler tarafından başlatılmıştır. Fakat bu girişimler yerel kalmıştır ve yayılamamıştır (Lewis, 1998: 51). Ayrıca bu matbaalarda Arapça ve Türkçe eser basmak yasaktı. Bundan dolayı matbaalar zorunlu olarak

Latince, İbranice, İspanyolca veya Yunanca eserler basabiliyordu (Ersoy, 1959: 19). Osmanlı'da matbaanın daha önceden de var olması topluma indirgenemediği ve yaygın bir hal alamadığı için herhangi bir etkiye sahip olamamıştır. Bu matbaalar üzerinde yapılan denetim ve kısıtlama ise; kışkırtıcı yayın yapmanın yasaklanması, şeklinde gerçekleşmiştir. Bunun dışında yayınevlerine herhangi bir kısıtlama getirilmemiştir (Kabacalı, 1987: 20). Bahsettiğimiz gibi belirtilen şartlara uygun olmak koşuluyla gayrimüslimler tarafından yürütülen matbaa faaliyetleri dışında Osmanlı'da bir Türk Matbaası'nın kurulması 5 Temmuz 1727'de meydana gelebilmiştir. Fakat bu süreç oldukça sancılı bir şekilde ilerlemiştir. Gelenekçi çevreler matbaanın kurulmasının sakıncalı olduğuna dair görüşler dile getirmiştir. Bunun sebeplerinden biri de Osmanlı'da bir geçim kaynağı olarak hattatlık mesleğinin var olmasıdır. Ayrıca dinen bu durumun sakıncalı olup olmayacağı hakkında da birçok olumsuz görüş vardı. Bu atmosferde İbrahim Müteferrika *Vesîletü't-Tıbâ'a* adlı bir risale yazma gereği duymuştur. Bu risalede matbaanın neden kurulması gerektiğine ve kurulması halinde yararlarına ilişkin ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ardından bahsi geçen risale İbrahim Müteferrika tarafından o dönemde sadrazam olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşaya sunulmuştur. Risalede içerik olarak matbaanın faydaları sayılmakla birlikte kabul görmesini güçlendirmek adına matbaa getirilirse dine ait konular dışındaki eserlerin basılacağı da vurgulanmıştır. Çünkü genel bir endişe kaynağı olarak dine ait kutsal eserlerin zarar göreceği veya basılacak bazı sakıncalı eserler sonucunda zararlı dini akımların oluşturacağı tehlikeden çekiniliyordu. İbrahim Müteferrika matbaada; tıp, tarih, coğrafya, matematik vb. fenni ve sosyal içerikli eserler basılacağını söylemiştir ve bunlar için ruhsat verilmesini istemiştir. Eserlerin Arapça harflerle basılacağını da vurgulamıştır ve hem dönemin şeyhülislamından hem de padişah III. Ahmet'ten sırasıyla fetva ve izin istemiştir (Ertuğ, 1955: 40- 50). Bu gelişmeler neticesinde belirtilen koşullar ışığında matbaanın kurulmasına izin verilmiştir. Bu matbaada basılan ilk kitap ise 1729'da *Vankulu Sözlüğü* olmuştur. Matbaada kapandığı 1742'ye kadar toplam on yedi kitap basılmıştır. Bu eserler sırasıyla:

1-) Cevheri, *Kitab-ı Lügat-ı Vankulu* (1729)

2-) Kâtip Çelebi, *Tuhfet-ül Kibar fi Esfari'l- Bihar* (1729)

3-) Krusinski, *Tarih-i Seyyah* (1729)

4-) Mes'udi, *Tarih-i Hind-i Garbi* (1730)

5-) İbn Arabşah, *Tarih-i Timur-i Gürgan* (1730)

6-) Süheyli, *Tarih-i Mısr-i Kadim ve Mısr-i Cedid* (1730)

7-) Nazmizade Hüseyin Murteza, *Gülşen-i Hulefa* (1730)

8-) Holderman, *Gramaire Turque ou Methode Courte et Facile Pour Apprendre la Langue Turque* (1730)

9-) İbrahim Müteferrika, *Usul el- Hikem fi Nizam el-Ümem* (1732)

10-) İbrahim Müteferrika*, Füyuzat-ı Miknatısiye* (1732)

11-) Kâtip Çelebi, *Cihannüma* (1732)

12-) Kâtip Çelebi*, Takvim el-Tevarih* (1733)

13-) Naima, *Tarih-i Naima* (1734)

14-) Raşid, *Tarih-i Raşid* (1741)

15-) Çelebizade İsmail Asım, *Tarih-i Asım* (1741)

16-) Ömer Bosnavi, *Ahval-i Gazavat-i der Diyar-i Bosna* (1741)

17-) Şuuri & Hasan Efendi, *Kitab Lisan el-Acem el-Müsemma bi Ferhengi-i Şuuri* (1742)

Adı geçen tüm eserler Müteferrika matbaasında basılmıştır (Özsoy, 2014: 278-279). Basılan kitaplar ağırlıklı olarak tarih ve coğrafya gibi eserlerden oluşuyordu. Fakat bu eserler çok yüksek maliyetlerle imal edilebilmekteydi ve halkın bu eserlere erişimi bu sebeple çok kısıtlı şekilde gerçekleşebiliyordu (Demirel, 2004: 89-90). Matbaa 1742'de kapatılmış ve 1784'te faaliyetlerine tekrar başlamıştır. O günden günümüze kadar da faaliyetlerine devam etmiştir (Lewis, 1998: 52).

Adnan Adıvar'a göre; ilk zamanlarda Osmanlı'da matbaa gibi direkt uygulamalı alanlara hizmet eden askeri veya sosyal yenilikler dışında Avrupa'nın gelişme gösterdiği diğer alanlardan biri olan bilim ve fikir dünyası genel olarak göz önünde tutulmamıştır. Çünkü düşünce dünyasına ait gelişmeler pratik amaçlara hizmet eden askeri alanlar gibi değer görmüyordu. Bir diğer yaklaşım da kültürel ve sosyal yeniliklerin kâfirlik veya bid'at* olarak görülmesiydi. Bugün dahi bu ikililik Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalmıştır. Avrupa kültür ve medeniyetini hoş görmeyip sadece bilim ve teknolojisini hoş görmek ve ona dâhil olmaya çalışmak, o günlerden bu günlere miras kalan pek çok şeyden yalnızca biridir. Bu duruma istisna olarak Fatih Sultan Mehmet gösterilebilir. O gerçek manada bilimsel denilebilecek bir bakış açısıyla bilim ve kültürün bir bütün olarak ele alınması gerektiğinin farkına varmıştır. Fakat ondan sonra gelenler genel olarak bu bakış açısının tersi yönünde hareket etmişlerdir (Adıvar, 1943: 44 - 50).

Reformist padişahlardan biri olan III. Selim tahta geçtiğinde Batı medeniyetinin örnek alınması gerektiğinin farkındaydı. Yapılacak olan yeniliklerin işlevini yerine getirebilmesi de bu şekilde sağlanabilecekti. Bu amaçla Batı'yı yakından takip etmek adına çeşitli adımları henüz şehzade olduğu zamanda atmıştı. Sultan Selim, Fransa Kralı 16. Louis ile şehzadeliği döneminde mektuplaşmaktaydı. Bu deneyim ona Osmanlı dünyasının Avrupa ile kıyas edildiğinde ne kadar geride olduğunu anlamasına dair bir bakış açısı vermişti. Sultan Selim, Batı'nın mutlaka takip edilmesi ve örnek alınmasının farkında olduğu için daha önce iyi ilişkiler içinde olduğu 16.

* Arapça'da "icat etmek, örneği olmaksızın yapıp ortaya koymak, inşa etmek" anlamlarına gelen "bd'a" kökünden türeyen bid'at, "daha önce benzeri bulunmayıp sonradan ortaya çıkan (muhdes) şey" anlamına gelir. (https://islamansiklopedisi.org.tr/bidat, 2019)

Louis'e elçi olarak İshak Bey'i göndermiştir. İshak Bey, Batı'daki diplomatik, siyasi, sosyal ve askeri yeniliklerin Osmanlı dünyasına taşınması ve uygulanması ile ilgili raporlar hazırlamak için görevlendirildi (Karagöz, M, 1995: 187). Bu çabalar bize III. Selimin yüzünü batıya döndüğünü ve imparatorluğun reformunun Batı odaklı bir seyir izleyeceğini göstermektedir. Sultan Selim, devletin içinde bulunduğu kötü durumu fark etmiş ve yükselen Batı medeniyetine dâhil olmak için adımlar atmaya çalışmıştır.

Sultan Selim'in ıslahat düşüncesi olgunlaşmaya başladığında ilk olarak kaybedilen savaşlar neticesinde askeri ıslahatlar yapmanın en acil ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. Bu doğrultuda uzun süredir etkili bir askeri güç olmaktan uzaklaşmış olan yeniçeri ocağı üzerine odaklanmıştır. Bu ocağın eski gücünde olmamasını zamanla kendi içindeki geleneklerden uzaklaşmasında görmüştür. Çünkü ocağın içine geleneksel yöntemler dışındaki kişilerin dâhil edilmesiyle birlikte ocak eski etkisinden uzaklaşmıştır. Sultan Selim'e göre ocağın zamanında başarılı olmasının sebebi, askerlerin üstlerine duyduğu derin saygı ve itaat ile birlikte yine askerlerin kanunlara itaati ve dine hizmet etmesi şeklindeydi. Bozulan durum ise tam olarak burada ortaya çıkıyordu. Zaman içerisinde bu niteliklere sahip olmayan kişiler ocağa dâhil olarak sistemin bozulmasına sebep olmuştur. Çözüm ise bu kişileri tespit edip ocaktan uzaklaştırmak ve nitelikli kişilerin ocağa dâhil edilmesi ile mümkün olacaktı (Berkes, 2003: 108-120).

III. Selim'in ilk ıslahat girişiminin askeri olmasının birçok mantıksal sebebi vardır. Osmanlı Devleti savaşları kaybetmeye devam ederse ıslahat girişimleri için uygun ortam da sağlanamayacaktı. Bu sebeple askeri yenilikler ile öncelikle ordu üzerinde ıslahat yapılması ve daha sonrasında güçlü bir ordu teşkilatı sayesinde diğer yeniliklere sıra gelmesi şeklinde düşünülmüştür. Bu dönemdeki yenilikleri kapsayan Nizam-ı Cedit yenilikleri kelime manası olarak çift anlamlıdır. Birinci anlamı; askeri yenilikler neticesinde Avrupa'daki gibi modern bir ordunun kurulmak istenmesi şeklinde özetlenebilir. İkinci anlamı ise; Sultan Selim'in askeri alandaki yenilikleri ile birlikte diğer alanlarda yapacağı kültürel ve sosyal tüm yenilikleri kapsayacak daha geniş anlamda kullanılmasıdır. Her iki anlamda da III. Selim tam olarak devletin yüzünü Batıya çevirmek istemektedir. Bu sebeple Avrupa'daki sanat, ekonomi, zirai ve bilimsel gelişmelerin devletin idare edilmesinde temel oluşturmasını istemiştir. Bu doğrultuda Nizam-ı Cedit yenilikleri devletin batılılaşma yönünde attığı ciddi adımlar arasında yer almaktadır. Bu düşüncelerine ek olarak Sultan Selim ıslahatlar ile birlikte akıl birliğine de önem veriyordu. Islahatların çok yönlü bir şekilde yerleşmesi için 1792'de sadrazam ile birlikte birçok kişiye devletin işleyişindeki bozuklukların tespiti ve çözümü için önerilerini bir layiha şeklinde bildirmelerini istedi. Bu şekilde yenilikler tek bir akıldan çıkan kapsamsız halinden kurtulacak ve daha kapsamlı olması sağlanabilecektir. Verilen emirden sonra toplamda 22 layiha sunulmuştur (Çağman, 2010: 11), (Mardin, 1996: 164). Bu layihalar ile askeri düzendeki

eksiklikler çarpıcı bir şekilde öne sürülmüştür. Genel kanı ise yeniçeri ocağının ıslahı ile birlikte yeni ve Avrupa tarzında düzenli bir ordunun en baştan kurulması şeklinde olmuştur. Bu safhada yeniçeri ocağının doğrudan tamamen kaldırılmasına dair bir fikir yoktur. Çünkü belli bir ıslah ile eski etkisine kavuşacağı konusunda ümit devam etmektedir. Devam eden süreçte askeri alanda kumbaracı ve lağımcı sınıfı ile ilgili yenilikler yapılmıştır. Topçu ocağı ıslah edilmiş ve Nizam-ı Cedit ordusu kurulmuştur. Yeniçeri ocağı ise gelecek tepkilerden dolayı ıslahatların uygulanacağı ortamın bozulmasından korkulması sebebiyle kaldırılmamıştır. Bunu kendisinden sonra gelecek olan II. Mahmut yapabilmiştir. Bunların dışında Sultan Selim, tophane, tersane ve mühendishaneyi ıslah üzerine çalışmalar yaptı. Özellikle askeri ıslahatların ve diğerlerinin gerçekleşmesi için İrad-ı Cedid Hazinesini kurdu. Islahatlar için gereken mali destek bu şekilde sağlanmış oluyordu (Findley, 2011: 33). III. Selim döneminde modern askeri eğitim için Levent ve Selimiye kışlaları kuruldu. Askeri okullarda ilk kez Fransızca eğitim verilmeye başlandı. Bu şekilde eğitim alan askerler sadece günün çağdaş askeri eğitimini değil gelecek yıllarda Batı'daki bilimsel ve teknolojik gelişmeleri de takip edebilecekti. Ayrıca bu dönemde Mühendishane-i Berri Hümayun da kurulmuştur. Donanmaya da büyük önem veren Sultan Selim tersanelerin ıslah edilmesini de sağlamıştır (Karal, 1988: 43-93). Bu çalışmaların ardından 1793'te Mahmud Raif Efendi de Nizam-ı Cedid yeniliklerini Batı dünyasına tanıtmak amacıyla Fransızca bir yazım dili ile *Tablea des nonueaux veglements "Empire Ottoman"* isminde bir eser kaleme almıştır (Yeli, 2005: 53).

Askeri ıslahatların yanında Sultan Selim idari, siyasi diplomatik ve ekonomik birçok yenilik de yapmıştır. Ciddi manada çeviri çalışması da bu dönemde gerçekleşmiştir. Yabancı dilde eğitim ve tercüme eserler için gerekli temeller bu dönemde atılmıştır. Bunlara ek olarak paranın değerinin korunması, yerli malı kullanılması, idarede görev süreleri ve yetkilerinin düzenlenmesi gibi birçok yenilik Osmanlı topraklarına girmiştir. III. Selim dönemi yenilikleri kendisinden sonra gelecek birçok yeniliğin önünü açacak bir şekilde gerçekleşmiştir. Osmanlı'da yaşanan bozulmanın iç sebeplere bağlı olduğu anlaşılmış ve reformlar devletin kendi içerisinde yaptığı yenilikler olarak meydana gelmiştir. Devlet otoritesi bu dönemde tekrardan devlet içerisinde sağlanmaya çalışılmıştır. Nizam-ı Cedit yenilikleri gelecek olan tepkilerden de çekinildiği için tedbirli bir yenileşme hareketidir. Eski ve yeni yapıların bir arada varlığını sürdürdüğü şekilde gerçekleşebilmiştir. Çünkü padişah aynı zamanda yeniliklerin dine de uygun olması şartını göz ardı edememiştir. Bunun dışında geleneksel toplumlarda gerçekleştirilen yeniliklerin eski sistemin tamamen kaldırılarak gerçekleşmesi radikal olarak değerlendirileceğinden gelenekselcilik göz ardı edilememiştir. Yeniçeri ocağının kaldırılmak istendiği halde kaldırılamaması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Fakat Nizam-ı Cedit yenilikleri toplumun kapsamlı bir şekilde yeniliklere maruz kalmasına olanak tanımıştır. III. Selim'den sonra gelen padişahlardan yenilikçi adımlar atanların dayanak noktası yine Nizam-ı

Cedit yenilikleri olmuştur (Karal, 1988: 190). Bu sayede geleneksel görüşten kopuş için gereken meşruiyet adına geçmişten kaynak gösterilen kişi III. Selim olmuştur.

III. Selimden sonra yenilikçi adımlar atan bir diğer reformist padişah II. Mahmut'tur. Onun dönemi, gerçek anlamda radikal yenilikler yapılan bir süreç olarak ele alınmaktadır. Çağdaş Osmanlı reformlarının temelleri bu dönemde atılmaya başlanmıştır. Sultan II. Mahmut, yerine başka bir aday olmadığı için tahta rahat bir şekilde geçti ve bu sebeple herhangi bir taht mücadelesi yaşamadı. Tahta geçtiği sırada Osmanlı'da güçlenen bir sınıf olarak dikkat çeken ayan sınıfını denetimi altına almaya çalışmıştır. Buna ek olarak kendisine itaatkâr kalacak güçlü bir yönetim sınıfı oluşturdu (Zürcher, 1995: 51). Yine bu dönemde Osmanlı Devleti'ni derinden etkileyecek küresel bir akım başladı. Bugünkü modern dünyayı sosyal ve siyasal olarak şekillendiren Fransız Devrimi etkileri imparatorlukta güçlü bir şekilde hissedilmeye başlandı. Fransız Devrimi etkileri ile birlikte daha önce imparatorluk içinde kendilerini doğal unsurlar olarak gören milletler artık bağımsızlık düşüncesiyle hareket etmeye başlayacaktır. Çünkü yayılan fikirler ile birlikte milletler ve halklar başlarındaki hükümdarın buyruklarının geçerliliğini sorgulamaya başlamıştır. Milletlerin kendi kaderleri üzerinde söz sahibi olması ve hatta yöneticilerini halkın seçtiği sistemlerde yaşaması Fransız Devrimi sayesinde olmuştur. Zamanın ruhu eskiden olduğu gibi itaatkâr halkların hoş görüldüğü dönemden, kendi bağımsızlıklarını isteyen hakların meşru görüldüğü bir şekilde dönüşmüştür. Fransız Devrimi neticesinde eski düzende kendi adlarına karar veren bir hükümdarları olan halkların yeni düzende kendi adına karar verecek yöneticiler seçme özgürlüğü oluyordu. Bu devrimin yarattığı özgürlük ve bağımsızlık düşüncesi sonrasında kurulan yeni dünya düzeni özellikle imparatorlukları fazlasıyla etkilemiştir. Doğal olarak bahsettiğimiz fikirsel dönüşümler Osmanlı topraklarında da sırasıyla gerçekleşmiştir (Karaman,2018: 62-79). Devam eden süreç içerisinde merkezi yönetimi güçlendirme çabaları sürerken, Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan milliyetçilik akımları ve güçlenen bağımsızlık düşünceleri ile birlikte milliyetçi isyanlar patlak vermiştir. Bu isyanlar neticesinde Sırp ve Yunan milletleri gibi birçok halk bağımsızlıklarını kazanmışlardır (Zürcher, 1995: 52-58).

II. Mahmut dönemi önemli siyasi olaylarından bir diğeri de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile yaşanan süreçtir. Mehmet Ali Paşa, Osmanlı'nın Mısır üzerindeki azalan otoritesini kendi lehine kullanarak bölgede önemli bir güç haline gelmiştir (Kocaoğlu, 1995: 198). Mehmet Ali Paşa yenilikçi ve reformist bir devlet adamıydı. Otoritesini iyice güçlendirdikten sonra ise çok önemli değişiklikler yapmıştır. Mısır'da idari, askeri ve toplumsal birçok yenilik yapılmaya başlanmış ve bunun neticesinde oldukça önemli derecede güçlenen Mısır üzerinde tek hâkim güç unsuru Mehmet Ali Paşa olmuştur (Sander, 2003: 300-301). Kendi amaçları neticesinde hareket ettikten sonra öncelikle bir iç isyana ardından uluslararası bir krize dönen siyasi

çatışmalara sebep olmuştur. Amaçlarından biri olan Mısır'ın idaresini kendi ailesi üzerine alma isteğini ise gerçekleştirmiştir (Kocaoğlu, 1995: 207).

Siyasi karışıklıkların yanında Sultan II. Mahmut Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu yenilikçi adımlar atmakta gören bir padişahtır. Öncelikli olarak otoritesini sağlam temeller üzerine oturttu ve atacağı yenilikçi adımlara karşı gördüğü tehlikeleri ortadan kaldırmaya karar verdi. Bu düşünce neticesinde gözünü ilk diktiği kurum kendinden önceki birçok yenilikçi padişaha ayak bağı olan yeniçeri ocağıydı. Sultan II. Mahmut, ilk olarak 28 Mayıs 1826 tarihli bir Hatt-ı Şerif ile yeni ve modern askeri birlikler kurdu. Fakat yaptığı yeniliğin tutucular tarafından eleştirilmemesi ve hızlıca uygulanabilmesi için bu yeniliğin Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki bir düzene geri dönüş olduğunu ve yeni ordunun Müslümanlar tarafından eğitileceğini özellikle vurguladı. Padişahın bunu yapmasındaki sebep ise kendinden önceki reform yanlısı sultanların geçirdiği deneyimlerden ders çıkarmasıydı. Çünkü yenilikçi adımlara karşı çıkacak oldukça etkili bir zümre hala çok güçlü bir toplumsal tabana hitap ediyordu. Bu durum ise padişahı zor durumda bırakmaktaydı. Gelenekçi bir topluma karşı reformist yaklaşımlar tarihin her döneminde zor olmuştur. Bu durum II. Mahmut için de geçerlidir. Padişah yenilikleri yumuşak bir dille duyurmuştu ve yenilikleri eski düzenlere atfeder ise bir problem çıkmadan hızlıca bir modernleşme sağlanacağını düşünmüştür. Fakat yanıldığını anlaması için 15 Haziran 1826'daki yeniçeri ayaklanmasına şahit olması gerekecektir. Neyse ki isyan çok kısa bir zamanda sert bir şekilde bastırıldı. Ardından 17 Haziran 1826'da yürürlüğe giren bir hatt-ı hümayun ile yeniçeri ocağı tarihe Vak'a-i Hayriye olarak not düşerek kaldırılmış oldu. Bu durum imparatorluk için çok büyük bir yenilik adımı olmuştur. 400 yılı aşkın süredir varlığını sürdüren bir kurum ortadan kalkmıştı. Fakat bu durum imparatorluk adına modern ordu kurma düşüncesinin önündeki büyük bir engelin de ortadan kalkması anlamına gelmekteydi. Bu ordunun adı ise daha sonra II. Mahmut'un adıyla özdeşleşecek olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye olmuştur (Lewis, 1998: 80). Yeni kurulan ordu ile birlikte ordu içerisinde padişaha karşı imtiyazlı durumda olan bir askeri birlik kalmamıştır. Ordu tamamen merkezi yönetimin denetimi altına alınmaya başlanmıştır. Ordunun modernizasyonu adına önemli adımlar da bu dönemde atılmaya başlanmıştır. Batı tarzı bir ordu meydana getirmek II. Mahmut'un öncelik verdiği reformların başında geliyordu.

II. Mahmut'u kendinden önceki reformist padişahlardan ayıran önemli özelliklerinden birisi de reform çalışmalarının sadece belli bir kuruma veya alana yönelik yapılması fikrine karşı çıkmasıydı. Sultan, reformun geniş kapsamlı olmasını düşünüyordu. Ona göre reformlar ancak geniş çaplı bir şekilde yapılırsa başarılı olabilir ve kalıcılığı sağlanabilirdi. Sultan II. Mahmut kendinden önceki deneyimlerden yola çıkarak, Osmanlı idari yapısında veya diğer devlet kurum ve düzenlemelerinde öngörülen yeniliklerin yanında, eski yapıların da korunması fikrine karşı çıkıyordu. Yeni yapıların eskisiyle birlikte varlığını sürdürmesi bir karşıtlık

yaratacağı için yerine yeni bir düzenin getirildiği kurumlarda eskiyi hatırlatacak ne varsa kaldırılması yönünde hareket ediyordu. Sultan II. Mahmut bu sayede yeni düzenlemelerin toplumsal tabanda daha hızlı yayılacağı şeklinde bir düşünceye sahip olmuştur. Ayrıca kendisi, yapacağı köklü değişimlerden önce gerekli toplumsal desteğin sağlanmasına da çok büyük önem veriyordu. Bu sayede tepeden inme veya dikta edilen bir yenilik silsilesi değil toplumun ihtiyaçlarına cevap veren ve toplum yararına bir yenilik politikasının yürütülmesini benimsiyordu. Bu tutumu Sultanın yapacağı birçok reformda ona çok büyük faydalar sağlamıştır (Shaw & Kural, 1983: 25).

II. Mahmut dönemindeki önemli gelişmelerden biri de ayanlarla imzalanan Sened-i İttifak'tır. İlk kez padişahın yanında belli haklara ve ayrıcalıklara sahip bir zümrenin ortaya çıkması açısından bu gelişme parlamenter sisteme geçişin ilkel bir aşaması olarak, tarihimizde önemli bir dönüm noktası olarak görülmüştür (Akyıldız, 1998: 209-222). Bunun dışında Sultan II. Mahmut, yeniliklerin yerleşmesi ve varlığını sürdürmesi için eğitim alanında da önemli düzenlemeler yapmaya niyetliydi. Çünkü kendinden önce de reformlar yapılmıştı fakat belli bir nesil içerisinde uzun süre uygulanmayan her türlü yenilik yüzlerce yıllık gelenekler karşısında yenilmeye mahkûmdur. Bu amaçla eğitim alanında da dönemin şartlarına paralel olarak önemli değişimler yaşanmıştır. Eğitimin içeriği sadece dini eksenli olmaktan biraz da olsa uzaklaştırılmıştır. Çünkü eskiye nazaran daha seküler bir eğitim modelinin uygulanması hedefleniyordu. Yabancı dil veya diller öğrenip Batı'nın bilim ve tekniğini Osmanlı topraklarına taşıyabilecek öğrenciler yetiştirmek için nitelikli bir eğitim sistemi kurulmak isteniyordu. Bu sebeple kuvvetli muhalefete rağmen bu dönemde Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine karar verildi. 1830'da Tıbbiye'den ve Enderun'dan 150 kişi Avrupa'ya eğitim amaçlı gönderilmiştir. Burada seçilen 150 kişi genel olarak Mühendishane ve Harbiye mezunlarından seçilmiştir. 1834-1838 arasında ise toplam 26 öğrenci yurtdışına gönderilmiştir. Bunlar içerisinde Mühendishane-i Berri-i Hümayun'dan 10 öğrenci ve 2 subay yine eğitim amacıyla İngiltere'ye gönderilmiştir (Tekeli & İlkin, 1999: 61). Yurtdışına gönderilen öğrencilerin kaliteli bir şekilde eğitim almalarını sağlamak amacıyla ciddi bir ödenek de sağlanmıştır. Buradaki amaç ise daha çok nitelikli subay ihtiyacı ve yeni açılacak olan modern okullardaki nitelikli eğitimci ihtiyacı ya da iyi yetişmiş memur ihtiyacı olarak özetlenebilir (Erdoğan, 2010: 151). Eğitim meselesine büyük önem veren Sultan II. Mahmut ilköğretimi zorunlu yaptı ve ücretsiz hale getirdi. Eğitim sadece sivil alanda değil askeri alanda da modernleşmeliydi. Bu amaçla ordu eğitimi için de önemli adımlar atıldı. Öğretmenler genellikle Fransız olduğundan yetişen yeni Osmanlı nesli için eğitiminin ön şartı Fransızca öğrenmek oluyordu. Bu da kendisinden sonra gelecek çeviri çalışmaları için önemli bir adım olarak yorumlanabilir (Lewis, 1998: 84-85). Bunlara ek olarak ordudaki doktor ihtiyacının giderilmesi adına 1827'de Mekteb-i Tıbbiye kuruldu. Bu okulda da eğitim Fransızca yapıldı. Bunun sebebi ise Batı'daki modern tıp tekniklerinin hem güncel şekilde

takip edilmesi hem de çeviri ile birlikte dilimize kazandırılmak istenmesidir (Berkes, 2003: 186). Modern askeri yöntem ve tekniklerine hâkim subay eksikliği için de 1834'de Mekteb-i Harbiye kuruldu. II. Mahmut dönemi en önemli gelişmelerinden bir diğeri de 1833'de Tercüme Odalarının kurulması olmuştur. Burada yetişen ve yabancı dil bilen, Avrupa'da yayınlanan eserlerden haberdar olan ve Avrupa kültüründen olumlu şekilde etkilenen nesil daha sonra Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde çok önemli roller üstlenecektir. Avrupa'yı güncel olarak takip etmek de bu sayede mümkün hale gelmiştir. Tercüme odaları çağdaş Osmanlı aydınlarının yetişmesinde de çok önemli roller üstlenmiştir (Poyraz, 2010: 152). Bu ve bunun gibi birçok yenilik fikri II. Mahmut'un bahsedilen yeniliklerin Mısır'da meydana getirdiği olumlu değişikleri yakından takip etmesi ile gerçekleşmiştir. Mehmet Ali Paşa ile II. Mahmut'un reformlarının benzerliği de bu düşüncemizi kuvvetlendirecek niteliklere sahiptir (Kuran, 1990: 107-111).

II. Mahmut, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki iletişim kopukluğunu gidermek amacıyla postaneler kurdurmuştur. Ayrıca vergilendirme sistemini yeniden yapılandırmak için 1831-1838 yılları arasında vergi düzenlemeleri yaptırmıştır (Shaw & Kural, 1983:70). Ardından yapılan nüfus sayımı ve mülk sayımının amacı reformlar için gerekli olan maddi kaynağı tespit edip yönetmek ve asker ihtiyacının karşılanması için gerekli verileri el altında tutmaktır (Lewis, 1998: 91). Yine II. Mahmut döneminde yönetim alanındaki düzensizliği ve yetersizliği azaltmak adına bakanlıklar sistemine geçilmiştir. Bu dönemde memurluklar içişleri ve dışişleri olmak üzere ikiye ayrıldı. Dış işlerinde yabancı dil bilenler görevlendirildi ve bu sayede devletlerarasındaki etkileşim arttırılmaya çalışıldı. Ayrıca askeri ve idari işleri düzenlemek için danışma meclisleri kuruldu. Dönemin sembolü haline gelen bir diğer yenilik de devlet dairelerine padişahın portresinin asılması olmuştur (Shaw & Kural, 1983:49-78).

II. Mahmut dönemi reformları, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı ile sonuçlanacak bir ortama geçmesine zemin hazırlaması sebebiyle oldukça önemli bir zaman dilimini teşkil etmektedir. Padişah, kendinden önceki yenilikçi Sultanların hatalarını göz önünde bulundurarak ve toplumun tutucu kesimini de hesaba katarak reformlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu dönemde Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde çok önemli roller üstlenecek Osmanlı aydınlarının tohumları atılmaya başlanmıştır. Batı, tamamen yenileşmenin odak noktası haline gelmiştir. Batı dillerinin öğrenilmesi ise devletin modern Batı dünyasını yakından takip etmesine olanak sağlamıştır. II. Mahmut devri yenileşmenin kalıcı olmaya başladığı bir dönemi de temsil etmektedir. Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde atılan radikal yenileşme adımlarının düşünsel altyapısı bu dönemde oluşmuştur.

3.2. Tanzimat Dönemi

Tanzimat devri Osmanlı'da genel olarak devlet ve toplum ilişkilerinin yeniden düzenlendiği bir zaman dilimini temsil etmektedir. 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da bilinen bir ferman ile devlet ve toplum arasında siyasal ve sosyal alanda birçok yeni düzenleme yapılmıştır. Bu ferman, padişahın eliyle değil dönemin önde gelen etkili devlet adamları tarafından yönetilmiştir. Tanzimat devrinde Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa gibi devlet adamları bu süreçte oldukça ön plana çıkan figürler olarak karşımıza çıkmaktadır (Tanör, 1985: 13). Bu kişiler fermanın içeriği ve yürütülmesi ile ilgilendiği kadar bunların benimsetilmesi ve halka aktarımı konusunda da çalışmalar yapan kişilerdir. Reformcu devlet adamları arasında da Mustafa Reşit Paşa ön plana çıkmıştır. Reşit Paşa, 1834'de Paris'e tercümanların da arasında olduğu bir grup ile büyükelçi olarak gönderildi. Paşa, Paris'te iken Fransızca dilini ve kültürünü öğrenmek için oldukça büyük bir çaba göstermiştir. Abdülmecit tahta geçtiği sırada ise Londra'da görev yapıyordu (Lewis, 1998: 106). Yurtdışı görevleri sebebiyle kendisi Batı kültürünü yakından tanıma fırsatını bulmuştur.

Tanzimat Fermanı, temel olarak bazı haklar ve sorumluluklardan oluşuyordu. Bunun dışında padişahın tebaasına karşı olan tutumu ve durumu üzerinde bazı düzenlemeler yaparak, toplumsal parçalanmanın önüne geçme çabasını temsil etmektedir. Fermana göre Padişah halkın can, namus ve malını güvence altına alacaktır. Vergilendirme sistemi üzerine yeni bir düzenleme getirilerek toplumdaki azınlıkların aidiyetleri arttırılmaya çalışılacaktır. Zorunlu bir askerlik sistemi kurulacak ve din, dil, ırk gözetmeksizin tüm Osmanlı halkının yasa önünde eşit olması yönünde hükümler getirilmiştir. Fermanın ilan edilmesi üzerinde iki temel kaygı dikkatimizi çekmektedir. Birincisi; Mısır sorunu ile ilgili olarak Avrupalı devletlerin desteğini kazanmak olarak gösterilebilir. İkinci durum ise; Batı'da görev yapan Reşit Paşa'nın kültürel olarak Batı'daki azınlıklara yaklaşım tarzından etkilenmesi olarak değerlendirebiliriz (Zürcher, 1995: 79-80). Ayrıca Reşit Paşa'nın Paris ve Londra'da görev yaptığı sıralarda orada azınlıklara sağlanan temel hak ve özgürlüklerden yola çıkarak bunları Osmanlı topraklarına taşıma isteğini görmekteyiz. Paşa, bu şekilde bağımsız olma yönünde kışkırtılan azınlıkların devlete olan bağlılığını güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Bu dönemde reformların önündeki bir başka engel de Mısır sorununun devam etmesidir. Daha önce kendisine Mısır valiliğinin babadan oğula geçmesi hakkı verilen Mehmet Ali Paşa bu tavizi daha ileri götürerek kendisine Suriye ve Adana valiliklerinin de verilmesini talep etti. Bu problem de yine iki taraf arasında kalmayıp konuya 5 devletin dâhil olduğu bir sorun haline gelmiştir. Nitekim tarafların bu işin sonucunda mevcut durumun sadece Mısır için geçerli olması şeklinde karara bağlanmıştır. Yani sadece Mısır için yönetimin babadan oğula geçmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Osmanlı Devleti kendisine bu konuda destek aradığı

zamanlarda Avrupalı devletlere Tanzimat süresince yenilikçi adımlar atılacağını da taahhüt ediyordu (Shaw & Kural, 1983:88). Fakat tüm gelişmelere rağmen Mısır sorunu bu dönemde gündemde olmaya devam etmiştir. Modernleşme çabasında olan Osmanlı Devleti de sorunu çözmek adına mevcut durumunu Avrupalı devletlerin desteğini almak şeklinde kullanmıştır.

Toplumsal ve siyasi alanlarda bu gelişmeler olurken Osmanlı eğitim dünyasında da çok önemli reformlar yapılmaya çalışılıyordu. Bu reformlar değişik amaçlara hizmet edecek şekilde yapılıyordu. Yenilikler genel olarak Avrupalı devletler tarafından eski dünya düzenine devam etmeye çalışan bir devlet olarak görülen Osmanlı Devleti'nin artık sistematik olarak batılılaşma çabası içinde olduğunu göstermek ve bu sebeple yapılan baskıyı azaltmak amacıyla yapılıyordu. Eğitim konusu bu dönemde devletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarma aracı olarak da görülmüştür. Batılı devletlerin bilim ve teknolojideki ilerlemelerinin eğitim sayesinde olduğu net olarak anlaşılmıştır. Dolayısıyla eğitim meselesi devletin ana meselelerinden biri haline gelmiştir ve bu amaca hizmet edecek şekilde reformlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda medreseler dışında ilk, orta ve yüksek eğitim şeklinde bir derecelendirmeye gidilip düzenli bir eğitim süreci izlenilmeye çalışılmıştır ve eğitimin sadece İstanbul'da değil taşrada da yapılması gerektiği anlaşılmıştır. Bu dönemde eğitim konusu, bir bilim dalı olarak değerlendirilip bugünkü anlamda eğitim bilimi diyebileceğimiz tarzda kitaplar yazılmaya başlanmıştır. Yeni eğitim teknikleri, araç ve gereçleri temin edilip uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde de eski ve yeni kurumlar birlikte yürütülmeye çalışılmıştır. Eğitim, devletin parçalanmaması için gerekli olan birleştirici güç için de bir araç olarak görülmeye başlanmıştır. Osmanlıcılık ideali ile yurttaşlık bilinci ve bakış açısı okullarda benimsetilmeye çalışılmıştır. Bu adımları ileriki dönemlerde daha ileriye taşımak adına memurlar ve yöneticiler yetiştirilmeye çalışılmıştır. Yine bu dönemdeki önemli gelişmelerden bir diğeri de meslek okullarının açılmasıdır. Bu okullarda öğrenciler belirli bir alanda teknik eğitime tabi tutulup bu sayede alanında uzman olabilecek niteliklere sahip kişiler yetiştirilmeye çalışılmıştır. Tüm okullar için geçerli önemli bir adım da 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile atılmış ve Osmanlıca Türkçe eğitim dili olarak uygulanmıştır. Buradaki amaç ise modernleşme aşamasında olan bir devletin yabancı dillerin öğrenilmesi aşamasını beklemeden bilim ve tekniğe kendi dilinde acil bir şekilde adapte olma isteğidir. Bu adım daha sonra Cumhuriyetin ilanı ile Harf Devrimi'ne giden bir sürecin ilk kıvılcımıdır. Osmanlıcanın bir eğitim dili olması konusundaki eksiklik görülmeye başlanmış ve dilde sadeleşme çabaları başlamıştır. Yapılan düzenlemelerden bir diğeri de öğrenci ve öğretmenlerin kıyafetlerinin düzenlenmesidir. Eğitim içerisinde daha önce bir ceza olarak uygulanan falaka cezası da bu düzenlemeler ile kaldırılmıştır. Bu dönemde Osmanlı yöneticilerinin, halkın eğitiminin devletin yararına olacağını net olarak anlaması tüm yeniliklerin temelini oluşturmaktadır (Akyüz, 2013: 157-159) Tanzimat devri eğitim düzenlemeleriyle ilgili gözden kaçırılmaması gereken en önemli konulardan biri devletin

eğitime bakış açısında olan devrimsel değişimdir. Önceki dönemlerde devlet, kendi ihtiyaçları doğrultusunda yetenekli öğrencileri özel olarak oluşturduğu kurumlarda yetiştirip eğitim sonrası görevlendirirdi. Toplumun eğitimi ihtiyacı ve gerekliliği söz konusu olmayıp sadece devletin ihtiyacı göz önünde bulunduruluyordu. Tanzimat devrinde atılan hızlı modernleşme çabaları ile birlikte Avrupa bilim ve tekniği bir an önce yakalanmaya çalışılmıştır. Fakat atılan hızlı adımların kalıcı olması da istenen bir durumdur. Bu sebeple eğitim, toplumun tamamına yayılmalıydı. Gerçek anlamda önem verilen eğitim meselesi için devlet bu dönemde cesur ve çağdaş adımlar atmaya çalışmıştır. Halkın cehaletini gidermek için birçok çalışma yapılması da kalkınmanın ve gelişmenin eğitim ile olacağının anlaşıldığını göstermektedir.

Tanzimat döneminde yapılan eğitim düzenlemeleri arasında en önemlilerinden biri de 1847 Talimatı ile birlikte 7 yaşına giren her çocuğun okula gitmesi zorunluluğudur. Aksi takdirde çocuğun velisi durumundaki kişiler cezalandırılacaktı. 7 yaşına basan çocuk 4 yıl sıbyan mektebine ve 2 yıl Rüştiye mektebine gitmek zorundaydı. Tüm bu yükümlülükler 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile genişletilmiştir. Şöyle ki her mahallede Müslümanlar ve Hıristiyanlar için ayrı olacak şekilde bir mektep bulunacaktı. Bu okullarda dini derslerin yanı sıra Osmanlı tarihi ve coğrafya vb. Sosyal ve fenni dersler de verilecekti. Kızlar 6-10 ve erkekler 7-11 yaşlarında mektebe devam etmek zorunda olacaktır. Karma eğitim konusunda da şöyle bir düzenleme getirilir. Eğer bir yerde sadece bir sıbyan mektebi varsa kız ve erkek çocuklar birlikte okuyabilecekti fakat karışık oturmamaları şartıyla buna izin verilmiştir (Nurdoğan, 2016: 17-23).

Sıbyan mektebi ile ilgili yapılan bu değişikleri takiben eğitimin bir sonraki aşaması olan Rüştiyeler ile ilgili de değişiklikler yapılmıştır. Osmanlı'da rüştiyeler ortaöğretimin en alt düzeyindeki okullar olarak değerlendirilmiştir. Başlangıçta erkekler için açılan bu okullar kızlar için de 1859'da İstanbul'da "Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi" adıyla açıldı (Nurdoğan, 2016: 255). Bu okul kızlar için açılan ilk orta dereceli eğitim mektebiydi. Genel olarak mekteplerde dini derslerin yanı sıra tarih, coğrafya, Osmanlı dili, Arapça ve Farsça ile birlikte seçmeli olarak Fransızca dersi verilmiştir. Osmanlı'da orta öğretimin en alt sınıfında rüştiyeler vardır. Burada alt düzeyde öğrenciler yer almış ve eğitimlerini sürdürmüşlerdir. İdadiler ise ortaöğretimin orta düzeyindeki öğrenciler için uygun görülen sınıftır. Mekteb-i Harbiye öğrencileri bir sınava tabi tutulur ve orta düzeydekiler bu düzeyde eğitim görürlerdi. Bu okullarda kimya, resim, mantık, coğrafya ve Fransızca gibi dersler verilirdi (Akyüz, 2013: 164-168). Bunlara ek olarak kurulan ve üst düzeyde eğitim veren ve Osmanlı'da kurulmuş olan ilk lise olan Mekteb-i Sultani bugünkü adıyla Galatasaray Lisesi 1 Eylül 1868'de açılmıştır. Okulun eğitim dili de Fransızca olarak belirlendi. Bu okulun kurulmasında Fransa'nın hem teşviki hem de zorlaması vardır. Fakat bunlara rağmen Gayrimüslim ve Müslüman aydın sınıfının oluşmasında bu okulun büyük bir rolü olmuştur. Sultaniler, rüştiye okullarının üstüne 6 yıllık bir eğitim daha vereceklerdi. Okul

tüm Osmanlı tebaasına eşit olarak açıktı. Sultani seviyesinde yeni bir okul ancak 1873'te "Darüşşafaka" adıyla açılmıştır. Bu okul ise başarılı fakat yoksul çocukların kabul edildiği bir lisedir. Bu okulda eğitim dili Türkçe olmuştur. Okulda Türk Subay öğretmenleri ücret almadan görev yapmışlardır (Ergin, 1977: 487-494). Osmanlı'da ortaöğretimin kendi içinde sınıflara ayrıldığını görmekteyiz. Öğrenciler başarı seviyelerine göre ortaöğretim görmüşlerdir. Eğitim müfredatları birbirine yakın olmakla birlikte içerik ve kalite olarak birbirinden ayrılmıştır. Önemli derecelerden mezun olan kişiler daha sonra memur olmuş ya da çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur.

Tanzimat dönemindeki yükseköğretim kurma çabası ile ilgili teşebbüslere gelirsek, bunun için 1846'da bir karar alınır fakat kurum ancak 1863'te açılabilmiştir (İhsanoğlu, 1992: 699-738). Bu okulda hem gayrimüslimler hem de Müslümanlar okuyacaktı ve okul dini öğretilerin dışında seküler bir yapıda olup, modern bilimlerinin öğretildiği bir yer olacaktı. Fakat okula her kademede rüştiyeleri bitiren öğrenciler alınınca, okul yükseköğretim kurumu olmaktan zorunlu olarak uzaklaşmıştır (Ergin, 1977: 545-563). Çünkü ortaöğretimi temsil eden rüştiyeler dahi kendi arasında 3 gruba ayrılmasına rağmen bu okula alınacak öğrenciler genel olarak seçilmiştir. Bu okullara nitelikli öğrenci akışı sağlanamaması okulun da niteliğinin zorunlu olarak gerilemesine sebep olmuştur. Darülfünun 1869'da tekrar yeni düzenlemelerle açılmıştır fakat bu girişim de çeşitli sebeplerle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başarısızlığın sebebi ise yetersiz olan mali kaynaklar, niteliksiz öğrenci kaynağı, hoca ve kitapların yetersizliğinin yanında seküler eğitim vermeye çalışan bu okulda bazı grupların medrese zihniyeti ile hareket etmesi olarak gösterilebilir. Fakat yine bu dönemde kurulan ve muhtemelen en verimli okullar arasında Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Tıbbıye-i Mülkiye olarak gösterilebilir. Bu okullardan mezun olanlar sadece kendi alanlarında değil birçok bilimsel ve düşünsel alanda etkili olmuşlardır (Akyüz, 2013:170). Türk modernleşmesinin ivme kazanmasında çok büyük rollere sahip olanların, genel olarak tıbbiye ve mülkiyede iyi eğitim almış kişilerden oluştuğunu görmekteyiz.

Osmanlı Devleti 1856'da ayrılıkçı isyanların önüne geçmek ve bir yurttaşlık bilinci kurmak amacıyla önemli bir adım atmıştır. Islahat Fermanı, direkt olarak Hıristiyanlara ve bunun yanında diğer azınlık gruplara yönelik bir yenilik çalışmasıdır. Islahat Fermanı ile tekrardan verilen sözlerden anladığımız kadarıyla, Osmanlı'daki klasik millet sistemi değişmiş ve gayrimüslim tebaa ile devlet arasında yeni bir ilişki kurulmuştur. Zımmi olarak nitelendirilen tebaa artık Müslüman tebaa ile eşit haklara sahip olmuştur. Bu durum tabi ki geleneksel düzene alışkın Müslüman tebaa için pek hoş bir durum olarak görülmüyordu. Çok gecikmeden konuyla ilgili halk arasında birçok problem çıkmıştır. Uzun bir süredir alışkın oldukları düzen korunamamış ve kendilerini zımmi tebaadan ayıran ayrıcalıklardan artık yoksun kalmışlardı (Bozkurt, 1996: 49-57). Gelenekçi yaşam biçimine ve düzenine alışkın bir toplum için yapılan

her yenilik şaşkınlık yaratmaktadır. Atılan yeni adımlar Müslüman tebaayı iyice sinirlendirdi ve birçok toplumsal karşıtlık yarattı. Cidde olayları ve Suriye bunalımı gibi olaylarda duruma çok sert bir şekilde müdahale edilmek zorunda kalındı fakat artçı çatışmaların önüne geçebilmek, yapılan tüm düzenlemelere rağmen mümkün olmamıştır (Uçarol 1995: 212-216).

Özetleyecek olursak Tanzimat devrinde Osmanlı modernleşmesi çok büyük bir hızla devam etmiştir. Gelenekçi bir yapıda olan Osmanlı toplumu için de radikal denilebilecek birçok yenilik yapılmıştır. Bu dönemde eğitim alanında da dönemin siyasi atmosferine rağmen oldukça olumlu adımlar atılmıştır. Çeviri faaliyetleri ise belki de en çok dikkat çeken konuların başında gelmiştir. Eğitim ile paralel bir şekilde ilerleyen çeviri faaliyetleri sayesinde Osmanlı'da Batı'daki birçok gelişme hem tanıtılmış hem de tartışılmıştır.

Çeviri faaliyetleri Osmanlı'da da olduğu gibi genel bir mantık olarak sizden daha uygar veya yüksek bir medeniyetin fikir, düşünce, bilim veya sanat alanında ortaya çıkardığı ilerlemeleri takip etmek adına yapılmıştır. Toplumlar, kendinden daha gelişmiş olarak gördüğü medeniyetlerden çeviri yaparak, bunu kendi kültür miraslarına katmak istemişlerdir. Bunun için kendi topraklarında da benzer çalışmaları tanıtıcı ve teşvik edici adımlar atmışlardır. Bu mantıkla Dünya tarihinde çeviri hareketlerine genel olarak göz attığımızda, çeviri faaliyetlerinin toplumların köklü değişimler geçirmesine sebep olduğunu gözlemlemekteyiz. Örneğin Antik Yunan eserlerinin Araplar tarafından çevrilmesi, benimsenmesi ve geliştirilmesi ile birlikte 8. ve 11.yy.'da İslam dünyasında çok önemli bilimsel gelişmeler olmuştur. Antik Yunan medeniyetinin, Arap dünyasına etkisiyle birlikte yaşanan aydınlanma son derece etkili olmuştur. Öyle ki Araplar belli bir süre modernitenin ve uygarlığın temsilcisi konumuna gelmişlerdir. Aynı şekilde Avrupa medeniyetinin oluşumunda da yine aynı izleri görmek mümkündür. Arap dünyasına geçişiyle inanılmaz bir değişim yaşatan Antik Yunan medeniyeti bu kez Arap dünyasından Avrupa'ya geçmiştir. Bu değişim ile birlikte Avrupa'da Descartes ve Francis Bacon ile başlayan aydınlanmacı düşünceye geçebilmiştir ve bunun sonucunda Rönesans ve Reform gibi birçok yenilik olabilmiştir. Fakat aynı medeniyet İslam dünyasında kalıcı olamamıştır. Bunun sebebi ise İslam dünyasının bu medeniyeti yabancı görmesi ve benimseyememesidir (Sayılı, 1963: 5 - 15). Osmanlı'da köklü değişimler yaratacak olan çeviri hareketleri ise matbaanın yerleşmesi ve gelişmesiyle başlayabilmiştir. Çeviri faaliyetlerinin önemini anlayan aydın sınıf, Cumhuriyetin ilanı sonrası dahi bu faaliyetlere hız kesmeden devam etmiştir. Hasan Ali Yücel dönemi çevrilen dünya klasikleri vb. birçok çeviri çalışması, bu faaliyete verilen önemin ne kadar fazla olduğunu anlamamız açısından önemli olmuştur. Çeviri eserler sayesinde toplumlar birbirleri arasında gerçekleşen sosyal, siyasi ve ekonomik gelişmelerden haberdar olabilmişlerdir. Bu etkileşim sayesinde aydınlanma fikri dünya ulusları arasında ve Osmanlı topraklarında hızla yayılabilmiştir.

Tanzimat döneminde gerçekleşen önemli hususlardan bir diğeri de toplumu bir arada tutacak araçların aranmaya başlamasıdır. Çok uluslu bir toplum olan Osmanlı Devleti, bunun için birleştirici ya da toplumsal aidiyet duygusunu güçlendirecek birçok adım atmıştır. Fakat zamanın ruhu kaçınılmaz olarak ayrılıkçı fikirlerin güçlenmesine yol açmıştır. Tanzimat devri gelişmeleri, sonuç olarak kendinden sonra gelecek olan Meşrutiyet döneminin ve Cumhuriyetin ilanı ile sonuçlanacak tarihsel sürecin düşünsel temellerinin hazırlayıcısı olması sebebiyle de çok önemli bir dönemi temsil etmektedir.

3.3. Meşrutiyet Dönemi

Meşrutiyet dönemi genel olarak Osmanlı Devleti'nin parlamenter sisteme geçmeye çalıştığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Parlamenter sisteme geçerek hem reformların yaptırılmasını bahane edip Osmanlı'nın iç işlerine karışma hakkını kendinde gören Avrupalı devletler engellenecek hem de daha özgürlükçü bir sistem kurularak bağımsızlık isyanlarının çıkmaması sağlanacaktı. Öncelikli olarak bu amaçlarla hareket edildi ve dönemin aydınlarının da artık parlamenter sisteme geçmenin kaçınılmaz olduğunu söylemeleri ve bu düşüncelerinin Osmanlı üst bürokrasisinde karşılık bulması da gözden kaçırılmamalıdır. Bu koşullara rağmen dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamit parlamenter sisteme geçmek konusunda pek istekli gözükmüyordu. Sultan Abdülhamit, sorunların çözümünün tekrardan gücün tamamen sarayın eline geçmesiyle çözüleceğini düşünmekteydi. Ayrıca bu dönemde modernleşmenin temel unsurlarından biri olan, devletin vatandaşlarına vatandaşların da devlete karşı olan sorumluluklarını net olarak belirten bir anayasanın da gerekliliği vurgulanıyordu. Bunun için ilk adım 7 Ekimde sultanın bir anayasa taslağının hazırlanması için izin vermesi ile atılmış oluyordu. Anayasa taslağı hazırlamak için Anayasa Komisyonu kurulmuş ve başkanlığına Mithat Paşa getirilmiştir. Komisyon toplamda 28 üyeden oluşuyordu ve bunlar içerisinde kapsamı arttırmak adına bürokrat, ulema ve asker sınıfına ait kişiler vardı. Bu adımlar neticesinde taslak onaylandı ve hem Hıristiyan hem Müslümanlardan oluşacak ve 3 yılda bir üyelerinin bir kısmının yenileneceği bir parlamentonun kurulması kararlaştırıldı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti ilk anayasasına 23 Aralık 1876'da kavuşmuş oluyordu. Anayasa toplamda 12 bölümden ve 119 maddeden oluşuyordu. Anayasanın 3.ve 4. maddeleri padişahın ve halifeliğin mevcudiyetinin devamını garanti altına alıyordu. 5. maddesi ise padişahlık kurumunun kutsiyetini hatırlatıp, padişahın yaptıklarından dolayı sorumlu tutulamayacağını belirtiyordu. Yani padişahı herhangi bir şekilde kısıtlayan bir durum gözlenmiyordu. Padişah, bakanları atama ve görevden alma gibi yetkilere de sahipti. Padişahın yasa çıkarmak için parlamentoya danışması veya onayını alması da söz konusu değildi ve keyfi olarak yeni yasalar çıkarabiliyordu. Bunun dışında padişahın olağanüstü hal ilan etme hakkı da bulunuyordu ve bu

hakkı kullanarak istediği zaman anayasal güvenceleri rafa kaldırabilirdi. Görüldüğü üzere anayasal hükümet sistemine geçme aşamasında olan Osmanlı Devleti, bu girişimine rağmen padişahın yetkilerinde herhangi bir kısıtlamaya gitmiyordu. Meclisten çıkacak her şey padişaha bağlıydı fakat padişah, herhangi bir iradesinde meclisin onayı olmadan hareket edebilmekteydi. Yani meclisin padişah üzerinde herhangi bir denetim hakkı bulunmuyordu. Bu şekilde ilerleyen bir süreç içerisinde meclis 2 ayrı gruptan oluşmuştu. Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olarak oluşturulan meclis, padişahın da katılımıyla birlikte açılmıştır. Meclis-i Ayan üyelerini doğrudan padişah seçerken, Meclis-i Mebusan üyelerini de halk seçmiştir. Meclis üyeleri, içerisinde bulundukları meclis grubunun kurallarının dışına çıkmadıkça düşündüğü şeyi söylemekte özgürdü. Bu şekilde anayasal sisteme geçmeye çalışan Osmanlı Devleti, içerisinde bulunduğu halkları bütünleştirici bir adımı da çıkarılan anayasanın 8. maddesine koymuştur. Buna göre Osmanlı toprakları içerisinde yaşayan herkes Osmanlı devletinin bir vatandaşı olarak kabul görecekti. Bu yenilik ile birlikte yüzyıllardır devam eden millet sisteminin yeni düzende uygulanmayacağının da bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca kişisel hak ve özgürlükler ve din seçme özgürlüğü de anayasal olarak güvence altına alınmıştır. Anayasada devletin resmi dini İslam ve resmi dili Türkçe olarak belirlenmiştir. Bu anayasa ile devletin yüzyıllardır devam ettirdiği birçok yapı yerini yeni düzene bırakmıştır. Tüm bu düzenlemeler ile birlikte Osmanlı Devleti içerisinde daha özgürlükçü bir ortam oluşmuştur. Ne kadar padişahın yetkileri kısıtlanmamış olsa da eski anlayışın yıkılmasının önündeki engelleri kaldırdığı da göz önünde tutulmalıdır. İmparatorluğun topraklarında parlamenter sisteme geçiş çalışmaları sürerken gerek askeri gerek sosyal sebepler ile padişah meclisi kapatma kararı aldı. Bu hak kendisine anayasa tarafından tanınmıştı ve padişah yine anayasaya dayanarak meclisi kapatma kararı aldı. Bu kararının ardından Sultan II. Abdülhamit otuz küsür yıl ülkeyi tek başına aldığı kararlarla yönetmiştir (Shaw & Kural, 1983:219-235).

Bu dönemde eğitim alanında atılan en önemli adım ise sanat ve meslek okullarının sayısının arttırılmasıdır. Özel eğitim denilince akla gelen ve Osmanlı topraklarındaki en zeki çocukların eğitim gördüğü Enderun mektebi dışında birde çeşitli engellere sahip çocuklar için dilsiz, kör ve sağırlar için okullar açılmıştır. Eğitimin daha yaygın hale getirilmesi için birçok çalışma yapılmış ve kızların eğitime katılımı arttırılmıştır. Eğitim alanında müfredatlar, öğretmenler ve kitaplar üzerinde çok sıkı bir denetim uygulanmıştır. Sakıncalı görülen fikirlere izin verilmemeye çalışılmıştır. Yine bu düşünce doğrultusunda özel okulların da denetim altına alındığını görmekteyiz. Aslında buradaki anlayış değişikliği eğitim vasıtasıyla Osmanlı vatandaşlığı kimliğini benimsetmektir. Yine bu dönemde eğitimin yetiştirmeyi umduğu ideal insan tipi, itaatkâr olan ve Tanzimat döneminde ortaya atılan Osmanlılık düşüncesini benimsemiş ve padişaha bağlı kişiler yetiştirmektir. Bu sebeple eğitim ve öğretimin tüm araçları bu amaca hizmet edecek şekilde düzenlenmiştir (Akyüz, 2013: 225-226).

Sultan II. Abdülhamit'in değişimi ister istemez erteleyen tavrına rağmen aradan geçen 30 küsür senede, imparatorluk içerisinde ilerici düşüncelere sahip fikir hareketleri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında en etkili fikir hareketi olarak Jön Türkler gösterilebilir. Jön Türkler, Sultan Abdülhamit döneminde parlamenter ve anayasal sistemi savunan aydın bir sınıfı temsil etmektedir. Bunlar arasında dönemin en etkili fikir adamları olarak gösterebileceğimiz Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi ve Mizancı Murat gibi birçok önemli kişi vardır. Jön Türk hareketi, bulabildiği her imkânla birlikte gerek dergilerde gerek gazetelerde anayasal ve parlamenter sistemin gerekliliğini savunmuştur. Bu kişiler çağın en etkili felsefi akımlarından biri olan pozitivizmi de son derece benimsemiş kişilerdi. Bu görüşlerini de çıkardıkları Meşveret ve Şura-yı Ümmet gibi birçok yayın organında dile getirmişler ve halkı aydınlatmaya çalışmışlardır (Hanioğlu, 2001: 584-587). 1908' e gelindiğinde ise bir dizi askeri, siyasi ve sosyal gelişmeden sonra 23 Temmuz 1908'de ikinci kez meşrutiyet ilan edilmiştir (Karpat, 1988: 37). Meşrutiyetin ilanı ile birlikte halkın yönetimdeki temsil değeri artmıştır. Denetim sistemleri üzerinde, meclise karşı sorumlu olacak şekilde kurum ve yapılanmalara gidilmiştir. Sivil haklar ve özgürlükler arttırılmış, toplantı ve dernek kurma gibi haklar tanınmıştır. Yasama hakkı meclise, yürütme hakkı ise hükümete verildi (Birecikli, 2008: 219). Meşrutiyetin ilanı sonrasında aydınlar sınıfı için ülkede benimsenen özgürlükçü anlayış bir fırsat olmuş ve batı medeniyetindeki birçok kültürel yenilik halkla buluşabilmiştir. Bu doğrultuda kadın hakları açısından birçok yenilik de yine bu dönemde meydana gelebilmiştir. Belediye nikâhı şartı ve 1917 Aile Hukuku Kararnamesi ile ikinci eş için ilkinin rızasının alınması şartı getirildi. Verilen haklar sayesinde farkındalık kazanan ve modern dünyada kadının sahip olduğu hakların bilincine varan Osmanlı kadınları yeni hak ve özgürlük istemlerini gazete ve dergiler yayınlayarak duyurmaya başlamışlardır (Çakmak, 2011: 52-62).

II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında çok büyük ilerlemeler kaydedilememiştir. Çünkü imparatorluk savaşlar ile meşgul olmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Balkan Savaşları ve 1.Dünya Savaşı sebebiyle eğitime yeterince önem verilememiştir. Bunlara rağmen kızlar için bir yükseköğretim kurumu açılabilmesi mümkün olabilmiştir. Orta ve yükseköğretimde kız çocuklarının eğitim alması için gerekli çalışmalar yürütülmüştür. Bu durumun zorlayıcı sebebi olarak, savaşlarda azalan erkek nüfusu yerine boşalan işgücü için eğitimli kadınlardan faydalanmak gibi bir düşünce yatmaktadır. Ayrıca kütüphane sayılarında da önceki yıllara nazaran dikkate değer bir gelişme görebiliriz. Halkın eğitimi ve bilgiye erişimi için kütüphaneler yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Okul öncesi eğitime de önem verilerek anaokulları resmi olarak açılmıştır. Müfredatlar modernize edilmiş ve niteliği arttırılmaya çalışılmıştır. Daha önce eğitim sisteminin ortaya çıkartmak istediği ideal insan tipi ise Osmanlılık yerine Türkçülük olarak değişmiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından meşrutiyetin ilanıyla oluşan özgürlükçü ortam sayesinde fikir adamları yayın özgürlüğünü de kullanarak

toplumun farkındalık seviyesini arttıran yayınlar yapabilmişlerdir. Avrupa bilim ve medeniyetini ellerinden geldiğince toplumlarına taşımaya ve tanıtmaya çalışmışlardır (Akyüz, 2013: 265-266). Meşrutiyet Döneminde meydana gelen Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşı sebebiyle, dönemin şartları neticesinde reformlar arka planda kalmıştır. Osmanlı reformları genel olarak iyi bir amaca hizmet etse de yetersiz kalmıştır. Batının yakalamış olduğu bilimsel ivme Osmanlı fikir ve düşünce dünyasında tam olarak karşılık bulamamıştır. Osmanlı Devleti yeni dünya düzenine ayak uydurma konusunda çağdaşı olan devletlerin gerisinde kalmıştır. Ayrıca gerek geleneksel görüşlerin aşılmasının zorluğu gerek reformlar için gereken halk desteğinin bulunamaması da bu durumun temel sebepleri arasında gösterilebilir.

3.4. Osmanlı'da Bilimsel Düşüncenin Gelişimi

Osmanlı'da bilimsel gelişmeler 19.yy öncesinde daha yüksek bir kültür olarak görülen Doğu dünyasının takip edilmesiyle başlamıştır. Mısır, Suriye, İran ve Türkistan gibi dönemin bilimsel faaliyetlerde ileri düzeyde olan ülkeleri takip edilmiştir. Buradan alınan ilimler ise medreselerde işlenmiştir. Medreselerde ise başlangıçta sadece dini eğitim verilirken Fatih ve Kanuni zamanındaki düzenlemeler ile hem dini hem fenni ilimlerin öğretildiği bir şekilde eğitim vermeye devam etmiştir. Fakat modern Batı bilimi geliştikten sonra eski anlayış terk edilmiş ve bilimsel reformlarda örnek alınan medeniyet Batı medeniyeti olmuştur. Avrupa'daki bilimsel devrim ile birlikte sanayi devrimi Osmanlı Devleti'nin yüzünü Doğu biliminden Batı bilimine doğru döndürmüştür. Batı medeniyetinin takip edilmeye başlanması ile birlikte yabancı dil öğrenimi Osmanlı'nın eğitim ve kültür dünyasına girmiştir. Osmanlı Devleti, başlangıçta sadece batıdaki askeri bilime ve teknolojiye yönelmiştir. Bu yönelimin sebebi Osmanlı'nın eski yıkıcı gücünden uzaklaşıp savaşları kaybetmeye başlaması veya fetih hareketlerinin uzun sürmeye başlamasıdır. Osmanlı'da bilim dili ise genel olarak Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere 3 dil olarak sürdürülüyordu. Bu durum matbaanın Osmanlı topraklarına girmesiyle değişmiştir ve bilim dili Türkçe olarak belirlenmiştir. Türkçenin bilim dili olarak belirlenmesinden sonra tercümeler daha rahat yapılabilmiştir. Avrupa dünyasında çok büyük fikri değişimlere yol açan gelişmeler bu şekilde Osmanlı dünyasına biraz gecikmeli de olsa girmeye başlamıştır. Örneğin; Kopernik Devrimi olarak nitelendirilen ve Avrupa'da çok büyük tartışmalara yol açan bilimsel buluş Osmanlı dünyasına ancak 17.yy'ın ikinci yarısında girebilmiştir. Osmanlı âlimleri Zigetvarlı Tezkereci Köse İbrahim Efend'inin Fransız astronom Noel Durret'in çalışmasını tercüme etmesiyle yeni dünya görüşü ile tanışmıştır. Koperniğin güneş merkezli evren görüşü ile Osmanlı'daki yerleşik görüş olan Batlamyus'un dünya merkezli sistemi yer değiştirmiştir. Koperniğin görüşü kilisenin kutsadığı dünya merkezli evren görüşüyle çatıştığı için bilim ve din gibi iki ayrı yapıyı karşı karşıya getirmiştir. Avrupa'da bu görüşün yerleşmesi için büyük

bedeller ödenmiştir. Kopernik dışında Giordano Bruno, Galileo Galilei gibi birçok kişi güneş merkezli evren modelini benimsedikleri için kilise tarafından büyük cezalara çarptırılmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nde bu durum Avrupa'da olduğundan farklı cereyan etmiştir. İslam dünyasında bu durum için kutsiyet yüklenen bir görüş olmadığı için daha yumuşak bir geçiş sağlanabilmiştir. Osmanlı aydınları bu durumu eski yanlış görüşün terk edilip, yeni ve daha doğru olan görüşün benimsenmesi olarak değerlendirmiştir. Osmanlı'da din-bilim çatışması genel olarak 19.yy'da evrim teorisi ve yaratılış gibi hem bilimin hem de kutsal kitabın bilgi iddiasında bulunduğu konular sebebiyle olmuştur (İhsanoğlu, 1999: 17-21). Bunun dışında bilimsel gelişmelere paralel olarak yapılan felsefi sorgulamalar ya da değişen dünya bilgileriyle birlikte, geleneksel olarak kabul edilen bilgilerin tekrardan değerlendirilmesi sebebiyle Osmanlı materyalizmi de ortaya çıkmıştır.

19.yy'da Osmanlı aydın sınıfı gözleminde Avrupa'da da karşı karşıya gelen iki görüş vardır. Bunlar; Fransız pozitivizmi ve Alman idealizmidir. Dönemin koşulları sebebiyle Osmanlı aydınları kendilerini Fransız pozitivizmine daha yakın hissetmişlerdir. Bunun sebebi ise dönemin siyasi atmosferinde Fransız İhtilali etkisiyle özgürlük ve milliyetçilik gibi konuların ağırlıklı olarak konuşulması ve tartışılmasıdır. Bu durum sebebiyle Fransız aydınlanmasının Osmanlı aydınları üzerindeki etkisi büyük ölçüde yerleşmiştir. Aydınların daha önceki kişisel eğitimleri de Fransız aydınlanması etkisiyle olduğu için bu durumun gerçekleşmesi gayet doğal bir durum olarak değerlendirilebilir. Tüm bu doğal durumların dışında atılan reform adımlarında izlenen yol da bu tercihte etkilidir. Modernleşme çabalarının başından beri örnek alınan model Fransız aydınlanması olmuştur. Bu sebeple Avrupa'ya gönderilen öğrenciler ağırlıklı olarak Fransa'ya gönderilmiştir. Osmanlı topraklarında en yaygın bilinen yabancı dilin de Fransızca olması muhtemeldir. Eğitim-öğretim içerisinde ağırlıklı olarak Osmanlı talebeleri Fransızca öğrenmişlerdir. Bunlara ek olarak modern eğitimi uygulamak için Avrupa'dan getirilen uzmanların da ekseriyeti Fransız aydınlanmasını temsil eden kişilerden oluşmuştur (Işın, 1985: 352-356). Osmanlı'da gitgide artan çeviri çalışmalarında da yine hedef model Fransız aydınlanması ve dili olmuştur. Bunlara örnek olarak 1843 yılında Münif Paşa'nın Voltaire, Fontenelle ve Fenelon gibi önemli kişilerin eserlerini çevirmesi gösterilebilir. Şinasi de yine aynı anlayışla La Fontaine, Racine ve Lamartine gibi aydınların eserlerini çevirmiştir. Meşrutiyet döneminde etkin karakterler olan Jön Türkler ve İttihat ve Terakki gibi yapılar da işleyiş ve yapı olarak pozitivizmi içselleştiren teşkilatlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Korlaelçi 1986: 201-205). Anlaşıldığı gibi Osmanlı modernleşmesi içerisinde yetişen aydınlar Fransız aydınlanması ve fikirleriyle yetişmiş kişilerdir. Bu sebeple buradan etkilendikleri için yazılarında, fikir dünyalarında ve hayat görüşlerinde Fransız aydınlanmasının izlerini takip etmek mümkündür. Bu yönelimde tabi ki ikili devlet ilişkilerinin de payı vardır. Meşrutiyet döneminde sadece fikirsel anlamda değil siyasal anlamda da bir yakınlaşma vardır. Buna

dayanılarak Fransa'dan eğitimin modernleşmesi için uzmanlar getirilebilmiştir. Bu etkileşimin doğal sonucu olarak Fransız aydınlanması ve fikirleri dışında toplumsal ve kültürel olarak da Batı medeniyeti ve kültürü Osmanlı topraklarına Fransız kültürü ile harmanlanarak girmiştir. Hem fikirsel hem siyasal olarak etkileşim içerisinde bulunan iki kültür ve medeniyet için bu durum kaçınılmaz olarak gerçekleşmiştir.

Osmanlı'da özellikle Meşrutiyet ile ortaya çıkan ve Tanzimat'tan itibaren Batı medeniyetine maruz kalan bir aydın sınıfı yetişmiştir. Bu aydınlar, çağımızın da bilimsel görüşlerinden biri olan kritik-rasyonalizm düşüncesiyle hareket eden kişilerden oluşmaktadır. Deney ve gözleme önem veren ve eleştirel akılla hareket eden kişilerden oluşan bu kitle hem Avrupa'nın bilimsel buluşlarını Osmanlı topraklarına taşımıştır hem de kendi toplumlarının kültürel, sosyal ve siyasi eleştirisini yapmıştır. Avrupa'dan taşınan fikirlerden biri olan evrim teorisi, Osmanlı aydınları arasında hem savunucusunu hem de reddedicisini bulmuştur. Bu teori ile aynı zamanda Osmanlı'da ve Avrupa'da büyük bir kitleye ulaşan biyolojik materyalizm de Osmanlı fikir dünyasında kendine yer bulmaya başlamıştır. Avrupa'dan taşınan bilimsel bilgi ile birlikte zooloji, kimya, fizik, biyoloji vb. birçok bilim dalında, Osmanlı topraklarındaki geleneksel bilgiler terk edilerek modern bilimin bulguları benimsenmeye başlamıştır. Bununla birlikte Osmanlı aydınları da dünyanın yaşı, evrim teorisinin geçerliliği, sosyal darwinizm ve materyalist felsefi görüşler vb. şekilde başlıklarla meseleleri tartışmışlardır. Bu bilgiler ile toplumda genel-geçer olarak kabul edilen bilgiler sorgulanmış ve bunun sonucunda yeni bakış açıları kazanılmıştır (Işın, 1985: 363-370). Osmanlı aydınları da Avrupa'daki bilimsel bilgiyi kullanıp geliştirmişlerdir. Bu duruma örnek olarak astronomi ve matematik alanlarında Kadızade-i Rumi, Ali Kuşçu, Mirim Çelebi ve Takiyüddin gibi kişiler gösterilebilir. Tıp alanında ise Mümin B. Mükbil, Sabuncuoğlu Şerafettin ve Emir Çelebi gibi isimler örnek gösterilebilir. Osmanlı'da yetişen aydınlar Doğu ve Batı kültürlerinin sentezi oldukları için iki kültürü de birbirleriyle karşılaştırma imkânı bulmuşlardır. Batı bilimindeki deney gözlemle doğrulanmış bilgilerin Osmanlı topraklarına gelmesiyle birlikte birçok bilim alanı da ortaya çıkmıştır. Mevcut bilim dallarındaki yanlış bilgiler de terk edilmeye başlanmıştır. Osmanlı'daki tüm bu bilimsel çalışmaların asıl gayesi ve hedefi, bilim ve teknik alanında gelişip eskisi gibi savaşlarda galip gelebilme isteğidir. Çünkü 18.yy'dan itibaren, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler ile yaptığı savaşları kaybetmesinin temel sebebi olarak, teknik donanımdaki eksiklikler dikkat çekmiştir. Batı bilimi de bu çerçevede teorik bilgiden daha çok pratik bilgiye yardım edecek şekilde taşınmaya çalışılmıştır. Bu sebeple Tanzimat'tan itibaren Osmanlı'da özellikle teknik ve askeri okulların sayısında inanılmaz bir artış olmuştur (Kahya, 1999: 28-34). Osmanlı bilimi bir ihtiyaçtan ziyade bir zorunluluk olarak kendi için bir gelişme ortamı bulabilmiştir. Bu zorunluluklar içinde sosyal, siyasi ve kültürel zorunlulukları gösterebiliriz.

19.yy'da bilimsel gelişmeler askeri, tıp ve kimya gibi birçok alana eşlik ederek gelişmiştir. Aynı zamanda bu dönemde bilimsel bilgiler sadece teorik bilgiler olmaktan çıkıp uygulamalı alanlara da yardım etmiştir. Devletler için bilim ve teknolojideki gelişmişlik seviyesi bir üstünlük olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Yani bilimsel ilerlemeler ile askeri ve savunma sistemleri ve sanayi vb. birçok alan birbirine eş tutulmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti, bilimsel gelişmeler adına en ciddi adımı 18.yy'da top dökümü ve topçuluk alanlarındaki gelişmeleri orduya aktarmak adına Baron da Tat ve Humbaracı Ahmet Paşa gibi kişiler getirterek atmıştır. Yine 18.yy'da kimya ve tıp alanında Paracelsus'un düşünceleri tercüme edilerek modern tıp ve kimya ile tanışılmıştır. Bu çeviriden sonra Osmanlı âlimleri bilgilerini tazelemiş ve yeni çalışmalarında eski bilgilerinin daha geçerli hallerini kullanmışlardır. Osmanlı'da tıp eğitimi ise 1827'de kurulan Tıphane-i Amire ile var olmuştur. Bu kurumun eğitim dili de yine diğer çoğu kurumda olduğu gibi Fransızca olmuştur. Bu sebeple Jean Baptiste Lamarck, evrimle ilgili görüşlerini paylaştığında bu fikri tartışmak ve Osmanlı dünyasına tanıtmak olanaklı hale gelmiştir. Askeri alandaki bilimsel gelişmeleri de takip etmek ve uygulamak isteyen Osmanlı yöneticileri, bunun için Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (1776) ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun (1795) gibi yapıları da kurmuşlardır. Ordu modernizasyonu için Fransa'dan alanında uzman kişiler de getirilmiştir.

Osmanlı'da fizik, tıp kimya, matematik, astronomi, jeoloji, mineraloji, zooloji ve botanik gibi alanlarda da çeviri eserler yoluyla Batı bilimindeki gelişmeler Osmanlı bilim literatürüne eklenmiştir (Dölen, 1999: 62-68). Örneğin tıp alanında Mustafa Behçet Efendi, Osmanlı tıp dünyasını modern tıp ve teknikleri ile tanıştırmıştır. Kendisi askeri ve kırsal köy doktorları için yazılan bir kitabı Miyarül Etibba ismiyle tercüme etmiştir. Bunlara ek olarak Johannes Von Plench'in Frengi risalesini çevirmiştir. Ayrıca Joseph Marshall'dan Çiçek Aşısı risalesini de tercüme etmiştir. Matematik alanında ise Kırımlı Hüseyin Rıfkı Efendi, Bonnycastle'ın 1789'da yayınladığı Eukleides'in *Elementler*'ini 1798'de Usul-i Hendese ismiyle tercüme etmiştir. Bu eser, modern matematiğin Osmanlı topraklarında tanınması şeklinde algılanmaktadır (Tekeli & İlkin, 1999: 147-151). Jeoloji alanında Osmanlı'da yayınlanan ilk jeoloji kitabı ise; Ali Fethi Efendi'nin 1853'te *İlm-i Tabakatü'l-Arz* adıyla yayınladığı eserdir. Esere kaynaklık eden çalışma ise Nérée Boubée'nin *Géologie Élémentaire Appliquée à l'Agriculture et à l'Industrie avec un Dictionnaire des Termes Géologiques ou Manuel de Géologie* adlı eseridir (Şengör, 2009: 119). Bahsettiğimiz eserler ile birlikte Osmanlı düşünce dünyası hem yeni bilim dallarıyla tanışmıştır hem de klasik öğretiler vasıtasıyla edindiği geleneksel bilgileri değiştirme ve geliştirme fırsatı yakalamıştır.

Bu gelişmeler neticesinde Osmanlı'da 18.yy. öncesinde Doğu dünyasındaki bilimsel gelişmelerin takip edildiğini görmekteyiz. İran, Suriye, Türkistan ve Mısır vb. gibi ülkeler, Avrupa'daki bilimsel ilerlemelerin Orta Çağ boyunca gerilemesi sonucunda ön plana çıkan bilim

ülkeleri olmuştur. Doğal olarak Osmanlı aydınları da bu ülkelerde üretilen bilimsel bilgi ile meşgul olmuşlardır. Avrupa'da yaşanan aydınlanma sonrası bilim devrimi ile Osmanlı düşünce dünyası, ibresini doğudan batıya doğru çevirmiştir. 19.yy. itibariyle de özellikle Fransız aydınlanması aracılığıyla Batı bilimi takip edilmeye başlanmıştır. Yabancı dil eğitimi Osmanlı'da geliştikçe, Batı bilimi daha yakından ve güncel şekilde takip edilmeye başlanmıştır. Batı odaklı bilim anlayışı Osmanlı topraklarına aktarılırken, birçok felsefi, siyasi ve toplumsal bilgi de aydınlar tarafından incelenmiştir. Bunlar arasında evrim teorisi, sosyal darwinizm, materyalizm, kadın hakları vb. birçok konu Osmanlı aydınları tarafından tartışılmıştır. Bu tartışmalar gazeteler ve dergiler yoluyla halka da aktarılmıştır. Osmanlı'da modernleşme dönemi, daha önce tartışılmayan ve sorgulanmayan birçok şeyin gündeme getirildiği bir dönem olarak ele alınmaktadır. Bu dönem, daha sonra kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunu ve aydın sınıfını hazırlaması açısından da önemli bir zaman dilimi olarak değerlendirilmektedir.

4. OSMANLI AYDINLARININ EVRİM TEORİSİNE BAKIŞI

4.1. Ahmet Mithat'ın Evrim ve Yaratılış Sentezi

4.1.1. Evrim Teorisi Hakkındaki Ön Değerlendirmesi

Ahmet Mithat (1844-1912) Osmanlı aydınları arasında önemli bir şahsiyet olarak değerlendirilmektedir. Tanzimat dönemi yazarlarımızdan biri olan Ahmet Mithat Efendi'nin 36'sı roman olmak üzere yaklaşık olarak 200 küsür eserde imzası vardır. Kendisi edebiyat, tarih, coğrafya, ziraat, iktisat ve biyoloji gibi birçok farklı alanda son derece önemli eserler kaleme almıştır. Arapça ve Farsça gibi dillerin yanında Batı dillerinden biri olan Fransızca da bilmektedir (Ak, 2006: 248-252). Fransızca bilgisi sayesinde Batı bilimindeki gelişmeleri de yakından takip etmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin amacı ise, halka okuma ve öğrenme sevgisini aşılayıp, halkı eğitmek olarak özetlenebilir. Ahmet Mithat, yabancı dil bilmesi sayesinde batıdaki toplumsal ve bilimsel gelişmeleri takip ederek birçok konuda kalem oynatmıştır. Konumuzla alakalı olarak evrim teorisi hakkındaki görüşlerini ise genel olarak "Dağarcık" adlı dergide dile getirmiştir. Kendisi dağarcık dergisini 1 sene boyunca ve toplamda 10 sayı olarak çıkarmıştır. Bu dergide Lamarck ve Darwin'in evrim teorileri ile ilgili olarak görüşlerini dile getirmiştir. Kendisi ağırlıklı olarak evrimsel görüşünde Lamarck'tan etkilenmiştir. Bunun sebebi ise genel olarak Osmanlı aydınlarının Fransız aydınlanmasından etkilenmesi olabilir ya da evrim teorisini Fransızca bilgisi sebebiyle Fransızca kitaplardan öğrenmiş olması olabilir. Ahmet Mithat, dönemin bilimsel gelişmelerini Osmanlı toplumuna aktarmayı da kendisine amaç edinmiştir ve bu dönemde bilim alanında Avrupa'da devrimsel değişimler yaşanmıştır. Evrim Teorisi gibi birçok konu geleneksel görüş ile çelişen yapıda içeriklere sahiptir. Ahmet Mithat, yaratılış konusuna materyalist bir bakış açısı da getiren evrim konusunu halka aktarırken oldukça zorlanmıştır. Evrim hakkındaki görüşlerini Dağarcık dergisinde yayınladığı "İntikam" , "İnsan" , "İnsan (İnsanın Dünya'da Zuhuru)" , "Duvardan Bir Sada" ve "Veladet" gibi makalelerde ve ek olarak birçok eserinde dile getirmiştir. Kendisinin, evrim teorisinin Osmanlı topraklarında tanıtılmasında ve tartışmaya açılmasında büyük bir rolü vardır.

Ahmet Mithat Efendi "İnsan" adlı makalesine "İnsanın mahiyet-i mahsusasından dolayı hasıl olan istiğrab ve hayretlerini beyan edip edip de bitiremeyen Avrupa feylofosları taklid edilmiştir" (Mithat, 1288a: 40). Özellikle bu konuda Avrupalı filozofların kafa yorduğunu ve mesai harcadığını söyleyerek başlamıştır ve ardından düşüncelerini anlatmak için edebi dilde bir örnek vermeye çalışmıştır. Mesela insan neslini bir anda dünyadan kaldırsak ve dünyada insan neslinden kimse kalmadıktan sonra yine insana benzeyen anlama ve muhakeme yeteneği olan bir canlıyı dünyaya bıraksak ve bu kişi dünyanın birçok yerini görüp incelese ne düşünürdü

diye sormaktadır. Bu kişi Süveyş Kanalını, koca dağları, tünelleri ve gemileri ve insan yapımı birçok yapıyı ve düzeni görse aklından neler geçerdi. Bu kişi onca şeyi gördükten sonra tüm bu şeyleri yapan insanı ne şekilde hayal ederdi diye sormaktadır. Cevaben: "Şurası müsellemdir ki bir adam eserini gördüğü ve kendi mahiyetine akıl sır erdiremediği bir şeyi daima kendisine nisbet ederek ol vecihle düşünür" şeklinde bir açıklama yapmaktadır (Mithat, 1288a: 40). İnsanın bu suretle gördüğü şeyleri aklın sınırları çerçevesinde yine kendi ile kıyaslayarak düşüneceğini söylemiştir. Fakat bir canlının gücü yetmeyeceği bir şeyi yapamayacağını, güç yetiremeyeceğini de bilmekteyiz. Her canlı kudreti dâhilinde olan şeylerin üstesinden gelebilmektedir. Dünyayı gezip insan yapımı şeyleri gören birisi, bu yapıları yapmaya insanın gücünün yettiği sonucuna zorunlu olarak varacaktır. Fakat Ahmet Mithat meselenin bir de diğer tarafına dikkat çekmiştir. Şöyle ki:

> Biz yukarıda ne demiş idik? "Eserden müessire intikal lazım geldik de, beş kantar bir sıkletin karınca kadar bir vücut tarafından kaldırılabileceğini hüküm edemeyiz. Herhalde kuvvet, vücuda nisbetle olur" demiş idik. Bu nisbet aynıyla insanın ameliyat-ı dakikası hakkında dahi vaki olacaktır. Meşhur meseldir ki derler "deveye sormuşlar sanatın nedir? Kazzazlık demiş, senin eline ayağına yakışır ya demişler" . Eğer deveye kuyumculuk nisbet edilir ise yerini bulmamış olacağı derkardır, diyerek meselenin diğer tarafına geçmiştir (Mithat, 1288a: 41).

Burada insan yeteneği ile yapılamayacak incelikte yapılara değinmiştir. Örümceğin ağı ile ilgili bir benzetme yaparak, örümcek yeteneği ile yapılabilecek işlerin insan tarafından yapılamayacağını dile getirmiştir. Buradaki amacı ise insanı iki yönlü düşündürmektir. Ahmet Mithat, verdiği ilk örnekte insanın muktedir olduğu kanallar, tüneller vb. gibi büyük yapıları örnek göstererek, insan nesli dünyadan kalksa ve insan benzeri kişi dünyayı incelese, bu yapılara bakarak insanı bir dev gibi güçlü ve kudretli hayal edeceğini söylemektedir. Diğer yandan aşırı derecede ince işçilik gerektiren örümcek ağı benzetmesini verir ve ilk başta hayal edilen varlığın buna güç yetiremeyeceğini anlatır. Buradan hareketle Tanrı'nın bizzat kendisini göremesek de âlemde birçok yerde güç ve kuvvetini tecrübe edebileceğimizi söylemektedir. Hıristiyanların kendilerine nisbet ederek Tanrı'yı insan suretinde düşünmelerine de değinmiştir. Ahmet Mithat tüm bu örneklerle şunu murad etmektedir. Bir şeyin bizzat varlığını göremesek de onun varlığını, gücünü ve kuvvetini eserlerinden hareketle bulabiliriz. Tanrıya ulaşmanın tek yolu, onun eserlerini incelemek ve bu eserlerin bilinçli ve kudretli bir varlık tarafından yapılacağını anlamak şeklinde olabileceğini söylemektedir. Mithat Efendi, buradan hareketle insan denilen varlık da Allah tarafından yaratılan milyarlarca canlıdan biridir demektedir. Burada benzetmeler ve karşılaştırmalar yoluyla insan ve hayvanları da kendi meziyetlerine göre karşılaştırma yoluna gitmiştir. Ona göre insanın bir hayvan gibi üzerinde bir postu yoktur. Doğa kendisine boynuz, vahşi dişler veya pençe vermemiştir. İnsan bir arıdan bile korkar ve kendi düşmanlarına oranla çok güçsüzdür. Soğuk ve sıcaktan muzdarip olup çok uzak yerleri görememektedir. İnsan, olmayan şeylerden dahi korkabilmektedir. Ceylan kadar çevik değil ve deve kadar yola tahammül edemez. Buradaki amacı ise doğadaki hayvanlara oranla

insanı bu meziyetler neticesinde ele alırsak ne kadar aciz olduğunu göstermektir. Bunlara ek olarak hayvanların doğduktan çok kısa bir süre sonra ayakları üzerinde durabildiğini ve annesinden hakkı olan sütü veya beslenmeyi zorla dahi olsa sağladığını söylemektedir. Onlar düşmanlarını çok hızlı bir şekilde tanır ve vahşi hayata çok çabuk adapte olur. İnsan yavrusu ise bu konularda çok daha zayıftır. Annesi onu beslemek ve çok uzun bir süre gözetlemek zorundadır. 1 sene boyunca insan yavrusu kendisinin farkında dahi değildir. Olgunlukları karşılaştırıldığında insan yavrusunun yetişkin sayılabilmesi için 15- 20 sene gibi bir süre lazımdır. Buradaki karşılaştırmasından edindiği sonuç ise insan ömrünün uzun olduğu için olgunluğa birçok hayvana göre daha geç ulaştığıdır. Fakat bu fikri de onu tatmin etmemiştir. Çünkü insan ömrü de yapabildiklerine bakıldığında çok uzun ve değerli sayılmamaktadır. Bunca örnekten sonra Ahmet Mithat, insanın doğayı kendi emri altına almasının ne şekilde gerçekleştiğini sormaktadır. Burada ise iki görüş zikretmektedir. Birincisi; insandaki konuşma yeteneği ve işbirliği ile birlikte birbirleriyle iletişim kurabilme yeteneğidir. İkincisi ise; toplu yaşama mecburiyeti ile oluşmuş bir durum olarak bakmasıdır yani ikinci düşünce de doğrudan birincisiyle alakalıdır. Ahmet Mithat, bu iki görüşü dile getirir fakat bunların da kısmen hayvanlarda olduğunu söyler. Yani bu iki öncül de insanın doğa ve dünya üzerinde bu kadar egemenlik kurmasını açıklamaya yetmemektedir. Sonunda insanın üstünlüğünü rekabet yeteneğine bağlar. Rekabet edebilme yeteneğinin diğer canlılardan daha yüksek olması, insanı bugünkü konumuna yükseltmiştir. İnsan bu rekabet yeteneği sayesinde doğayı, canlıları ve dünyayı kendi emrine amade kılmıştır. Ahmet Mithat, rekabet kavramı üzerinde o kadar çok durmuştur ki ona göre rekabet olmasaydı deniz yolculuğu yapmak için gemi ya da kara yolculuğu için buharlı teknolojilerden yararlanmazdık. İnsanların sürekli olarak rekabet düşüncesi etrafında gelişim sağladıklarını söylemiştir. Hayvanlarda ise bu hal yoktur demiştir. Örnek olarak dört ayaklı hayvanlara iki ayak üzerinde durmayı söyleseniz de diğerleri ona bakarak aynı şekilde davranmaz (Mithat, 1288a: 40-49). Fakat insan bu konuda dahi rekabete girer ve en iyisini yapmaya çalışır. Sonuç olarak: "İşte insan kısmının muhabbeti ber minval-i muharrer tasvir ettiğimiz suretle gayet aşağı ve kendisi aciz miskin bir şey iken dünya ve mafihaya bu suretle tasallutu bana kalırsa yalnız rekabet fikrinden ileri gelmektedir. Bundan başkası hep derece-i saniyede kalır" (Mithat, 1288a: 49). Ahmet Mithat, "İnsan" adlı makalesinde insan-tanrı ve insan-hayvan ilişkileri üzerinde durmuştur. Makalenin en dikkat çekici yanı ise rekabet kavramına dikkat çekmesidir. Rekabet, doğada türlerin gelişimi için çok önemli bir noktada durmaktadır. İnsanın gelişimi ve bugüne kadar geldiği noktada rekabet kavramı son derece belirleyici bir etkendir. Bunun dışında insanların işbirliği yeteneği ve konuşma kabiliyeti gibi konularda da yerinde tespitler yapmıştır. Bu konudaki tespitlerini *"İnsan Tenha Yaşasa Ne Olur ?"* isimli makalesinde de dile getirmiştir. Ona göre insanı doğduğunda hayvanlar arasında yaşamaya bırakırsak, büyüdüğünde hayvani özellikleri baskın

olacaktır. Çünkü insanın kökleri hayvanlardan gelmektedir. Eğer bilinçli bir şekilde bir insan yavrusuna ebeveynleri tarafından insani özellikler öğretilerek ve geliştirilerek büyütülmez ise bir hayvandan farkı kalmayacağını söylemektedir.

Ahmet Mithat'ın konumuzla ilgili bir diğer makalesi yine aynı dergide "İnsan" adlı makalesinden hemen sonra gelmektedir. Ahmet Mithat, *"Veladet"* başlıklı bu makalesinde ise günümüz tabiri ile varoluşsal bir sorgulama içindedir denilebilir. Bu makalenin girişinde kendisinden yola çıkarak, insanın dünyaya gelmesi olayını bir tesadüfler zincirine bağlamaktadır. Babasının midesine giren su, buğday ve yumurta gibi besinler olmasa dünyaya gelemeyeceğini söylemektedir. Bu besinler tesadüf eseri babasının midesine girmiş ve babasının vücudunda kendisini oluşturacak bir kaynağa dönüşmüştür. Kendisi dünyaya gelmeden önce dünyadaki birçok oluşumun yeni yapılar ortaya çıkardığını söylemektedir. Maddeler birbiriyle iletişime geçip birçok yeni madde oluşturmaktadır. Babasının midesinden ve vücudundan birçok necis madde çıkmasına rağmen, kendisini oluşturacak bir madde de çıkmıştır. Ahmet Mithat, kendisi olacak şeyin bir nutfe içerisinde birleştirildiği söylemektedir. Ardından garip bir şekilde tesadüfi bir bakış açısıyla kendisini oluşturan nutfenin ana rahmine gidememesi halinde şu anda hayatta olamayacağını söyler ve birçok kişinin bu şekilde dünyaya dahi gelemeden öldüğünü söyler. Mithat Efendi, tesadüf kavramı üzerinde oldukça derin bir analiz yapmaktadır. Tesadüf denilen şeyin birçok şeyi yapmaya muktedir olduğunu da söylemektedir. Doğada da tesadüfün birçok canlı oluşumuna sebep olduğunu belirtmiştir. Tesadüfen ortaya çıkan şeylerin bir sınırı olmadığını da dile getirmiştir. Kendisini oluşturacak olan nutfenin babasının vücudundan çıkıp annesinin rahminde bir insan olarak terbiye edilecek noktaya gitmesinde anne ve babasının direkt olarak bir haberinin olmadığını söyler. Bu durumu tesadüfi aşamalar belirlemiştir. Anne karnında 9 ay boyunca canlı iken dahi benim ben olduğumdan habersiz bir şekilde yaşamaktaydılar demektedir. Ardından:

> Efendim o rahim içinde kulunuzdan ibaret olan nutfe terbiye edilmeye başlamış. Hem de nasıl terbiye edilmiş bilir misiniz? Toprağa zer' edilen bir tohum nasıl terbiye görür ise işte öyle. Yani kendi başına terbiye edilmemiş. Zemin ta hararet-i merkeziye ve yer altında mevcut meadin-i mütenevvia ile ta gökyüzündeki güneşin hararetinden ve yine gökyüzünden nüzul eden yağmurlardan vesaireden cem' ve hülasa ettiği kuvve-i nabiteyi mezru olan tohumun içine sokarak ol vecihle büyüttüğü gibi benim vücudumdan ibaret olan nutfe dahi validemin nice nice kuva-yı vücudundan hulasa edilen bir kuvve-i mürebbiye tarafından terbiye edilmiştir (Mithat, 1288b: 51).

Burada kendisinin de bir tohum gibi birçok faktörün etkisiyle gelişmeye başladığını söylemektedir. Aşama aşama gelişmeye örnek olması açısından önemli bir benzetme olarak değerlendirilebilir. Ahmet Mithat'a göre anne karnındayken, gelişimi sırasında bütün organlarının kendi görevlerini yerine getirebilecek şekilde gelişmesi ile vücudu oluşmuştur. Organlarının belli bir işlevi yerine getirmek amacıyla oluştuğunu söylemektedir. Burada Aristoteles'in teleolojik görüşüne atıfta bulunmuştur. Teleolojik görüş; evrende küçük veya büyük çapta hareket eden, dönüşen ve gelişen ne varsa bunların hepsinin amaca yönelik bir

yönelimde olduğunu söylemektedir. Tüm bunlar olurken dahi bir bilinç olarak kendinden haberi olmadığını ve dünyaya geldikten sonra gülüp ağladığını fakat bir bilince sahip olmasının hala belli bir süre gerektirdiğini söylemektedir. Ahmet Mithat, buraya kadar babasının doğadaki besinlerden beslendiğini ve vücudunun bu besinler sayesinde babası tarafından kendisinin nutfesinin oluşturulduğunu söylemektedir. Doğada döngüsel bir yapı tanımlamaktadır. Bu yapıya göre ise doğadaki her etki ve tepki belli oluşumlara etki ettiğinden aslında tüm oluşumların içerisindedir. Tüm oluşumlar da birçok faktörün bir araya gelmesi ile mümkün olabilmiştir. Ahmet Mithat, varoluşunu bundan çok daha gerilere dahi dayandırmaktadır. Tesadüfi süreçler ile açıkladığı varlığını henüz evren dahi yokken hayatı oluşturacak ilk hareket başladığı zaman dahi kendisinin varlığının olduğunu söylemektedir.

> Nice seneler hararet-i merkeziye içinde kaynadım. Sonra birçok madenler içinde buhara munkalip olarak uçtum. Tekâsüf ettim. Tehaccür ettim. Kürenin bu tabaka-i ulasını teşkil eden her zerre içinde benim vücudum var idi. Vücudumun her zerre içinde olan kısmını toplaya toplaya başıma haller geldi. Toprak oldum, nebatat haline girdim. Çiçek oldum açıldım. Haşerat haline girdim münteşir oldum. Her tabakada o kadar hallere girdim ki tarif değil isimlerini saymış olsam kamus kadar bir kitap olur. Nihayet dördüncü tabakada dahi nice yüz bin inkılaplar gördükten sonra aksamımı toplaya toplaya bin buğday danesi ve bir böbrek ve iki yumurta ve bir bardak su içinde hapsedilebilecek kadar toplayabilmiş idim. Nasılsa kısmet bu zaman dünyaya gelmek imiş. Eğer o zaman buğdayların yarısını ve yahut yumurtanın birisini babam olacak zattan başka birisi yemiş ola idi iş yine yaman idi. Bakalım bundan sonra daha ne olacağız (Mithat, 1288b: 52).

Bu sözleri ile kendisini oluşturan tüm aşamalarda bir dönüşümden bahsetmektedir. Dünyayı ve evreni oluşturan tüm maddelerde kendisinin bir parçası olduğunu dile getirmiştir. Vücudunun tüm parçalardan, kendini oluşturacak maddeleri sürekli olarak toplaya toplaya oluştuğunu söylemektedir. Kendisini oluşturan parçaların da bir sürü başka hallere girdiği zamanlardan bahsetmektedir. Oluşumunun bazı evrelerinde toprak olduğunu, bitki olduğunu, çiçek olduğunu veya bir böcek olduğunu söylemiştir. Geçirdiğim dönüşümlerin isimlerinin sayısı bile büyük bir kitap olur demektedir. En küçük parçalardan başlayarak yavaş yavaş geliştiğini, kendisinin doğadaki birçok zerrenin birleşimi olduğunu dile getirmektedir. Bütün bu değişimlerinden sonra ancak babasının vücudundaki bir nutfeye dönüşebildiğini de dile getirmiştir. Burada Ahmet Mithat, kendisini oluşturan zerrelerin hepsinden bir parça taşıdığını belirtmiştir. Bu sözleri evrim anlayışına da yakındır. Bütün canlılar bitkiler ve hayvanlar ortak bir geçmişe ve genetiğe sahiptir. İnsan bir bitki veya hayvan ile ortak genetik kodları taşımaktadır. Tüm canlılar birbirleriyle uzaktan veya yakından akrabadır. Çünkü genetik olarak benzeyen yönleri vardır. Sonuç olarak Ahmet Mithat, bu görüşleriyle birlikte evrimsel görüşe yakın tespitler yapmıştır. Canlılığın tesadüfi süreçlerle oluşması ve aşamalı olarak gelişmesi evrim teorisine de birebir uygun bir görüştür. İnsanın insan olmadan önce birçok canlıda kendini göstermesi ve onlardan bir parça alarak oluşması da evrimsel anlayışa yakın bir görüş olarak değerlendirilebilir. Ahmet Mithat, "İnsan" ve "Veladet" isimli yazılarıyla evrim teorisi hakkında

düşünmeye başladığını göstermektedir. Bu iki makale ile birlikte daha sonra yazacağı makalelerde evrim hakkındaki görüşlerini daha açık bir dille söyleyecektir.

Ahmet Mithat "İntikam" adlı makalesi ile birlikte tamamen evrimsel görüşe yakın bir düşünce ortaya koymaktadır. Toplamda iki sayfa olan bu yazısında makalenin girişinde "İntikam bir nevi hakkaniyet ve adalet-i vahşiyanedir" diyerek doğada intikam kavramı üzerine düşüncelerini dile getirmektedir (Mithat, 1288c: 37). Ahmet Mithat'ın intikam kavramını kullanırken kastettiği şey doğada hayvanların birbiri ile olan mücadelesinden dolayı birbirlerini öldürmeleridir. Bu kavram Darwin'in güçlü olanın hayatta kaldığı doğal ayıklanma kavramı ile doğrudan alakalı bir konudur. Burada belirtilen durum, hayvanların doğada bulunan sınırlı kaynaklar için yaptığı savaştır. İntikam ona göre haklı bir davranış olarak kabul edilmektedir (Doğan,2006:156). Yani hayvanların doğadaki kaynaklar için yaptığı savaş doğal ve haklı bir gayrettir. Çünkü her canlı içgüdüsel olarak varlığını sürdürmek ve genlerini bir sonraki kuşaklara aktarmak ister. Canlılar bunu yapmak için beslenmek zorundadırlar. Beslenemeyen bir hayvan doğada hayatta kalamaz ve ölür. Bir diğer sebep ise canlıların yavrularını korumak için diğer hayvanlar ile mücadele içerisinde olmasıdır. Fakat bu mücadelede garip bir durum vardır. Yavrularını korumak ve beslemek için başka hayvanları avlamak zorundadır. Başka hayvanlar da hayatta kalabilmek için onun yavrularını veya onu avlamak zorundadır. Mücadele bu şekilde sürüp gitmektedir. Buradaki durum için Ahmet Mithat "vahşi adalet" kavramını kullanmaktadır. Ona göre canlılar açısından bakıldığında bu durum adaletli gözükmektedir. Aşırıya kaçılmadığı sürece doğanın dengesinde bir sıkıntı çıkmayacaktır. Çünkü bir hayvan doğal avlarını aşırı tüketirse, avladığı hayvanın kendisi için avladığı tür aşırı çoğalır ve doğanın dengesi bozulmuş olur. Doğa bu şekilde av ve avcı dengesi ile kendini koruyabilir ve canlılar varlıklarını bu şekilde sürdürebilmektedirler. Ahmet Mithat, bu durumun aslında doğal bir durum olduğunu ve zevk amacıyla yapılmadığını söylemektedir. Bu görüşünü "Telezzüz için fenalık edildiği pek nadir olup bunun daima menşei vuku-ı hırs, şan ve menfaattir" sözleriyle dile getirmektedir (Mithat, 1288c: 37). Bu cümlesinden de anlaşılacağı üzere hayvanların doğadaki mücadelesinde zevk amacıyla çok nadir hareket ettiğini ve genel olarak bu durumun varlık mücadelesi olduğu için canlıların kendi faydasını gözeterek yaptığını dile getirmektedir. Ahmet Mithat'a göre hayvanlar, karnı acıktıklarında veya yavrularını beslemeleri gerektiğinde avlanmaktadır. Bunun dışında insanın yaptığına benzer bir şekilde zevk için avlanmamaktadır. Zorunlu olarak doğa hayvanları avlanmak zorunda bırakmaktadır. Çünkü avlanmazlarsa diğerlerinin avı olmaları kaçınılmaz bir durumdur. Bu durum bize ne kadar vahşice bir düzen gibi gelse de aslında öyle değildir. Çünkü hayvanlar tabiatı gereği böyledir ve böyle olmak zorundadırlar. Doğal süreçler sonucunda her hayvan kendini koruma ve avlanma gibi özelliklerle donanmıştır ve yaşamlarını bu şekilde sürdürmektedirler. Kimi hayvanda hız kiminde zehir ve kiminde güç ön plana çıkmaktadır. Hayvanlar bu özelliklerini uzunca bir süre

içerisinde geliştirmişlerdir. Doğa onları hayatta kalmak için öldürme içgüdüsü ile hareket etmeye zorlamıştır. Dolayısıyla bu durum gayet doğal karşılanmalıdır (Mithat, 1288c: 37-38). İnsan adlı makalesinde insanın gelişimi için “rekabet” kavramını örnek gösteren Ahmet Mithat, hayvanlar âlemi için “intikam” kavramını ön plana çıkarmıştır. İnsan için kullanmış olduğu rekabet kavramı, hem insanların kendi arasındaki rekabeti belirtir hem de diğer hayvanlara oranla insanın doğaya etki ederek onu istediği gibi kullanma becerisinin üstünlüğüne işaret etmektedir. Hayvanlar için kullandığı intikam kavramı ile doğada gerçekleşen hayatta kalma mücadelesini anlatmaktadır. Bu durumun evrim teorisindeki karşılığı doğal seleksiyondur. Bu fikirleriyle birlikte evrime dair görüşlerini geliştirmeye devam etmiştir.

Ahmet Mithat Dağarcığın ikinci sayısında “Veladet” başlığı ile yazdığı yazısına yine Dağarcığın dördüncü sayısında yazdığı “Duvardan Bir Sada” isimli bir yazı ile devam etmektedir. Veladet yazısının sonunda “Bakalım bundan sonra ne olacağız ?” şeklinde bir soru işareti bırakarak bitirmiştir (Mithat, 1288d: 52). Duvardan Bir Sada adlı makaleye başlarken bu soruyu hatırlatır ve soru üzerine uzunca bir süre kafa yorduğunu söylemektedir. Uzunca bir süre düşündükten sonra uyku ve uyanıklık arası bir zamanda kendisine duvardan ses geldiğini hissetmiştir. Bu ses ona ben duvarın içindeki bir tuğlayım dedikten sonra;

> Veladet hususunda verdiğin malumat pek doğrudur. Ben dahi bi- aynihi senin gibi doğmuş idim. Yani vücudum merkez-i arzda yatmakta ve kaynamakta bulunan madeniyat içinde nice bin sene kaynadıktan ve ba'de buhara munkalip ve mütekasif ve müncemid olduktan sonra tabakat-ı arzın her birisinde ve nice bin ecsam içinde müteferrik ve perişan kalmak ve nihayet validemin rahmine düşen bir miktar nutfenin içinde cem olmuştu. Hasılı tıpkı senin gibi ben dahi bu dünyada ispat-ı vücutla tamam kırk beş sene yaşadım. Sanatım hükümet memuriyeti idi, diyerek seslenmiştir (Mithat, 1288d: 99).

Ardından duvardan gelen ses Ahmet Mithat Efendi’ye kendi durumundan bahsetmiştir. Aynı ses yaşamı hakkında bilgiler verdikten sonra öldüğünü ve birçok şekilde başka canlılar içerisinde var olduğunu söylemektedir. Taşta ve toprakta yani bütün cisimlerde hayat olduğunu da söylemektedir. Şu anda mevcut olan halinin birçok vücudun birleşmesinden oluştuğunu ve etin, kemiklerin ve kanın her biri başka bir vücuttur diyerek bunların başka cisimlerin geçirdiği aşamalardan sonra şimdiki haline geldiğini söylemektedir. Yani birçok canlının senin vücudunun bir araya gelmesinde faydası vardır demektedir. Bu durumu “Fakat ben sana ne demiş idim? Âlemde basit yani yek başına hiçbir vücut yoktur, her vücut mürekkep yani nice vücutların ikmal ve itmamıyla mükemmel mütemmimdir demiş idim” sözleriyle dile getirmiştir (Mithat, 1288d: 101). Yine bu sözler ile şu anda dünyadaki tüm canlıların kendinden önceki birçok canlının bir şekilde birleşmesiyle oluştuğunu söylemektedir. Buradan hareketle canlıların hepsinin aşama aşama belli maddelerin bir araya gelmesiyle oluştuğu fikri çıkmaktadır. Sonunda duvardaki tuğladan gelen ses Ahmet Mithat’a seslenerek nihayetinde kendi gibi bir tuğla veya başka bir şey olacağını söylemektedir. Ardından Ahmet Mithat, kendi ile yaşadığı bu özel hadiseden sonra fikirlerinde bazı değişikler yapmıştır. Veladet adlı makalesinde dile getirdiği birçok görüşünü geliştirmiştir. Bu düşüncelerini;

> Heyhat! Ben nerede imişim hakikat nerede! Meğer fikrim intikalatıyla beni hakikatten başka bir tarafa çekmemekte imiş. Meğer benim Kuran-ı Azimü'ş-şan hakkındaki tetkikatını dahi pek nakıs imiş. Meğer ekmel-i kelam veehakk-ı ahkam olan Kitab-ı Kerim muhtelifu'd-deracat olan her fikrin ihata edilebileceği manaları her aklın kabul edebileceği hükümleri bir söz ile vermekte imiş. Bakınız meseleyi muhakeme edeyim de siz de anlarsınız, sözleriyle dile getirmiştir (Mithat, 1288d: 103).

Bu sözlerinin ardından Kur'an-ı Kerim'den atıflar yaparak düşüncelerini desteklemiştir. Kendisinin birçok maddenin birleştiği bir nutfeden oluştuğunu söylemiştir. Fakat makalenin sonunda artık bu konuya dair daha fazla düşünmeyeceğini de eklemiştir (Mithat, 1288d: 99-105). Bu düşünceleri ile evrim fikri ile tanıştığını fakat tam anlamıyla fikirleri üzerinde bir temele oturtamadığını söyleyebiliriz. Onun düşüncesi halkı eğitmek olduğu için bu fikirlerini sunarken daha titiz davranması kaçınılmaz bir durumdur. Batı bilimini halka aktarırken kendinde yaşadığı değişimleri gözlemlemek açısından birbirinin devamı olan "Veladet" ve "Duvardan Bir Sada" adlı bu iki makale önemli bir rol oynamaktadır.

4.1.2. İnsan ve Nesnas Karşılaştırması

Ahmet Mithat, evrim teorisi hakkındaki düşüncelerini en net haliyle "İnsan (Dünyada İnsanın Zuhuru)" isimli makalesinde dile getirmiştir. Daha önceki "İnsan" adlı makalede insanın tüm acizliğine rağmen dünya üzerinde nasıl olur da bu kadar egemen durumda olduğunu sorgulamıştır. Buna cevaben rekabet kavramı üzerinde geniş bir açıklama yapmıştır. İnsanlığın bu derece egemen güç konumunda olmasını rekabet kavramı ile açıklamıştır. İnsanlar arasında rekabet olmasaydı bu kadar ilerleme ve gelişme olmayacaktı. İnsanın dünyada ortaya çıkışını merak etmesini ise şu cümleleri ile anlatmaktadır:

> Haddizatında bu kadar acib bu kadar garib olan bir hayvan bizim mensup olduğumuz sınıf olmayıp da başka bir nev' olmuş olsa bile o hayvan hakkında mükemmel bir yolda ahz-ı malumat etmeğe merakımızın bizi icbar edeceği derkardır. Nasıl ki ahvalinde bir rütbeye kadar garabet görmekte olduğumuz karıncalar, güvercinler, arılar vesaire gibi hayvanatın bile garabet halleri ol babda mükemmelen ahz-ı malumata bizi icbar ediyor. İnsan ise yine bizlerden ibaret bir nev' hayvan olduğundan, bu nev'in dünya yüzünde nasıl türemiş olduğunu elbette merak ederiz (Mithat, 1288e: 109).

Burada Ahmet Mithat, insanı da bir çeşit hayvan olarak ele almaktadır. İnsanların dünyada nasıl ortaya çıktığını da merak ettiğini söylemektedir. Bu konuda ise hem din âlimlerinin hem de doğa bilimcilerin birçok görüşü olduğunu söylemektedir. Kendisi ise akla yakın olarak gördüğü fenni delilleri noksanlıklarından arındırarak bir görüş sunmaya çalışmaktadır. İnsanların rengine, saçlarına veya yüzlerine bakılarak, bazıları insanları 2, bazısı 10, bazısı 15 veya daha fazla sınıfa ayırmıştır. Fakat bu sınıflamalara rağmen yapmış oldukları sınıfsal düzenlemeler eleştiriden kurtulamamıştır ve genel olarak kabul edilmemiştir. Bunun sebebi bu sınıflamaları yapanların sınıflama anlayışlarının farklı olması veya farklı nitelikleri ön plana çıkararak insanları sınıflandırmalarıdır. Bu sınıflamaların doğru olmadığını şu cümleler ile dile getirmiştir.

> Mesela Avrupa'dan Hind'e giden bir adamın Hind'de müddet-i ikametine göre cildine bir kalınlık ve rengine bir siyahlık arız olduğu görülmektedir. Beni beşerin ise evailde pek çok muhaceret ettiği tarih nazarında berahin-i katı'a ile müsbet bulunduğundan zaten bir familyaya mensup olan insanların tebdil-i iklim ettikçe şekil ve simaları dahi tebeddül etmiş olacağı kabul olunur. Benaberin el-yevm bazı müdekkiklerin yirmi üç sınıfa kadar taksim kabul ettirmekte oldukları insanların mine'l-ezel sahihan yirmi üç familyaya munkasim bulunduklarını kabul ve teslim etmek adeten müşkildir" derler (Mithat, 1288e: 109-110).

Bu sözleri ile insanların tarih boyunca birçok kez göç ettiğini ve bu göçler ile birlikte dış görünüşünün değiştiğini söylemektedir. Örnek olarak Avrupa'dan Hindistan'a giden birinin yüzünün kararmasını göstermektedir. Dolayısıyla bu tür ayrımlar yani insanı birçok alt gruba bölen sınıflamalar yanlıştır. İnsan bir familyaya mensuptur ve dış görünüşü bulunduğu coğrafyaya göre şekil almaktadır. Yani insanların en başından itibaren 10, 15 veya 20 küsür sınıfa ait canlılar olduğunu kabul etmek yanlıştır demektedir. Ardından bu yaklaşımı terk ederek başka bir konuya dikkat çekmektedir. Öncelikle insanların ortaya çıkışına dair sorunu çözmek gerekir. Ondan sonra insanları sınıflara ayırmanın daha mantıklı bir şey olacağını söyler. İnsanları birçok sınıfa ayıran görüşün, insanların şu anki farklılıklarından yola çıkarak bu ayrımları yaptığını söylemektedir. Zamanda uzunca bir süre geriye gidersek, insanların hayvanlardan türediğini görmüş oluruz demektedir. Bu durumu ise;

> Yalnız bugünkü gün değil pek çok zamandan beri insanın hayvaniyet hususunda sair hayvanlardan hiçbir farkı olmadığı müttefakun-aleyh olup şimdiki hal-i terakkisi bunları hiçbir vecihle hayvaniyetten kurtaramamaktadır. Ancak insanlar kabil-i terakki bir hayvan olduklarına ve terakki ise elbette en azdan ve hatta hiç yoktan başlayacağına mebni bunların terakkiyatını bir nisbet-i ma'lümede azalta azalta bir zamana kadar gider isek insanların terakkiden bütün bütün mahrum ve adeta behayimden madüd oldukları bir zamana kadar varabilmek imkan dahilindedir, sözleri ile açıklamaktadır (Mithat, 1288e: 110).

Bu sözleri ile Ahmet Mithat, uzun bir zaman boyunca insanın bir hayvan olduğu ve diğer hayvanlardan bir farkı olmadığı hususunda, konuyla ilgilenenler arasında bir ittifak olduğunu söylemektedir. İnsanların bugünkü ilerlemiş ve gelişmiş hallerinin onları bir hayvan olma durumundan kurtaramayacağını söylemektedir. İnsanların bugünkü ilerlemiş hallerini görüp, bu hali geriye doğru sararsak, insanların dört ayağı üzerinde duran bir hayvan olduğu haline ulaşabiliriz demektedir. Bu sözleri ile insanın kökeni hakkında onun atalarının bir hayvan olduğu görüşünü benimsemiştir. Ahmet Mithat burada evrimci görüşe yakın bir tavır takınmıştır. İnsanın kökenleri için geriye doğru gittiğimizde geri gitmenin son noktası olarak bir hiçliğe vardığımızı söylemektedir. Bu halleri, insanların dağlarda veya ormanlarda topluluklar halinde yaşadıkları hallerinden dahi önceki zamana tekabül etmektedir. Zamanda geriye doğru gidip insanın dört ayaklı hayvan olduğu hallerine ulaştığımız zaman, insanın hayvani özelliklerinin daha baskın olduğu bir zamandır. Mithat Efendi insan ile çok benzeyen bir cins olarak orangutanı görür. Bununla ilgili:

> Şimdi buna mukabil el-haletu-hazihi gerek Asya ve gerek Afrika'nın bazı mahallerinde "orangutan" yani nesnas denilir bir nev' hayvanlar görülüyor ki fenn-i teşrihce insana müşabehet-i tammesi vardır. Hatta yalnız zaviye-i vechi hadde olması yani daha kapalı bulunmasıyla alt ve üst çenelerinin daha uzun ve çekik ve ellerinin daha uzun ve ayak gibi isti'male ve ayaklarının dahi el gibi istihdama isti'dadı olmasından başka insandan hiçbir

> farkı yoktur. Binayı vücudunu teşkil eden kemiklerin şekil ve adedleri insanınkine tamamıyla müşabih ve müsavi olduğundan ilm-i teşrih ile uzun uzadıya iştigal olmayanlar nesnas kadidini görmüş olsalar adeta insan kadidi diye hüküm ederler ” sözlerini dile getirmektedir (Mithat, 1288e: 110-111).

Burada ilk defa bir hayvan Ahmet Mithat tarafından direkt olarak insana benzetilmektedir. Nesnas adını verdiği orangutan cinsi maymunun anatomi bilimine göre tamamen insana benzediğini dile getirmiştir. Bu hayvanın dış görünüşünde dahi insandan çok az farklı gözüktüğünü söylemiştir. Nesnasın kemik ve vücut yapısı insanınkine çok benzediğinden konunun uzmanı olan anatomi bilimcileri dışında kim bu kemikleri görse insana ait olduğuna dair düşüncelere kapılır demektedir. Ahmet Mithat, nesnasın birçok yönden insana benzediği yönünde bilim adamlarının ittifak halinde olduğunu söylemektedir. Ardından Lamarckçı evrim anlayışı üzerine düşüncelerini aktaran De Baye isimli kişinin görüşlerini de aktarmıştır. Ona göre nesnas ile insan arasındaki en büyük fark nesnasın ellerinin uzun olmasıdır ve bu sebeple dört ayak üzerinde yürümesidir. Ayak parmakları ise eldeki parmaklara benzediğinden bunları el gibi kullanmaya müsaittir (Mithat, 1288e: 111). Nesnaslar doğadaki halleri sebebiyle dört ayak üzerinde durmaktadırlar. Fakat bu hallerini terk edip, alma ve tutma işlerini elleriyle, yürüme işini de iki ayak üzerinde durmaya zorlanarak ayakları ile yapsalar, zamanla dört ayaklı bu hayvanın ellerinin insanınkine benzer şekilde dönüşeceğini ve ayaklarının da yine insana benzer şekilde dönüşeceğini söylemektedir. Ardından çok önemli bir şeye temas etmektedir. “Zira şunu bilmeli ki hayvanatın bir harekete ilişmeleri vücudlarının şekli iktizasından olmayıp belki bilakis vücudlarının bir şekle ifrağı bir nev' hareketlerinden ileri gelir" (Mithat, 1288e: 111). Burada belirtilen şey tam olarak hayvanların bir harekete ilişmesinin vücutlarının şekli ile değil vücutlarının aldığı şeklin genel olarak hareketlerinin sonucu olduğunu söylemektedir. Yani nesnasların mevcut halleri doğadaki hareket alışkanlıklarıdır. Eğer bu değişirse onlar da insana benzer el ve ayaklara kavuşabilecekler denmektedir. Ardından nesnas, çenesini ve dişlerini saldırı niyetiyle değil besinleri öğütmek için kullansa çene kemikleri yumuşayıp zamanla çenesi ve alnı insana benzer bir şekilde dönüşür ve dişleri de buna uygun şekilde insanınkine benzer bir konum alacağını söylemektedir. Nesnaslar bir kere iki ayak üzerinde yürümeye ve insan gibi çiğnemeye başlarlarsa insanlaşmaya yakınlaşırlar. Ardından cemiyetler kurarak hayvani özelliklerini bir kenara bırakacaklardır. Birbirleriyle daha iyi işbirliği yapabilecek ve beraber hareket edebileceklerdir. İnsanların şu anda yakaladığı medeniyeti yakalayabileceklerdir. Bu şekilde gelişen nesnaslar hayvani özelliklerinden gitgide kurtulacak ve iletişim kurmak için kullandıkları garip sesler ve sınırlı iletişim araçlarını bir kenara bırakacak ve zamanla iletişim ihtiyacı arttığından dolayı sesleri düzelecek ve bir dil geliştirebileceklerdir. Önceleri dört ayak üzerinde yürürken vahşi olarak nitelendirilen nesnas bu şekilde insana dönüşecektir. Ahmet Mithat Efendi, insanın ortaya çıkışının tam olarak anlaşılması için nesnas olmadan önceki halinin de bilinmesi gerektiğini ve bu konuda jeoloji bilimine başvurmanın gerekli olduğunu

söylemektedir. Fakat insanın meydana çıkışı için nesnasları ele alsak ve dünyanın dördüncü tabakasından başlasak bile yeterlidir demektedir. Bunun için Ahmet Mithat, kendi fikirlerini Mösyö De Baye'nin Lamarck temelli fikirleri üzerine kurmuştur. Yazının devamında De Baye'nin kendi okurlarından aldığı geri dönüşler neticesinde sözlerini aktarmaktadır. Ona göre bu fikri kabul etmemek ancak ahmaklık ve cehaletten olabilir. Kendisine insanın atalarını yine bir insan olarak göstermeyip maymunlara yönelmekte mecbur muydu diye sormaktadırlar. Ahmet Mithat, Lamarck'ın insanların atası olarak maymunları göstermesine itiraz edenler bu konuyu etraflıca araştırdıklarında itiraz edemeyeceklerini anlayacaktır demektedir. Asya ve Afrika çöllerinde ve Avustralya ve Amerika'da insan türünden bazılarının nesnaslardan farksız olduğunu gördüğümüzden, birinci atalarımızın nesnaslar olduğu fikri kimsenin gücüne gitmemeli demektedir. Lamarck'ın düşüncelerinin tamamını da kabul etmek zorunda olmadıklarını dile getirmiştir. Ardından nesnastan insan yapma adına onları neden zorlayalım diye itiraz etmektedir (Mithat, 1288e: 111- 113). Bir nesnası zorlayarak insana yakınlaştırma gibi bir şeye gerek olmadığını söylemiştir. Ayrıca Lamarck'ın bu konuda meydana koyduğu şeyin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını savunur. Ardından Lamarck'ın teorisi ile ilgili olan dönüşüm fikrine bazı eleştiriler getirir. Anneden çocuğa geçen yeteneklerin Lamarck'ın sandığı gibi geçmediğini dile getirir.

> Çünkü bir vücudun bi't-ta'lim ve bi't-terbiye alıştırıldığı hareket-i suniyyeden evladının dahi hisse-mend olması lazım gelmiyor. Bir nesnası iki ayak üzerinde yürümeye alıştırarak dört ayak üzerinde yürümeyi öğrettiğimiz halde yavrularının bi-aynihi bu şekil ve sureti ve bu isti'dadı kazanması lazım gelir. Kuyruğunu, kulağını kesib bir başka kıyafete soktuğumuz kelbe ayak üzerinde durmayı istemeyi, baston taşımayı talim ettiğimiz halde yavrusu dahi bu terbiye-yi hulki olarak eyliyor mu? Ne hacet Çinliler ayaklarının küçük olması için temyur pabuçlar içinde büyütüyorlar. Bunca seneden beri bu ameliyat peşinde oldukları halde ayaklarının küçük olması kendileri için neden hulki olmuyor ?" (Mithat, 1288e: 113).

Burada Ahmet Mithat Efendi, Lamarck'ın teorisi hakkında mükemmel bir eleştiri getiriyor. Bir hayvana dışarıdan müdahale ile yapay olarak kazandırılan yetenek neden yavrusuna geçsin diyerek çok önemli bir konuya temas ediyor. Böyle olsaydı bir nesnasa iki ayak üzerinde yürümeyi öğrettiğimizde yavrularının da bu yetenekleri kazanması gerekmektedir fakat bu mümkün değildir demektedir. Bir köpeğe iki ayak üzerinde durup baston taşımayı öğretsek yavrusu bu yeteneği edinecek midir, diyerek teorinin bu kısmını haklı bir dille eleştirecektir. Ardından Çinlilerde ayakların küçük olması asil ve güzel sayılan toplumsal bir olgu olduğundan, ayaklarına küçük yaşlardan itibaren özel ayakkabılar giyilmesini dile getirmektedir. Bu geleneğin uzunca bir süre devam etmesine rağmen Çinli kadınlarda kalıcı olamadığını dile getirmektedir. Ahmet Mithat, bu eleştirisinin ardından daha iyi anlaşılmak adına konuya açıklık getirmektedir. Lamarck'ın, hayvanların bir harekete alışmasının vücutlarının şeklinin gereği olmadığı aksine vücutlarının bir şekle girmesinin hareketlerinin sonucu olduğu görüşüne itiraz etmemektedir. Onun itirazı bu yeteneklerin anneden yavruya sanıldığı şekilde geçmeyeceğine dairdir. İnsanların sağ tarafına yatmalarından dolayı burnunun sol tarafa eğilmesi veya

yüzükoyun yatmalarından dolayı burunlarının yassı bir şekil almasını ve asıl şeklinin değişmesini ya da jimnastikçilerin ayaklarını başından aşma konusundaki yetenekleri gibi değişimlerin olabileceğini söylemektedir. Burada hareketlerin vücut üzerindeki dönüşüm etkisinden bahsetmektedir. Yani hareketlerin normalde vücudu şekillendirerek normalde var olmayan kazanımlara yol açabileceğini dile getirmiştir (Mithat, 1288e: 113). İnsan ve nesnas benzerliği hakkında ise Ahmet Mithat;

> Herkesin kendince bir tecrübesi ve tecrübesine göre bir düşüncesi vardır ya? Ben kendi tecrübelerime ve kendi fikirlerime göre bu babda şunu demek istiyorum ki: İnsanları nesnastan getirmek için tabiatın zihnini teşvişe hacet yoktur. Şimdi derece-i kemalde gördüğümüz insanları ayrıca ve başkaca bir nev' nesnas olmak üzere kabul eylesek ne mani vardır? Zaten nesnas bir sınıftan mı ibaret? Bunların sunuf-ı müteaddidesi var. Hatta mösyö De Baye'nin dahi nazar-ı dikkatinden kaçamamış olan kuyruklu insanlar (Afrika bedevilerinden bazı kuyruklu insanlar dahi görülmüştür ki buna dair ileride Dağarcığımız bazı malumat-ı garibe verecektir) dahi nesnasın insana veyahut insanın nesnasa daha yakını demek değil midir? Binaenaleyh insanın bugünkü gün gördüğümüz haliyle bir nev' nesnas olmak üzere kabul edebiliriz (Mithat, 1288e: 113-114).

Bu sözleriyle en yüksek derecede görülen insanın, bir nesnas türü olarak kabul etmenin bir zararı olmayacağını dile getirmektedir. Ayrıca Afrika'da bazı bölgelerde görülen kuyruklu insanları örnek göstererek bunların bugünkü haliyle bir nesnas ve insan türlerinden ikisine de yakın olduğunu vurgulamaktadır. İnsanın da bu bilgiler ışığında bir tür nesnas olarak değerlendirilebileceğini söylemiştir. Ahmet Mithat, iyi niyetle yaklaşıldığı zaman insanın bir nesnas türü olarak kabul edilmesi ile birlikte nesnasları iki ayak üzerinde durmaya veya doğasına aykırı hareketleri yapmaya gerek kalmayacağını söylemektedir. İnsanın bir nesnas türü olduğunu kabul ettiğimizde yine nesnaslara insanın üstünlüğünün en büyük göstergelerinden biri olan konuşma yeteneği kazandırmak gibi bir şey yapmamıza gerek kalmayacağını söylemiştir. Ardından kabul edelim ki insan çıplak bir halde iken ve iki ayağı üzerinde yürümeyip ellerini ve ayaklarını şimdiki gibi kullanmayan bir maymun türü olsun. İnsan bu halde kabul edilmişken fikirlerime iyi niyetle yaklaşılıp kabul edilemeyecek tek şey insanın konuşamayan bir hayvandan konuşabilen bir duruma gelmesi olacaktır. Onun dışında diğer saydığımız özelliklerinin kabulü iyi niyetli bir yaklaşım ile daha kolay olacaktır. Fakat yine de biraz üzerine kafa yorulup düşünüldüğü takdirde insanın konuşma özelliğini kazanması hususunda da bu fikri kabul etmek mümkün olacaktır. Hatta bunu kabul etmenin ne kadar önemli olacağı çok iyi bir şekilde kavranmış olacaktır. Ahmet Mithat insanın konuşma ve yürüme yeteneği ile ilgili olarak:

> İnsan nutku nasıl öğreniyor? Anasından doğduğu zaman natık mıdır? Ama denilecek ki "insan yürümeyi dahi anasından doğduğu zaman öğrenmiyor. Bunun sebebi ise çocuğun henüz a'sabına lüzumu kadar kuvvet gelmemiş olmasıdır. Bir buçuk iki yaşına kadar a'sabı lüzumu kadar kuvvet kesb edeceğinden o halde hem yürür ve hem de nutk eder " diyerek konuşma ve yürüme ile ilgili olarak görüşlerini dile getirmiştir (Mithat, 1288e: 114).

Burada insanın konuşma ve yürüme gibi yeteneklerini nasıl kazandığına değinmiştir. Çocuğun belli bir zamana kadar yürüyememesi sinirlerine yeteri kadar kuvvet gitmemiş olmasına bağlanmıştır. Zamanla sinirleri gelişen çocukların yürümeye başlaması gibi zaman geçtikçe ve

çocuk geliştikçe konuşma ve yürüme gibi yetenekleri kazanacağını söylemektedir. Fakat Ahmet Mithat, insanın konuşma ve yürüme yetenekleri kazanması arasında ayrım yapmaktadır. Bu konuda:

> Ancak çocuk nutku bi-aynihi yürümek gibi mi öğrenir? Ben görüyorum ki bir çocuk emeklemeye başladığından bir aya kadar saldır saldır yürüyor. Fakat "baba" "beva" dediğinden altı ay ve bir seneye kadar hala nutk edememekte. Hem de en ziyade şuna dikkat ediyorum ki çocuk nutk edeceği zaman en evvel "be", "de" gibi telaffuzları pek kolay olan sadaları öğrenip "re", "şe" gibi sadaları daha geç ve daha güç öğreniyor. Bu hale göre yürümek çocuk için ne kadar kolay ise söylemek o kadar çetin ve o kadar güçtür. Bundan sonra en ziyade dikkat edilecek cihetlerin birisi dahi çocuk yürümeyi kendi kendisine öğrenip hâlbuki söylemeyi diğerinden talim etmesidir. Bir çocuğu kendi haline bırakmış olsak başlı başına yürür. Fakat Arapçayı veyahut Türkçeyi biz öğretmeliyiz ki öğrensin. Hangisini öğretirsek onu öğrenir. Hatta hiçbir şey öğretmemiş ve mesela çocuğu lakırdı işitmeksizin büyütmüş olsak hiçbir lisan öğrenemeyeceği ve acib ve garib birtakım sadalar çıkarmaya başlayacağı dahi tecrübe olunmuştur ” sözleri ile konu hakkındaki görüşünü bildirmiştir (Mithat, 1288e: 114).

Bu sözleri ile Ahmet Mithat, çocuğun yürüme ve konuşma evreleri hakkında bir ayrım olduğunu ve ikisinin öğrenilme biçiminin farklı olduğunu dile getirmiştir. Ona göre çocuklar doğduktan kısa bir süre sonra iki ayak üzerinde durup yürümek gibi bir yönelime sahiptir. Bu şekilde sürekli olarak kasları gelişir ve belli bir dereceye kadar güçlendikten sonra aşama aşama ilerleyerek yürüme yeteneği kazanabilir. Yani bir çocuğu dışarıdan yönlendirmesek de çocuk kendi yönelimi sayesinde yürümeyi öğrenebilir. Fakat aynı şey konuşma için geçerli değildir. Çocuk öncelikle kelimeye benzer sesler çıkarmaktadır ve bu şekilde 6 ay veya 1 seneye kadar konuşamamaktadır. Ayrıca bir diğer husus çocukların “be” ve “de” gibi sesleri kolayca telaffuz edebiliyorken “re” ve “şe” gibi sesleri daha zor öğrenmesidir. Ahmet Mithat, bu sözleri ile çocuğun yürümesi ile konuşması arasında büyük bir fark olduğunu söylemektedir. Çocuğun konuşmayı ve dil denilen şeyi öğrenmesi için dışarıdaki sesleri duyması ve söylemeye çalışması gerekmektedir. Çocuğa anne ve babası hangi dili öğretirse çocuk o dili öğrenmektedir. Eğer çocuğa herhangi bir dil öğretmezsek veya çocuk sesleri duyabileceği bir ortamda büyümez ise konuşmayı öğrenemeyecek ve ilginç sesler çıkaracaktır. Mithat Efendi burada çocukların kendi başlarına yürümeyi öğrenebileceği fakat kendi başlarına konuşmayı öğrenemeyeceği hususunda bilgi vermektedir. İnsanın konuşma yeteneğini kazanmasını ise beyninin diğer hayvanlara göre daha gelişmiş bir yapıda olması ile açıklamaktadır. İnsanlar daha kompleks iletişim araçlarına ihtiyaç duydukları zaman beyinleri de zamanla bu ihtiyacı karşılayacak şekilde evrimleşmiştir. İnsanın dil öğrenme yeteneği uzun bir zaman dilimi içerisinde gelişen bir durumdur. Mithat Efendi’ye göre insan doğası gereği konuşan bir canlı değildir. Konuşma yeteneğini öğrenerek kazanabilen bir varlıktır. Bu şekilde düşündüğümüzde insanların bir maymun cinsi oldukları fikri daha kolay bir şekilde kabul edilebilir. “Yani şimdi görmekte olduğumuz nesnasın ayaklarını, kollarını, çenesini falanı ıslah etmekten ise zaten gördüğümüz halde bulunan bir nev' nesnasa lisan öğretmek elbette daha kolaydır” diyerek nesnasları terbiye etmektense bir nesnas türü olan insana lisan öğretmek daha kolaydır demiştir (Mithat, 1288e: 115).

Ahmet Mithat Efendi dünyada insanların yayılması ve çoğalmasının bir nesnastan dönüşerek insana dönüşmesi sayesinde olduğunu söylemektedir. İnsanların hayvanlar arasında ön plana çıkmasının ise yine daha önceki yazılarında da belirttiği gibi rekabet ile olduğunu söylemektedir. Nesnasların incelendiği takdirde çok iyi derecede bir taklit yetenekleri olduğunu söylemektedir. Bu yeteneğin maymunlarda doğuştan gelen bir vasıf olduğunu söyler ve insanın da doğuştan gelen yeteneğinin rekabet olduğunu:"...bu isti'dadın cümlesinden ziyade insan denilen maymunda bulunduğu derkardır ki diğer maymunlar maymun oldukları halde devam edegelmekte iken insan maymunluktan çıkıp eşref-i mahlûkat rütbesine vasıl olmuştur" cümlesiyle dile getirmektedir (Mithat, 1288e: 115). Burada Ahmet Mithat, açıkça insanın bir maymun türünden evrilerek dönüştüğünü söylemektedir. Maymunlarda taklit yeteneği olduğunu ve bu yeteneğin onları maymun olarak yaşamaya devam ettirdiğini söylemektedir. Fakat bir maymun türünden dönüşen insandaki rekabet yeteneği onu diğer maymunlardan ayırmış ve insan cinsi yaratılmışların en üstünlerinden biri olmuştur. Bu sözleriyle insanın maymun cinsinden üstün bir canlı olduğunu da dile getirmiştir.

Ahmet Mithat, insanın üstün bir varlık olması aşamalarının herkes tarafından merak edildiğini söyledikten sonra bu durumun, insan henüz hiçbir şey bilmezken onun ilerlemesinin takip edilmesiyle mümkün olacağını söylemektedir. Bu konuda tarihsel bilgimizin yetersiz kalacağını da dile getirmiştir. Çünkü o zamanlarda yazı vb. gibi araçlar olmadığı için bu konu hakkında tarih biliminden bilgi alamayız demektedir. Konu hakkında bilimsel olarak da bir bilgiye ulaşmamızın mümkün olmadığını söylemektedir. Bazı bilim dallarının mukayeseli bir bakış açısıyla değerlendirmesi dışında konu hakkında bilgimiz çok kısıtlıdır. İnsanın ortaya çıkışı ya da daha öncesi gibi konularda bu zamanın ne kadar süre önce olacağını dahi belirlememizin pek mümkün olmayacağını dile getirmiştir. Bunun dışında insanlar hakkındaki düşünülmeye ve araştırılmaya değer bir başka konunun onların dâhil olduğu sınıflar olduğunu söylemektedir. Bu konuda insan sınıflarının bazı araştırmacılar tarafından beyaz, siyah, zeytuni, kırmızı renkler ile düz saçlı, kabarık saçlı veya burunlarının yassı veya düz olmasına göre ve bunların dışında birçok sınıflama aracı ile 23 kadar familyaya ayırdıklarını söylemektedir. Ahmet Mithat, bu sınıflama yöntemine karşı çıkmış ve bu konuyu birçok örnekle açıklamıştır.

> Ancak biz bugün görüyoruz ki bir beyaz kadını bir siyah erkek olur ise veyahut siyah kadın beyaz erkeğe varsa hâsıl olan çocuk ne babası gibi simsiyah ne de anası gibi bembeyaz olmayıp ikisi arası bir renkte zuhur ediyor. İmdi şu suret bize bedaheten gösterir ki renk hususunda familyaları tefrik edebilecek beyazla siyahtan başka hiçbir renk yoktur. Zira sair renkler yekdiğeriyle bil-içtima' hâsıl olabiliyor. Öyle ise en evvel insanlar için iki familya itibar ederiz ki birisi beyaz ve diğeri siyahtır (Mithat, 1288e: 115- 116).

Bu sözleriyle Mithat Efendi, insanın ten rengine göre siyah, beyaz, kırmızı vb. gibi birçok şeye göre ayıran sınıflamalara itiraz etmektedir. Siyah ve beyaz dışında herhangi bir ten renginin sınıflamalar içerisinde kullanılmaması gerektiğini dile getirmektedir. Diğer renklerin çeşitli şekillerde insanların bir araya gelmesi sonucu oluşan renkler olduğunu ve bu renklerin de

temelde siyah ve beyaz tenli sayılabilecek insanlardan geldiğini vurgulamıştır. Önceki insanların siyah ve beyaz tenli insanlardan geldiğini de ayrıca belirtmektedir. Ten rengine dayalı iki sınıf öneren Ahmet Mithat Efendi, yine dış görünüşe yönelik başka bir sınıflama önermektedir. Bunlar Çin'deki çekik gözlü insanlar, Tataristan'daki yassı burunlu insanlar, Kafkasya ve Avrupa'daki boyu posu orantılı olan kişiler ile Afrika, Amerika ve Avustralya'da yaşayan kaba dudaklı insanlardır. Bu grupların her birinin ayrı bir sınıf olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu sözleri ile toplamda 6 sınıftan bahsetmiştir. Ten rengine göre 2 sınıf ve yine dış görünüşlerine göre göz, burun, dudak ve vücutlarına göre 4 sınıf olmak üzere 6 farklı sınıf olması gerektiğini söylemiştir (Mithat, 1288e: 116). Bu şekilde oluşacak olan sınıflar arasında yapılan evlilik ile oluşacak kişi yeni bir familyadan sayılabilir. Böylece oluşturulacak sınıfların araştırmacılar tarafından 23 ya da 23 milyona dahi ulaştırsak bu konuya kimse itiraz edemez demektedir.

Ahmet Mithat Efendi, bahsettiğimiz tüm fikirlerinden sonra İnsan ve Nesnas ilişkisi hakkında:

> Benim itikadımca insanlar hin-i zuhurunda şimdi görmekte olduğumuz nesnaslar gibi dört ayak üzerinde yürür bir nev' mahlûk değildi. Yine iki ayak üzerinde yürür bir nev' nesnas idi. Her hayvanda olduğu gibi bunların dahi siyahı ve beyazı veyahut simaca mütenevvileri vardı. Bunlar hilkat ve cibilliyetlerinde cüstücuya olan isti'dad-ı fevkaladeleriyle beraber rekabet dahi cibilletlerinde meknuz olduğundan uzun uzadıya cüstücular ve birçok tecrübeler üzerine bi't-tedric behayim âlemini bırakarak kim bilir kaç bin senede şimdi tarihin bize "birinci adamlar" diye haber verdiği ve dağlarda ve ormanlarda ve mağaralarda müteferrik ve perakende bir suretle taayyüş eylediklerini hikâye eylediği adamlar derecesini bulabilmişlerdir" diyerek konu hakkındaki nihai görüşünü bildirmektedir (Mithat, 1288e: 116).

Ahmet Mithat, insanların bizzat şu anda gördüğümüz dört ayağı üzerinde duranlardan değil evvelki bir zamanda iki ayağı üzerinde durabilen nesnaslardan geldiğini söylemektedir. Burada bahsedilen iki ayağı üzerinde duran nesnasların da uzunca bir süre boyunca dört ayağı üzerinde yürüdüğünü söylemiştir. Fakat bu nesnaslar araştırmaya olan kabiliyetleri ve rekabet yetenekleri gibi şeyler tabiatlarında bulunduğu için dört ayaklı hallerini terk ederek iki ayaklı hallerine dönüşmüşlerdir. Burada bahsedilen iki ayaklı nesnasların tarihin bize anlattığı ve "birinci adamlar" diye bahsettiği dağlarda, ormanlarda ve mağaralarda yaşayan türler olduğunu söylemektedir.

4.1.3. Aldığı Eleştirilere Karşı Savunması

Ahmet Mithat Efendi, bahsettiğimiz görüşlerini bildirdikten sonra kendisine birçok eleştiri yapılmıştır. Eleştirilerin genel olarak mahiyeti insan türünün hayvanlardan gelmediği ve bu görüşlerin İslam anlayışındaki yaratılış ile çeliştiğine dair eleştirilerdir. Bu konuda eleştirilere cevaben *"Âdem ve Nesnas"* isimli bir makale yayınlamıştır. Bu yazısında Ahmet Mithat, birçok misal verdikten sonra kendisinin yaptığı işin batı bilimi içerisindeki bir görüşü

aktarmak olduğunu söylemiştir. Bu durumu; "Nitekim İbn-i Sina, Aristoteles'in bir takım akval-i mezifesini aynen tercüme etmişti. Yalnız İbn-i Sina değil. Farabi de tercüme etti, Gazzali de nakletti, Fahr-ı Razi de tercüme etti; hatta bazı kavaid bile koydu. Kimse bir şey demedi" sözleriyle anlatmıştır (Mithat, 1288f: 244). İnsanların bugün nasıl gözüküyorlar ise geçmişte de öyle gözüktüğünü ve insanın iki ayağı üzerinde duran bir nesnastan geldiğini söylemiştir. Burada bu görüşünü tekrarlamaktadır. Ardından aslında bu konunun Âdem aleyhisselam ile bir alakası olmadığını söylemektedir. Görüşlerinin haklılığını ise yazısında birçok ayete ve hadise referans göstererek savunur. Ardından meselenin tam anlaşılması açısından görüşleri ile neyi kastettiğini şu cümleler ile açıklamaktadır.

> Ba-husus yine bu meselede nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınacak bir nokta daha vardır. Şöyle ki: Yukarıdaki bendde dahi gözetildiği vecihle, müdekikin-i hükemanın nesnas-ı asri diye tasavvur eyledikleri asır, dünya yüzünde beni beşerin henüz münteşir olmadığı zamandan bile daha pek çok mukaddem olup beni beşerin intişarından sonra ise iş bu nesnas asrının müddet-i devri hitama erişmiş ve ondan sonra beşer asrı hulul eylemiştir (Mithat, 1288f: 246).

Bu konuda dikkat edilecek bir nokta olduğunu ve nesnasların yaşadığı zaman ile insanların yaşadığı zaman arasında büyük bir fark olduğunu dile getirmiştir. Ona göre nesnasların yaşadığı dönemde henüz insan türü yoktu. Ardından insan türünün ortaya çıkmasından sonra nesnasların devrinin sona erdiğini ve insanların devrinin başlamasıyla birlikte insanların dünyada yer edindiğini söylemektedir. Ahmet Mithat, dünyada Âdem aleyhisselamdan önce birçok hayvan türü olduğunu ve Âdem'den önce dünyanın bomboş olmadığını söylemektedir. Ahmet Mithat Efendi, sitemkâr bir dil ile birlikte yaptığı şeyin İslam'a aykırı olmadığını da dile getirmektedir.

> Bundan yani dünyada Adem ve be'de ebna-yı Adem zuhur eyledikten sonra, derhal memuriyet-i hilafete ibtida eylemiş olduklarından o günden bed'le devr-i Adem'in tarihi tutulup artık ne nesnaslığa ne de sair hayvanatın veyahut cinninin hükümetine mahal kalmayarak yeryüzünde hüküm ve hükümet eşref ve ekva ve a'Ia-yı mahlûkat olmak üzere Adem elinde kalmıştır. Allah için düşünülsün! Yeryüzünde nev'-i beni Adem henüz mevcud değil iken bir sınıf hayvanın ahvalinden bahseden adam küfür mü etmiş olur? diyerek Âdem aleyhisselamın ortaya çıkmasından sonra insanlığın tarihinin tutulmaya başlandığını ve nesnasların veya cinlerin egemenliğine gerek kalmayarak yeryüzünde Âdem'in ve onun neslinin egemenliğinin başladığını söylemektedir. Ardından sitem ederek henüz Âdem ortaya çıkmamışken, bir sınıf hayvanın durumundan bahsederek hakaret edilmediğini dile getirmektedir. Son olarak; bu şekilde bir sıkıntı çıkar mı diye bu tür gelişmelerden bahsetmeyecek miyiz, diyerek sözlerini tamamlamaktadır (Mithat, 1288f: 247).

Ahmet Mithat, kendisine yöneltilen eleştirilere bu şekilde cevap vermiştir. Kendisi görüşlerini yayınladıktan sonra Harputlu Hoca İshak Efendi ile tartışmaya girmiştir. Birbirlerine gazete ve dergi yoluyla cevap vermişlerdir.

4.1.4. Evrim Teorisi İle Yakından Alakalı Diğer Eserleri

Ahmet Mithat *"Kâinat"* isimli bir eser yayınlamıştır. Bu eserinde ağırlıklı olarak evrenin yaratılmasından bahsetmektedir. Fakat yine de bu makalesinde de insanın ortaya çıkışı

konusunda önceki makalelerde bildirdiği hakikatleri tekrardan bildirmektedir. Ardından bu makalede madenlerin oluşumundan ve insandan önce var olan hayvanlardan bahsetmiştir. Âlemin yaratılışı konusunda ise Tevrat'tan alıntı yaparak dünyanın 6 günde yaratılması iddiasını detaylı bir şekilde incelemektedir. Sonra evrenin yaratılması meselesini İslami bir perspektiften değerlendirir. İnsanın yaratılışını da hem Tevrat hem de Kur'an-ı Kerim'e göre değerlendirir. Burada Âdem'in cennetten kovulması vb. gibi birçok olayı değerlendirmektedir. İnsan neslinin soyundan ve nasıl yayıldığından da bahsetmektedir (Mithat, 1299: 2-29). Bu eser direkt olarak konumuzla alakalı olmadığı için sadece özet bilgi verilmiştir.

Ahmet Mithat Efendi John William Draper'in 1874 yılında yayınladığı *"History of the Conflict between Religion and Science"* adlı eserini 1895 yılında kendisi de eklemeler yaparak *"John Draper, Niza-ı İlm ve Din; Ahmet Mithat Efendi, İslam ve Ulum"* adı altında yayınlamıştır. Bu eser Ahmet Mithat Efendi'nin kitabın çevirisine eklediği yazıları ile birlikte İslami yönden din ve bilim meselesini yansıttığından önemlidir. Mithat Efendi, bu eserin birçok dile çevrildiğini söylemiştir. Eserde genel olarak öncelikle Draper'in bir konu hakkındaki görüşünü söyledikten sonra aynı konu hakkında kendi görüşünü dile getirmektedir. Bu eserin bizim konumuzla alakalı olan bölümü ise yeryüzünde canlıların nasıl oluştuğunun anlatıldığı kısımdır. Draper bu konuda; arkeolojik kalıntılardan yola çıkarak insanın dünyada görülmesinden asırlar önce dünyada birçok ısınma ve soğuma gibi olaylar meydana gelmiştir. Yer katmanları çok uzun bir süre sonra oluşmuştur. 4. jeolojik zamandan itibaren de mağara ayısı, mağara aslanı, mamutlar ve daha sonrasında atlar ve sığırlar gibi hayvanlar görülmüştür. Ardından insanın çok uzun bir süre sonra evrildiğinden bahsetmektedir. Fakat evrimin bir yaratıcı tarafından yapıldığını da sözlerine eklemiştir. Ahmet Mithat ise bu konuda; yaratılışın ne kadar geriye götürülürse götürülsün İslam düşüncesinin bundan zarar görmeyeceğini söylemektedir. Çünkü kilise bu konuda bir tarih vermişse de İslam dünyasında böyle bir tarihlendirme yoktur. Bu konuda Hz. Âdem'in yeryüzünde halife olduğunu ve bu kelimeye binaen bir halef olduğunu söyler ve her halefin de selefi olacağından âdemden önce başka âdemlerin veya başka canlıların yaşamasının İslami düşünce açısından bir mahsuru olmayacağını söylemektedir. Ahmet Mithat'a göre İslam dünyasının yaratılışın aniden bir anda olduğuna dair bir görüşü yoktur. Yaratılış kademe kademe gerçekleşmiştir. Kendisi, insanın topraktan yaratılmasına dair görüş ile evrimsel görüşü benzer saymaktadır. Hatta ona göre Draper, Âdem ve Havva'nın yaratılması hadisesinde semavi dinlerin bu bilgileri Sümer ve Mezopotamya halklarından aldığını söylemektedir. Havva'nın da Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılması hadisesini bu suretle eleştirir. Ahmet Mithat bu konuda; Kur'an'da Âdem ile ilgili bilgi olduğunu ve Havva'dan bahsedilmediğini söyler ve denildiği gibi Havva, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılsaydı bunu Osteoloji (Kemikbilim)'in tespit edeceğini söylemektedir (Ermiş, 2004: 99- 105).

4.1.5. Materyalist Evrim Anlayışını Reddetmesi

Ahmet Mithat Efendi *"Ben Neyim? Hikmet-i Maddiyeye Müdafa'a"* adlı eserinde Avrupa'da büyük bir hızla yayılmaya başlayan materyalizm hakkında eleştirilerini dile getirmektedir. Toplamda 124 sayfa olan bu kitapta, materyalistlerin her şeyi maddeciliğe indirgeyerek maneviyata zarar verdiklerinden bahsetmektedir ve materyalistleri insanlığı hayvanlık derecesine indirgemekle suçlamaktadır. Materyalizmin arttığı yerlerde intihar ve cinayet gibi suçların da çoğaldığını söylemektedir. Ahmet Mithat kitabında Schopenhauer ve Büchner gibi materyalizme yakın kişileri eleştirir. Kendisinin bir et, yağ, kemik ve sudan ibaret olduğunu iddia eden bu görüşe şiddetle karşı çıkmış ve ruh kavramının olduğunu söylemiştir. Yaratılışta bir kanun olduğunu ve bunun tesadüfle açıklanamayacağını da dile getirmiştir. Bu eserinde de yine evrimci görüşe yakın bir dönüşümü tekrar etmektedir. Bitkilerin hayvanlara ve hayvanların bitkilere dönüştüğünü söylemektedir. Maddelerin kuvvetiyle birlikte göz suretine girip gördüğünü, kulak suretine girip işittiğini ve beyin suretine girip akıl edip düşündüğünü söylemiştir. Burada Ahmet Mithat madde sözcüğüyle doğrudan hücre kavramına gönderme yapmaktadır (Mithat, 1308). Ahmet Mithat, materyalist evrim fikrini reddetmiştir çünkü onun benimsediği evrimsel fikir, bir yaratıcı kavramını da içermektedir. Ona göre canlılar, belli yapı taşlarından oluşmuştur ve aşamalı bir şekilde dünyaya gelmiştir. Fakat bu süreçleri tesadüfi bir şekilde olmamıştır. Bu süreç bilinçli bir şekilde yaratıcı tarafından uygulanmıştır. Bu eserinde evrimle ilgili görüşlerini diğer çalışmalarına nazaran daha az dile getirmiştir. Çünkü bu eserinin asıl amacı materyalizmi tenkittir.

Ahmet Mithat Efendi, yayınladığı eserlerle birlikte din ve bilim alanında bir uzlaşma sağlamak istemiştir. Ayrıca evrim teorisini Kur'an-ı Kerim'de anlatılan yaratılış düşüncesi ile de benzer bulmuştur. Bu düşünceleriyle dönemin hükümeti ile ters düşmüştür ve onun hakkında bir iddiaya göre; bundan böyle Mithat Efendi'nin evrim teorisine ilişkin basına yazı yazdırılmaması, şeklinde bir emir verildiği de söylenmiştir. Bu emirden sonra maalesef tıp okullarında dahi bu teori yasaklanmıştır. Meşrutiyet sonrası ise tıp öğrencileri adına hazırlanan Zooloji kitaplarında evrim teorisi hem kötülenmiş hem de çürütülmeye çalışılmıştır (Adıvar, 1987: 368- 369). Ahmet Mithat'ın evrime dair bakışını tek kelime ile özetleyecek olursak, ona göre evrim teorisi ile Kur'an-ı Kerim'de anlatılan yaratılış uyumludur ve insan maymundan gelmemiştir o zaten bir maymun cinsidir (Demir, 2007: 84). Ahmet Mithat Efendi, gerek makaleler gerek kitaplar ile birlikte Türkiye'de evrim teorisinin tanıtılması alanında büyük hizmetler etmiştir.

4.2. Ali Sedad Bey'in Darwin ve Evrim Eleştirisi

Ali Sedad Bey (1857-1900) Ahmet Cevdet Paşa'nın oğludur. Ayrıca ilk Türk romancı olan Fatma Aliye Hanım'ın kardeşidir. Sedad Bey, hem gelenekçi hem de batı bilimini takip eden ve bu ikisini sentezlemeye çalışan bir aile ortamında yetişmiştir. Kendisi Galatasaray Sultanîsi, Mahrec-i Aklâm ve Hukuk Mektebi gibi kurumlarda mantık hocalığı yapmıştır (Çankaya, 2015: 76). Batı bilimini takip eden Ali Sedad Bey, evrim teorisi ve Darwin hakkındaki görüşlerini, *Kavâìdü't-Tahavvülât fî Harekâti'z- Zerrât* adlı eserinin *Ecsam-ı Aliye* bölümünün bir alt başlığı olan *"Darwin Mesleğinin Muhakemesi"* başlığı ile dile getirmiştir. Darwin'in söyledikleri arasından kendince önemli gördüğü şeyleri ön plana çıkarmıştır. Ali Sedad Bey, gerçekten de konuyu iyi tanıyarak evrim konusuna eleştirel bir gözle bakabilmiştir.

> Evvela: Bütün ecsam-ı aliyede az çok tağayyüre meyl ve istidat vardır. İş bu tağayyürat vaziyet ve adetin tesiri misüllü esbabtan ileri gelerek kesbi yahut silsilesinde zuhur edip ba'dehu gaip olmuş olan sıfata avdet etmek tarikiyle irsi olur. Tağayyür cüzi ise bir sınıf teşekkül eyleyip külli olarak sıfat-ı müteaddidede veya bir sıfat-ı mühimmede vaki olur ve silsile-i tevellüdatta müstemir bulunur ise bir nev teşekkül etmiş olur. Bu halde nev sabitçe bir sınıf olup, sınıf dahi henüz teşekküle başlamış bir nevdir (Sedad, 1300: 165).

Bu sözleriyle birlikte Darwin ve teorisi hakkında önemli gördüğü ilk noktaya değinmiştir. Başlangıç olarak bütün varlıkların değişime yönelimleri olduğunu söylemektedir. Eğer değişim az ise sınıf olmaktadırlar. Değişim süreklilik kazanırsa bir tür olmaktadır. Buradaki sınıf ve tür ayrımından yola çıkarak türün sabit bir sınıf olduğunu ve sınıfın oluşmaya yeni başlayan bir tür olduğu şeklinde bir sonucuna varmaktayız. Gerçekten de Darwin sınıf ve tür ayrımlarına çok önem vermiştir. Ali Sedad Bey de Darwin'in bu tespitini önemli görmüştür. Darwin hakkında önemli gördüğü bir diğer tespiti ise bütün canlıların üremeye ve çoğalmaya yönelimleri olduğu görüşüdür. Sınırsız bir şekilde üremeye engel olan şey ise doğadaki kıt kaynaklardır. Doğadaki yetersiz kaynaklar sebebiyle tüm canlılar hayatta kalma ile ilgili bir savaş vermektedirler. Güçlü olan, bu savaşta galip gelecektir. Ali Sedad Bey, Darwin'in doğal seçilim ile bildirdiği hakikatleri de çok önemli bir tespit olarak görmüştür. Darwin'in bir diğer tespiti olan eğer bir türün doğaya uyumlu olmak şartıyla edindiği değişimler işlevsiz kalırsa bu tür yok olmaya mahkûm kalacaktır, görüşünü yine önemli bir tespit olarak görmektedir. Bir diğer önemli gördüğü mesele ise; "Sınıfın nev' olabilmesi için eşhasın kesp eylediği tağayyürün silsilede devam ve sebatı lazımdır. Bu ise sıfüt-ı müktesebenin eşhas yahut nev'e müfit olacak bir hale gelmesiyle hasıl olur. Ve diğer türlü ise nev'in inkırazı lazım gelir" (Sedad, 1300: 166). Bu sözleriyle sınıfların tür olabilmesi için canlının uğradığı değişimin hem sürekli hem de kalıcı olmasına dair görüşe dikkat çekmektedir. Bu görüşü ile birlikte Darwin hakkında önemli gördüğü maddeleri sıralamıştır.

Ali Sedad Bey, Darwin'e yöneltilen eleştiriler hakkındaki görüşlerini de dile getirmiştir. Eleştiriler içerisinden özellikle iki tanesinin çok önemli olduğunu düşünür ve fikirlerini dile

getirir. Sedad Bey'e göre Darwin'e getirilen ve çok önemli olan eleştirilerin ilkini "Yeniden bir nevin teşekkül eylediği asla görülmemiştir" sözleriyle dile getirmiştir (Sedad, 1300: 167). Bu eleştiriyi kendi perspektifinde ise şu şekilde değerlendirmiştir. Eğer bütün canlılar tek bir yerden gelmekte ise şimdiki mevcut türler arasında ara türlerin olması gerektiğini söylemektedir. Bahsedilen varsayımı kabul edenlerin, türlerin oluşumunun çok uzun bir zamanda olduğunu ve belirli bir zamanda hissedilemeyeceğini dile getirdiğini söylemiştir. İki türün birleşmesi sonucunda bir ara tür çıkacağını iddia ederlerse, bu şekilde ortaya çıkan bir türün zincirleme üremeye müsait olmadığını da söylemektedir. Farz edelim ki zincirleme üreme oldu fakat bu sefer de sonradan ya üreme mefhumu kesintiye uğrar ya da karışımı olduğu iki türden birinin özelliklerini tamamen yitireceğini söylemiştir. Yani Ali Sedad Bey, bu şekilde bir türün oluşacağına karşı çıkmıştır ve bu konudaki eleştirisini bir örnekle desteklemiştir. "Ester ve bir ve iki hörgüçlü develerden hasıl olan bir nev azman deve işbu hususata pek iyi bir misal olurlar. Nebatatta dahi böyledir. İki muhtelif cinsten hasıl olan azmanlar ya tohum vermez yahut cinseyn-i mezkureynden birine ricat eyler" (Sedad, 1300: 167). Burada katır ile bir ve iki hörgüçlü develerden meydana gelen fazla gelişmiş bir deveyi örnek göstermektedir. Bitkiler için de aynı şeyin geçerli olduğunu söylemektedir. İki değişik türden meydana gelen fazla gelişmiş olan canlılar, ya kısır olur ya da bir süre sonra oluştuğu iki cinsten birine dönüşür. Aslında türler arasında iki sınıfının birleşmesiyle ortaya çıkan ara sınıf üremeye devam eder. Bu şekilde tüm bu olgulardan hareketle diyebiliriz ki bu özellikler sınıfın oluşması için imkân dâhilindedir fakat türün oluşması için pek olası değildir, diyerek Darwin'in tür oluşumu için ortaya attığı varsayıma karşı çıkmıştır.

Ali Sedad Bey'in Darwin hakkındaki ikinci eleştirisi, ortak ata kavramı ve ara türler konusundadır. Darwinci teorinin iddia ettiği ara türlerin ortaya çıkarılması ile birlikte türlerin de arttığı düşüncesi ve müteakiben türlerin ayrımı ve sınıflandırılmasında ortaya çıkan tartışmalar vardır. Bitki ve hayvanlar arasındaki bazı türlerin iki tarafa da yakın özellikler göstermesi sebebiyle hangi kısımda değerlendirileceği hususunda karışıklıklar çıkmaktadır. Bu sebeple karar verilemeyen ve bu şekilde iki tarafa da yakın görünen türler için bunların ikisinin de ortak bir yerden geldiğini söylemektedir. Yani iki cins de ortak bir atadan gelmelidir ki ara türlerin neden iki cinse de ait özellikler taşıdığı bu şekilde açıklanmış olsun. Darwinistler tarafından ara türlerin zamanla tükendiğini kabul ettikten sonra jeoloji biliminin şimdiki verileriyle Darwin'in fikirlerine eleştiri getirilmesi mantıksızdır düşüncesi hâkimdir. Ali Sedad Bey bu düşünceye karşı eleştirisini:

> Bunu "ilm-i tabakati'l-arzın bugünkü halinde Darwin'in mesleği kabul olunur şeylerden değildir." diye ifade etmek daha münasiptir. Bir taraftan enva-ı mütevassıtanın serian münkarız olması ve diğer taraftan tağayyürün gayet bati bulunması gibi tenakuzlar böyle sırf vehmi bir mesleğe göre çok mudur? Teğayyür-i tabakatın betaeti envaın tahavvülatının buna olan şiddet-i taalluk ve merbutiyeti Darwince dahi müsellem iken eşkal-i

> mütevassıtanın sürat-i inkırazının kabul bulunması itirazdan kurtulmak için olduğunda şüphe yoktur (Sedat, 1300: 168).

Bu sözleri ile birlikte jeolojinin bugünkü haliyle Darwin'in görüşlerini kabul etmek mümkün değildir, demektedir. Darwin'in ara türlerin hızlı bir şekilde karışması ve dönüşümlerin oldukça yavaş olması yönündeki fikrinde bir çelişki gördüğünü söylemektedir. Türlerin değişiminin, değişen tabakaların yerleşmesi ile alakalı olduğunu ve ara türlerin yok olma hızının fazla olması gibi açıklamaları ise Ali Sedad Bey'e göre eleştiriden kaçınmak amacıyla yapılmıştır. Ayrıca bir başka eleştiri olarak da türlerin ayrım ve sınıflamasının yapılamamasının sebebi, Darwinci görüşün iddia ettiği gibi bunların ortak bir atadan gelmesi ve iki türe de ait özellikler göstermesi ile ortaya çıkan zorluktan değil ara tür sayılan canlıların ayırt edici niteliklerinin tespit edilememesidir. Bu eleştirisine bağlı olarak: "Mamafih enva-ı muhtelifenin yekdiğerine müşabeheti ve müşabehet cihetiyle cümlesinin bir silsile teşkil eylemesi hiçbir vakit Darwin'in faraziyatını ispat eder şeylerden değildir" sözleriyle ara türlerin iki türe de benzer özellikler göstermesi ile birlikte gelişen ortak ata kavramının Darwin'in iddialarını kanıtlayan bir yapıda olmadığını söylemiştir (Sedat, 1300: 169). Bu sözlerine ek olarak insan ve nesnas arasındaki ilişkiye de değinmiştir.

> Bazı Tabiiyun bu müşabehete dikkatle insanlarla maymunların farkını arayarak insanın nesnasından uzma olduğuna zahib olmuşlardır ve bu babta (Lamarck) sairlerine takaddüm eylemiştir müteahhiren Darvin insan maymundan uzma olmayıp gerek insan ve gerek maymun ikisi de diğer bir neviden gelmiş olduklarını beyan eylemiştir. Böylece insanlarla maymunların karabetlerini ispat için bu iki mahlukun birbirine müşabehet-i hariciye ve teşrihiyesini tayine çalışmışlardır. Şu suretle icra kılınan tecriyandan memul olan müşabehet-i lazime bulunamadığı gibi bazı mübayenet bulunduğu zahir olmuştur. Tutalım ki bu iki mahluk cismen yekdiğerinin aynı olsun bundan yine Lamarck ve Darvin'in gayretini gütmek isteyenlerin ellerine bir şey girmez. İnsanın ma bihi't-temyiri olan nutuk silsile-i hayavanatta asla irsi görülmemiş bir şeydir (Sedat, 1300: 169).

Bu sözleriyle birlikte Ali Sedad Bey, bazılarının insan ve maymun arasındaki farkları inceleyerek insanların maymun türünden geliştiğini sandıklarını dile getirmiştir. Lamarck ise bu fikrin oluşmasında önemli bir pay sahibidir. Ardından Charles Darwin, Lamarck'ın fikrine yakın ama biraz daha farklı bir görüş ortaya atarak insanın maymundan gelmediğini ikisinin de ortak bir atadan geldiğini söylemiştir. İnsan ve maymun arasındaki benzerlikleri kanıtlamak için fiziksel görünüş ve anatomi bilimi verileri ortaya konmuştur. Fakat buna rağmen insan ve maymun arasında benzerlikten çok, farklılık görülmüştür. Ali Sedat Bey, bu durumda farz edelim ki yapılan araştırmalar insan ve maymun hakkında birçok benzerlik bulmuş olsun dedikten sonra buna rağmen Lamarck ve Darwin'in fikirlerini savunanlara bir faydası olmayacağını dile getirmiştir. Bu fikrine gerekçe olarak da insanı insan yapan ve önemli bir ayırıcı özelliği olan dil ve konuşabilme kabiliyetinin, hayvanların hiçbirinde olmadığını söylemiştir. Konuşma özelliği ile ilgili olarak Ahmet Mithat Efendi de görüşlerini sunarken bu özelliği sayesinde insanın bugünkü gelişmişlik seviyesine geldiğini söylemiştir.

Ali Sedad Bey, Darwin'in bilim adına birçok konuda önemli katkıları olduğunu kabul ettiğini fakat kendi görüşlerini doğrulamak adına uydurduğu fikirlerini eleştirir. Bu fikirlerin

gerçekleşmesinin imkân dâhilinde olduğunu ama buna rağmen gözlemlerden elde edilen veriler olmadığından kabul edilemez olduğunu söylemiştir. "Şimdilik tecrübe, envaın tagayyürü bir hadde vaki olup esnaf-ı muhtelife hasıl olur ise de envaın kalb ve tahavvülü dairesini tecavüz edemediğini yani hakayık-ı eşyanın sabit olduğunu göstermiştir" (Sedat, 1300: 169). Ali Sedad Bey, şu ana kadarki tecrübeler ile türlerin değişimi ve çeşitli sınıflar olduğu konusunun bir yere kadar kabul edebileceğini fakat türlerin değişim hududunu geçememesi sebebiyle varlıkların hakikatinin sabit olduğu konusundaki görüşü benimsemiştir.

Ali Sedad Bey, eleştirilerine devam ederken "Darwin'in iddiası ise sırf hayali olup esasen hiçbir tecrübe ve müşahedeye müstenit değildir" diyerek Darwin'in iddiasının deney ve gözleme dayanmadığını söylemiştir (Sedat, 1300: 170). Bu konuda sunulan görüşlerden en başarılısı Darwin'inki olduğu için kabul edilmelidir diyenleri de eleştirmiştir. Hakikatin öyle olmadığını ve değişim denilen şeyin özel türlerde gerçekleştiğini ve bu değişimlerin bir hududu olduğunu söylemiştir. Bir misal ile konuyu daha ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Ona göre bir cismin parçalanamaz en ufak hali diğer maddeleri de oluşturan unsurdur. Bu halde bu madde ne kadar değişirse değişsin kendi gerçekliğini yani ham halini koruyacaktır (Bilim ve Ütopya, 2016, 28-29). Atomların hem azotu hem de civayı oluşturduğu gibi aynı atomlar başka şeylerde oluşturabilir. Fakat bunu neyin sağladığına ve hangi yasaya göre hareket ettiğine dair ne olduğu tam olarak belli değildir. Ali Sedad Bey, üstün cisimlerin asla değişmeyen bir bütün olduğunu fakat ne sebeple böyle olduğunun bilinmediğini savunmuştur. Ona göre sonucu belli olmayacak bir şeyi araştırmanın faydası yoktur. Yine Ali Sedad Bey, Darwin hakkında son olarak: "Darwin müstağrik-i evham olup da malumat-ı insaniyenin haddini tayin edemeyerek ileri gitmek istediği halde yine o neticeye varmadı mı ?" diyerek Darwin'in insanlığın bilgi seviyesinin sınırını bilmeyerek dalgın bir vesveseci gibi sınırı aştığını söylemektedir (Sedat, 1300: 170). Buna rağmen yine de o sınıra takılı kaldığını da dile getirmektedir. Ali Sedad Bey, gerçek anlamda Darwin'e ve onun görüşlerini benimseyenlere çok sert eleştiriler getirmiştir. Darwin'in görüşleri içerisinden ve kendisinin de benimsediği yönlerini belirten Ali Sedat Bey, teoriye karşı sunulan eleştirilerle de ayrıca ilgilenmiştir. Eleştirileri kendine göre objektif bir şekilde değerlendirmiş hem eleştirilere verilen cevaplarla hem de eleştirinin bizzat kendisiyle ilgilenmiştir. Bu sayede edindiği bilgiler neticesinde ortaya çıkan mevcut bilgileri kendi görüşüyle de birleştirip fikirlerini sunmuştur.

4.3. Hoca Tahsin Efendi'nin Evrime Jeolojik Yaklaşımı

Hoca Tahsin Efendi (1811-1881) Yanya vilâyetinin Çamlık bölgesinde ve Filat kazasına bağlı Ninat köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini müderris olan babası Osman Efendi'den görmüştür. Eğitimini bir üst kademeye taşıma arzusuyla İstanbul'a gitmiş ve burada Mustafa

Efendi'den dersler almıştır. Birçok önemli yerlerde dersler vermiş ve resmi görevli olarak yer almıştır. İlerleyen süreçte resmi bir görev için Paris'e gönderilir ve burada fikri hayatı değişir. İlgi alanı dini bilimler alanından bilimsel bilgi alanına kayar (Akün, 1998: 198-206). Batı bilimini öğrendikten sonra araştırmalarını dünyanın nasıl oluştuğu ve yaratılışın nasıl olduğu konusunda yapmıştır. Bu konuda yazmış olduğu *"Tarihi Tekvin Yahud Hilkat"* adlı eserinde görüşlerini dile getirmiştir. Bu kitapta evrim teorisi üzerine görüşlerini de bildirmiştir. Eserin büyük bir bölümü evrenin ve dünyanın oluşumu ile ilgili olsa da evrim teorisinden de birçok misal ile bahsedilmiştir. Hoca Tahsin, insanın ortaya çıkışının ve dünyanın oluşumunun sanıldığından çok daha eski bir tarihe dayandığını ve bunu tarih ve jeoloji biliminin tespit ettiğini söylemektedir. Varlıkların oluşumunda zaman ve devir geçişlerinin etkisi olduğunu ve insanın bulunduğu mertebeye gelebilmesi için çok uzun bir süre geçmesi gerektiğini söylemiştir. Bu zamana kadar bir sürü kadim halkın da çeşitli sebeplerle yok olup tarih sahnesinden silindiğini söylemektedir. Çoğu tabiat âliminin önlerinde duran olgulardan hareketle geçmiş ve gelecek zamanlara dair düşünmediklerini de dile getirmiştir. Bu şekilde davranarak hayvan ve bitki türlerinin sürekli aynı olup, değişim ve dönüşüm ile birlikte evrimleşmediklerini sanmaları ortadadır. Onlara göre her hayvan ve bitki aniden bir defada yaratılıp zamanın sonuna kadar aynı şekilde kalacaktır ve bu sebeple türlerin evrimleşmesi olanaksızdır demektedirler (Tahsin, 1310: 18-20).

> Lakin bu zehab-ı na-sevabdan daha muhalif-i 'akl u hikmet ne meslek vardır! Yalnız eşhas değil, enva' ve ecnası bile tebeddül u teceddüd etmektedir. Pute-i tabi'atda tagayyür etmez bir şey var mıdır? Amme-i enva' u ecnası bir tebeddül ve İstikmal-i da'imi halinde olduğu halde, adem-i tagayyür-i enva' mes'elesini iddi'a edenler tecrübe mikyasıçün derece-i kafiyyede olmayan bir müddet-i kasire ittihaz eylediklerinden naşi aldanmışlardır" (Tahsin, 1310: 20-21).

Burada Hoca Tahsin, türlerin sabit olup evrimleşmediği fikrine karşı çıkarak böyle düşünenlerin hem akla hem de hikmete karşı çıktıklarını dile getirmiştir. Bu kişilerin neden yanlış düşündükleri konusunda ise onların türlerin dönüşümü için yeterli olmayacak kadar kısa bir zaman ummalarını sebep olarak gösterir. Bu düşüncenin temelinde ise Aristoteles'in iki bin senelik ölçütleri vardır. Hoca Tahsin, sözlerine devam ederken türlerin ve cinslerin sürekli bir şekilde durmaksızın evrim geçirdiklerini de vurgulamaktadır. Dünya'nın ve insanın yaşına bakmak için yeryüzünün sayfalarına bakmak yani jeoloji bilimine müracaat etmek gerektiğini söylemiştir. Çünkü yer katmanları Allah'ın gizli levhalarıdır ve bu katmanlar hayvan ve bitki fosillerinden meydana gelmektedir. Hoca Tahsin, bazılarının tufan dolayısıyla yer altında kalan bitki ve hayvan fosillerinin bugünkü hayvan ve bitkilerden farklı türler olduğunu ve onların yaşam şartlarının farklı olmasından dolayı günümüzdekilerden farklı gözüktüğünü söyleyenleri de eleştirmiştir. Bu kişileri eleştirirken o zamanda yaşayan bitki ve hayvanların da kendilerinden önceki zamanda kalanlardan türediklerini söylemektedir. Dünya'nın çeşitli devirleri olduğunu ve bu devirlerin birbirine zincirleme bağlı olduğunu da dile getirmektedir.

Akıl ve hikmet sahibi birinin, canlı türlerinin bir defada oluşamayacak şekilde geliştiklerini anlayacağını söylemektedir. Günümüzdeki durum geçmişin sonucudur, gelecekteki durum ise günümüz koşullarının bir sonucu olacaktır diyerek konuyu çok iyi bir şekilde özetlemiştir. İyi bir şekilde gözlemlendiği takdirde dünyanın ve canlıların oluşumunun aşama aşama olduğunun görüleceğini de vurgulamıştır. Zooloji biliminin bir gün varoluş tarihini ve hayvanların özelliklerini tam olarak belirleyip ardından ruh sahibi varlıkların yani insanların nasıl oluştuğunu açıklamak ile ilgileneceğini söylemektedir. Hoca Tahsin, Darwin'in düşünceleri şuan için bu konuda yetersizdir fakat varoluşun belirlenmesine uygun olması sebebiyle önümüzdeki zamanlarda bu fikrin olgunlaşacağına kesinlikle şüphe yoktur demiştir (Tahsin, 1310: 21- 24). Hoca Tahsin Efendi, Darwin'in açıklamalarının bu konuyu tamamen aydınlatması açısından yetersiz olduğunu düşünmüştür. Bu eleştirisi son derece doğru bir bakış açısıyla yapılmıştır. Gerçekten de Darwin'in düşünceleri kendinden sonraki dönemlerde birçok bilim insanı tarafından geliştirilmiştir. Evrimin diğer mekanizmaları ve Darwin'in elinde olmadığı için açıklayamadığı birçok şey kendisinden sonra açıklanmıştır. 19.yy.'da Darwin'in ilk açıkladığı haliyle evrim teorisi Hoca Tahsin'in de dediği gibi konuyu tam olarak açıklamak açısından yetersizdir. Bu yetersizliği Darwin de Türlerin Kökeni adlı eserinde "Teorinin Güçlükleri" ve "Yer Bilimsel Belgelerin Eksikliği" başlıkları altında dile getirmiştir.

Hoca Tahsin, yeryüzünde iklimlerin canlılar üzerinde büyük bir etkisi olduğunu söylemiştir. Ayrıca yeryüzü katmanlarından aşağı inildikçe zamanda da o kadar geriye gidileceğini vurgulamıştır. Bu sebeple büyük hayvanların atalarının daha alt katmanda gözlemlenen mikroskobik canlılar olduğunu söylemektedir (Tahsin, 1310: 25- 26). Hoca Tahsin, evrenin oluşumunu da çeşitli devirlere ayırmaktadır. Ona göre ilk aşama; halis cevher devridir. Bu aşamada bütün evreni oluşturacak her türlü varlığın tohumu vardır. İkinci aşama ise; atomlar devridir. Burada başlangıçta hep bir arada olan kimyasal bileşimler ayrılmıştır. Üçüncü aşamada; gök cisimleri ve gök adaları devridir ve burada büyük kütlelerin bir araya gelmesi ve yoğunluk kazanmasıyla uzay aralıkları oluşmuştur. Dördüncü aşamada; gezegenler devri devam eder ve üçüncü aşamada bir araya gelen kütleler Güneşin etrafında döner ayrıca bu aşama Dünya'nın da şekillendiği dönemdir. Beşinci aşamada; dünyada hava olayları yoğun yoğun bir şekilde yaşanır ve hayatın oluşacağı ortam kendini gösterir. Altıncı aşama; insanlığın çocukluk ve bilgisizlik devridir ve bu aşamada olan canlı insan adına layık değildir fakat o zamandan insan adına layık olacağı güne kadar geçen zamanın başlangıcıdır. Yedinci ve son dönem ise; tarihsel dönemdir ve bu dönem 5000 küsür sene önce Mısır'da başlamıştır fakat ilk 2500 yıla ait çok az bilgi vardır ve son 2-3 bin yılı tarihsel olarak kayda geçirilmiştir, demektedir (Tahsin, 1310: 35). Evren ve yaşam bu gibi oluş ve bozuluş ile birlikte var olmuştur. Kâinat da canlılar da evrime meyillidir. Canlılar, cansız maddeler derecesinden ruh sahibi olacağı bir şekle dönüşmüştür. Varoluşun zorunlu öğesi bu şekilde evrime karşı olan meyil ile açıklanır. Birçok

tür yaşam koşulları elvermediği için soylarının yok olması gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu âlem oluş ve yok oluş üzerine kuruludur ve mücadele alanıdır. Bir türün fazla çoğalması veya azalması dengeyi bozar. Hoca Tahsin, milyarlarca asırdan beri hikmetli bir kanun ile birlikte kâinat ve varlıklar evrilmiştir, demektedir. Bu sayede sürekli olarak ve aşamalı bir şekilde dönüşüm sağlanmıştır. Uzun bir zaman sonra ise insanlık, bildiğimiz canlılar içerisinde en şereflisi olacak mertebeye varmıştır. Hoca Tahsin'e göre Allah evrim ve değişimden uzaktır fakat bu kanunu evrene tabi kılmıştır (Tahsin, 1310: 35 -60). Evrim ve evren hakkındaki görüşlerini bu fikirleriyle açıklayan Hoca Tahsin Efendi, son derece akla yatkın görüşleri ile dikkat çekmektedir. Darwin'in evrim teorisine ait birçok mekanizmayı gayet açık bir dille eserinde yansıtmıştır. Evren ve evrim hakkındaki görüşleri ise çağının bilgisine oranla gayet makul sayılabilir.

4.4. Subhi Edhem ve Ethem Necdet'in Materyalist Evrim Görüşü

Subhi Edhem'in hayatı hakkında çok fazla bilgi sahibi değiliz. Kendisi pozitivist ve materyalist diyebileceğimiz görüşlere sahiptir. Evrim Teorisi üzerine fazlasıyla kafa yormuş ve bu teoriyi tanıtmak konusunda hayli gayret göstermiştir. Ayrıca Osmanlı aydınları içerisinde son derece etkili ve üretken bir yazar olduğu da görülmektedir. Suphi Edhem'in; İdic, İstanbul 1909 -Ulum-i Tabiyye Lügatı, Manastır 1911- Darvenizm, Manastır 1911 - Sosyoloji, Manastır 1911- Tarih ve Müverrihler, Selanik 1912- Hayat ve Mevt, İstanbul 1913- Lamarckizm, İstanbul 1914- İlmi Nebatat Tarihi, İstanbul 1917- Fen Adamları, İstanbul 1917- Nevsal-i Baytari, İstanbul 1918- Bergson ve Felsefesi, İstanbul 1919 isimleriyle yayınladığı birçok eseri vardır. Bunlara ek olarak Hüsün ve Şiir, Tabiat, Beşer ve Tabiat isimli dergiler de çıkarmıştır (Kalaycıoğulları, 2013: 80-81).

Subhi Edhem, evrim teorisine dair görüşlerini ağırlıklı olarak "Lamarckizm" ve "Darvenizm" adlı eserlerinde bildirmiştir (Toprak, 2012: 556). Bu eserler ile birlikte hem evrim teorisinin iki farklı versiyonunu tanıtmış hem de Lamarck ve Darwin'i ayrı ayrı değerlendirmiştir. Suphi Edhem'in Lamarckizm adlı eseri esasen 1911 senesinde Felsefe Mecmuası'nda *"Lamarck ve Lamarckizm"* ismi ile yazdığı makale serisinin bir araya getirilmiş halidir. Bu makaleleri bazı düzeltmeler yaparak 1914'te kitap haline getirmiştir. Lamarckizm adlı eserinin başında Lamarck'ın Darwin kadar tanınmadığını da söylemiştir. Hatta Lamarck'ın Fransa'da dahi yeterince tanınmadığını söylemektedir. Kendisi Lamarck'ı iyi bir filozof ve materyalist olarak tanımlamaktadır. Ardından bilimsel görüşün gelişimi açısından önemli gördüğü Kopernik, Kepler ve Galileo gibi isimleri andıktan sonra Buffon ve Linneaus'un evrimsel görüşe katkılarından bahsetmiştir. Ardından tarihsel sıra olarak konuyu Lamarck'a getirip bitkilerle ilgili görüşlerini aktarır. Bu konuda Lamarck 3 kanun saymıştır. Bu kanunlar

genel olarak aynı sınıfa sahip bitkilerin benzer ve ayırıcı yönlerini ortaya çıkarmaktadır. Subhi Edhem, kendi fikirlerine daha yakın hissettiği Lamarck'ı Darwin'den hem daha zeki hem de daha geniş fikirli biri olarak görür ve deney-gözlem olanakları daha az olmasına rağmen Lamarck'ın Darwin'e incelenmeye değer meseleler bıraktığını söylemiştir. Subhi Edhem'e göre Lamarck, canlıların dönüşümü ile ilgili başkalaşım teorisini ortaya atmıştır. Fakat onun görüşleri pek ciddiye alınmamıştır. Darwin, 1859'da Türlerin Kökeni adlı eseri ile evrim teorisine dair devrimsel açıklamalar yaptıktan sonra Lamarck geriye dönük olarak hatırlanmıştır. Bunun sebebi ise fikirlerinin Darwin'inkine hem benzer hem farklı yönlerinin olması ve bu durumun incelenmesi ihtiyacıdır. Lamarck'a göre canlılar sürekli olarak gerçekleşen bir başkalaşım sonucudur. Canlılar, ona göre bulundukları çevreye adapte olup uyumlu olmaya çalışırlar ve kuşaktan kuşağa sürekli evrimleşmişlerdir. Canlıların organları ve kendileri çevreye ayak uydururlar ve kendi çevrelerine alıştıkları için bu durumu yavrularına aktarırlar. Bir canlı çok iyi bir şekilde çevresine adapte olursa, bir türe dönüşmektedir. Bu durum ise çevrenin canlılar üzerindeki etkisine iyi bir örnek olmaktadır (Edhem, 1330: 3- 13). Subhi Edhem Lamarck'ın, evrimi çevre koşulların tesiri altındaki canlıların değişimi olarak nitelendirdiğini, söylemektedir. Canlılar değişimleri ile birlikte çevreye daha uyumlu hale gelirler. Kazandıkları özellikleri ise kalıtım yoluyla yavrularına geçer. Bu olay uzun bir süre tekrar ederse sonunda türler ortaya çıkmaktadır. Lamarck'ın teorisinin temelde adaptasyon, dönüşüm ve kalıtım olarak 3 esasa dayandığını söylemektedir. Subhi Edhem, materyalist bir anlayışa sahip olduğu için evrim teorisinin insanlığı dinlerin yanılgılarından kurtardığını ve bu sebeple çok önemli bir konumda olduğunu söylemektedir (Edhem, 1330: 13). Lamarck'ın, işlevin organlar üzerindeki etkisini anlattığı görüşüne de katılmaktadır. Ona göre bir organın görevini, şeklini ve yapacağı işi o organın nasıl kullanıldığı belirler. Burada organların kullanım şekillerine göre değiştiğini veya geliştiğini anlatmaktadır. Bazı kuşların tüylerinin dişilere göre daha çok dikkat çekici olması veya güzel sesli kuşların dişisini etkilemesi gibi özelliklerin zaman içerisinde geliştiğini ve üreme amacına hizmet ettiğini söylemektedir. Hayvanlar zaman içerisinde geliştirdikleri bu özelliklerini yavrularına kalıtımsal olarak bırakmaktadır. Subhi Edhem, burada evrimsel sürece Darwin'in cinsel seçilim dediği kavramı dâhil etmiştir. Canlılar dişilerini ya da diğer bir deyişle karşı cinslerini belli sesler veya hareketler ile daha fazla etkilediğini bildiğinden üreme konusunda daha şanslı olmaktadırlar.

Lamarck'ın teorisine göre ilk zamanlardan itibaren canlılar bugünkü halleriyle ortaya çıkmamışlardır. Dünya'da hayat kendi kendine oluştu ve ilk başlarda cansız maddeler vardı. Cansız maddeler, belirli madde-kuvvet ilişkileri sonucunda canlılık kazanmıştır. Lamarck, canlılığın protoplazma ile başladığını söylemiştir. Ardından canlıların gereksinimlerine göre organları ve davranışları ortaya çıkmıştır. Organlar 4 aşamada günümüzdeki halini almıştır. Birinci aşamada sadece cisimlerin hacimlerinin arttığını, ikinci aşamada hayvanların doğada

hayatta kalmalarına olanak sağlayacak şekilde organları oluşur, üçüncü aşamada canlılar organlarını ne kadar çok kullanmış ise organlar o derece gelişmiştir ve son aşamada kazanılan karakterler canlıların çoğalması yolu ile yavrulara aktarılmıştır (Edhem, 1330: 13- 20). Subhi Edhem Lamarck'ın, günümüzdeki canlıların tamamının kendilerinden önceki daha ilkel canlılardan oluştuğu görüşüne katılmaktadır. Ayrıca bu görüşleri bildirdikten sonra canlıların çevre uyumuna göre evrildiği hakkında da çok iyi örnekler vermiştir. Bu konuda bitkilerin çevre uyumuna dair birkaç örnek verdikten sonra kara kurbağalarını örnek verir ve bu kurbağaların yavruyken suda yaşamaya daha elverişli olduğunu belirtir. Ardından yavrulardaki kuyruk düşer ve hem ayakları hem de ciğerleri olur. Bu sayede karada ve denizde yaşama şansını elde ederler. Subhi Edhem, Lamarck'ın evrim esaslarını ise 7 başlık altında kendi bakış açısını da katarak değerlendirmiştir. Bu başlıklar: "Çevrenin Etkisi, Alışkanlık, İşlevin Kaybı ve Alışkanlığın Yitimi, Kalıtım, Çaprazlama (Üreme ve türleşme ile ilgili), Türün Çevre Tarafından Yok Edilmesi ve son olarak Doğal Seçilim İle Yok Olması" şeklindedir. Burada Lamarck'ın bahsettiği görüşleri tekrar etmektedir (Edhem, 1330: 20 -31).

Lamarck, canlılar arasında sınıflama olarak da bir sistem geliştirmiştir. Bu sistemin odağında ise yine insan olmuştur. Canlıları hiyerarşik bir sistem içerisinde sınıflayan Lamarck, en iyi canlı olarak insanı belirler ve türleri insana yakınlık ve uzaklık derecelerine göre sınıflandırmıştır. Canlılar, insana yaklaştıkça daha kompleks hayvanlar, uzaklaştıkça daha basit hayvanlar olarak değerlendirmiştir (Edhem, 1330: 34). Subhi Edhem'e göre Lamarck, günümüzdeki canlıların bir yaratıcı tarafından değil kendi kendine kademeli bir şekilde ve çevreye uyum ile birlikte şimdiki hallerine geldiklerini söylemektedir (Edhem, 1330: 40). Ayrıca Subhi Edhem Lamarck'ın, hayat yaratılışın eseri olmamakla birlikte sıcaklık, ışık, elektrik ve rutubetin eseridir görüşünü hatırlatmaktadır. Canlıların tamamının köklerinde basit yapılı organizmalar mevcuttur görüşünü benimsediğini de söylemektedir (Edhem, 1330: 41). Subhi Edhem, bu fikirleriyle birlikte Osmanlı'da evrim teorisine materyalist bir bakış açısı getirmiştir. Ondan sonra bu konuda kendisiyle aynı düşüncelere sahip kişiler de olacaktır.

Subhi Edhem'in konumuzla ilgili olan bir diğer eseri *"Darvenizm"* ismini verdiği çalışmasıdır. Kitabın ilk bölümünde maksadım başlığıyla açılış yapar ve ardından Lamarck'a tekrar değinir ve onun Evrim Teorisi düşüncesini gerçek anlamda ortaya koyduğunu ve hayvanlara dair çok iyi bir sınıflama sistemi bulduğunu söylemiştir. Gerçekten de durum tam olarak böyledir. Lamarck'tan önce de bahsettiğimiz şekilde birçok düşünür, aydın ve bilim adamı evrim teorisi ile ilişkili birçok görüş sunmuşlardır. Bunların, bu düşüncenin gelişmesinde çok büyük payları vardır. Fakat hiçbiri tam anlamıyla sistemli bir şekilde evrim mekanizmasını açıklamaya girişmemiştir. İlk kez Lamarck 1809'da yayınladığı *"Philosophie zoologique"* adlı eseri ile birlikte bazı yanlış varsayımlarına rağmen de olsa evrimsel düşünceyi sistematik bir şekilde açıklamıştır. Fakat Lamarck'ın eseri ona yapılan itirazlardan dolayı ilk çıktığında büyük

bir etki yaratan Darwin'in eseri gibi olamamıştır. Bu sebeple evrim fikrini asıl kemale erdiren kişinin Darwin olduğunu da aşikârdır. Subhi Edhem bunları dile getirdikten sonra Darwin'in fikirsel ve düşünsel gelişimini anlatır. Burada Darwin'in gelişimini Türlerin Kökeni'ni yazdığı ve öncesinde etkilendiği düşünürlere kadar götürmektedir (Edhem, 1327: 2-40). Kitap her ne kadar Darwin ve teorisi hakkında olsa da Subhi Edhem Bey'in görüşleri Lamarckçı bir yapıda olduğu için sık sık Lamarck'tan da bahsetmiştir. Yine kitapla ilgili bir diğer garip şey ise kitapta 3 kişinin resminin olması ve Darwin'in bu kişiler arasında olmamasıdır. Resimleri olanlar ise; Lamarck, Cuvier ve Darwin'in dedesi Erasmus Darwin'dir. Subhi Edhem, Darvenizm adlı eserinde konunun ehemmiyetinin anlaşılması açısından konuyla ilgilenen birçok bilim insanından söz etmiştir (Odabaşı, 2010: 127 - 137).

Subhi Edhem, insanın nedense hiçbir zaman köklerinin bir hayvandan geldiğini kabul edemediğini fakat diğer yandan insanı bir toprak parçasından yapılma bir şey olarak değerlendirip kendini küçük düşürdüğünü söylemektedir. Bu sözleriyle yine materyalist yönünü ön plana çıkarmakta ve kutsal yaratılış kuramının insanın menşeinin toprakta olduğu iddiasını kabul edenlere eleştiri getirmektedir (Edhem, 1327: 60). Edhem, kitabın diğer bölümlerinde Darwin'in doğal seçilim, adaptasyon, türleşme, rekabet ve çaprazlama gibi evrim mekanizmalarını tanıtır. Darwin'in teorisini tamamlayıcı bir unsur olan Gregor Mendel'in kalıtım yasalarından da bahsetmektedir. Kitabın sonunda verdiği özette ise basit organizmalardan evrimleşerek oluşan bir canlının olmadığını söylüyor. Ona göre tüm canlılar ortak bir atadan evrimleşerek bugün gördüğümüz türleri oluşturmuştur. Kutsanan bir tarih anlayışı ile doğa ne bir Âdem ne de bir Havva ve ne de sabit bir soy ağacı yaratmamıştır, diyerek sözlerini tamamlamıştır (Edhem, 1327) Kitaplarına ek olarak süreli yayınlarda da örneğin *"Tabiat"* isimli dergide de yine materyalist evrimci düşünceyi tanıtmış ve savunmuştur. Bu dergide Büchner, Haeckel, Lamarck ve Darwin'in evrim düşüncelerini, materyalist bir bakış açısıyla sunmuştur (Odabaşı, 2007: 42-49). Subhi Edhem, yayınladığı eserlerle birlikte evrim teorisinin tanınması konusunda da büyük katkılar yapmıştır (Alkan, 2009: 23-24). Evrim Teorisi'nin materyalist yorumu kendisinden sonra meşrutiyet döneminin de karakteristik yorumu olacaktır. Onunla beraber ve ondan sonra materyalist evrim anlayışı varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Ethem Necdet de Subhi Edhem gibi materyalist evrim anlayışına sahiptir. Konu hakkındaki düşüncelerini, *Tekâmül ve Kanunları* isimli kitabında aktarmıştır. Eserin hemen girişinde evrim teorisinin neden önemli olduğunu anlattığı bir yazı kaleme almıştır. Kitapta anlatacaklarına giriş mahiyetinde sayılabilecek bu yazıda Ethem Necdet, 100 yıl önce hayvanlar, insanlar ve bitkiler için sunulan görüş için bunların yaratıldıkları surette yaşamlarını sürdürdüğünü söylemektedir. Yani herhangi bir şekilde aşamalı bir gelişimden ya da evrimden bahsedilmiyordu. Fakat 19.yy. ile birlikte Lamarck, Darwin ve Spencer gibi isimlerin

çalışmalarıyla evrim teorisi ortaya çıkmıştır. Ethem Necdet'e göre bu fikir gericiliğe, yaratılışçı fikre, cahilliğe ve bağnazlığa karşı savaş ilanı olmuştur. Ardından öncelikle Lamarck'ın fikirlerini ele alan Ethem Necdet, onun hakkında kitabının 14.sayfasında Lamarck'ın Evrim Görüşü başlıklı yazısında bazı eleştirilerde bulunuyor. Ona göre Lamarck'ın fikirleri deney-gözleme dayalı değildi ve bunun sebebinin de Lamarck'ın yaşadığı dönemdeki bağnazlıktan çekindiği için gerçek fikirlerini aktaramamasına bağlamaktadır. Ardından Lamarck'ın evrimsel anlayışını yani onun başkalaşım, çevreye uyum, kullanılan organın gelişimi ve yaşam mücadelesi gibi kavramlarını açıklamaktadır. Lamarck hakkındaki bir diğer görüşü ise Lamarck'ın yaşadığı dönemin atmosferinin onun fikirlerine değer verecek ve kavrayacak bir seviyede olmadığına dair görüşüdür (Necdet, 1329: 3-19). Bu fikre katılmamak mümkün değildir. Gerçek anlamda bir fikrin yükselebilmesi ve gelişebilmesi o fikrin niteliği kadar yine o fikrin zamanın ruhuna uyup uymadığı da önemlidir. Tarihte belli şartlarda anılmadığı için önemsenmeyen ve o zaman için değerli görülmeyip ardından değeri anlaşılan sayısız fikir vardır.

Ethem Necdet, Lamarck'tan kısaca bahsettikten sonra eserinin Darwin bölümüne geçmektedir. Darwin ile ilgili görüşünü de kitabının 21. sayfasındaki *Darwin'in Evrim Görüşü* adlı yazısıyla aktarmaktadır. Eserinin büyük bir kısmını Darwin'in görüşüne ayırmıştır. Ethem Necdet, öncelikle Darwin'e atfedilen fikirler ile Darwin'in kendi fikirlerini birbirinden farklı değerlendirmek gerektiğini söylemektedir. Ona göre Darwin'in evrim teorisi, insanlığın uzunca bir dönem kafasını meşgul eden ve doğru olduğuna yürekten inandığı, canlıların ilk doğduğu andaki şekliyle hayatlarına devam ettiğine dair görüşü bertaraf etmiştir. Ardından Darwin'in fikirlerinin esasının dönüşüm ve seçilim olduğunu da söylemektedir. İki fikrin de tarihsel arka planının çok uzun bir geçmişe dayandığını ifade etmektedir. Ardından mükemmel bir tespit yaparak, gelecekte Darwin'in fikri bir şekilde yanlışlansa bile bu durumun evrim teorisine negatif yönde bir etkisinin olamayacağını söylemektedir. Çünkü evrim teorisi her zaman tüm gerçekliğiyle önümüzde duracaktır. Bu fikre dair tartışacağımız tek şey onun mekanizması ve doğru bir şekilde açıklanmasıdır, şeklinde bir yorum yapmaktadır (Necdet, 1327: 21-24). Bu duruma örnek olarak yine Lamarck ve Darwin'i örnek göstermektedir. Lamarck türleşmenin ana mekanizmasını adaptasyon olarak göstermiştir. Darwin ise türleşmenin ana mekanizmasının doğal seçilim olduğunu göstermiştir. Yani Ethem Necdet'e göre evrim teorisi fikri tam anlamıyla bir kanun gibi her zaman sabit kalacaktır. Çünkü ona göre türlerin evrimleştiği konusu tartışmaya açık bir konu olarak değerlendirilmemektedir. Tamamen saf bir gerçek olarak görülmektedir. Bunun dışında Lamarck'ın teorisi ve varsayımları genel olarak kâğıt üzerinde kalıyor ve kolay yanlışlanabiliyordu. Fakat Darwin, evrim fikrini gözle görülebilen gerçekliğe indirgediğinden çok daha etkili olabilmiştir. Lamarck'ın fikri basit gözlemlere ve kendi içerisinde bir mantığa dayanıyordu. Buna binaen Darwin, düşüncelerini somut verilere dayandırıyordu (Necdet, 1327: 24-25). Ethem Necdet, Darwin'in Türlerin Kökeni

adlı eserinde örnek verdiği güvercinleri hatırlatarak, bunların insan eliyle yapay seçilim ile yapıldığını söylemektedir. Nasıl ki insan etkisiyle ilkel türler evcilleştirildiyse, doğal seçilim ile de benzer bir şekilde tüm canlılar kendilerinden önceki ilkel yapılı canlılardan evrimleşmiştir. Bu sözleri ile Ethem Necdet'in gerçek anlamda evrim teorisini ne kadar iyi anladığını ve yorumladığını görmekteyiz. Görüşleri, Lamarck'tan çok Darwin'in fikirlerine yakındır. Ona göre doğa, canlıları zorunlu olarak yaşam mücadelesi içinde ölmeye ve öldürmeye sevk etmektedir. Bu sözlerinden sonra canlıların üremesi ile ilgili olarak geometrik çoğalmadan bahsetmiştir. Bunun doğadaki kıt kaynaklar sebebi ile kısıtlandığını söylemektedir. Ardından bir türün fazla çoğalmasının doğaya etkisinden bahsetmektedir. Doğal olarak bir türün normalden fazla çoğalmasının doğanın dengesini bozacağını da bu doğrultuda belirtmektedir. Ardından canlıların hayatta kalmak için belli başlı savunma araçları geliştirdiğini ve bu süreci evrime borçlu olduklarını ve en güçlünün hayatta kalacağını söylemektedir. Sonra konuyu bitkilerin çaprazlama eşleştirilmesi ve bunun yeni türlerin oluşumu üzerindeki etkilerinden bahsetmektedir. Türleşmenin bir yolunun da çaprazlama eşleşmelerden olacağını söylemektedir. Türlerin değişimi için ön plana çıkarılan doğal seçilim ve hayat mücadelesine ek olarak, çaprazlama ve çevreye uyum gibi etkilerin de olduğunu söylemektedir (Necdet, 1327: 25-45). Ona göre eğer türler bulundukları ve uyumlu oldukları çevrede bırakılırsa burada üreme ve çoğalma faaliyetleri daha fazla olacaktır. Fakat canlılar bulundukları çevreden başka bir çevreye gıda kıtlığı vb. gibi sebeplerle giderlerse, çevrenin etkisi onlar üzerinde baskın olacağı için canlı, üremek yerine çevreye uyum sağlama ve gıda bulma gibi girişimlerde bulunacaktır. Fakat yeni çevre canlının yeteneklerini geliştirmesi için de bir fırsat sunacaktır. Çünkü organizmalar zorlanmadığı yani besin bulabildiği ve uyumlu olduğu çevrelerde kaldığı takdirde mevcut durumlarını korurlar. Ayrıca çevrenin canlılar üzerindeki etkisi ve belirleyiciliğinin de sanılandan çok daha fazla olduğunu dile getirmiştir. Öyle ki canlılar bulundukları çevrenin suretlerine dönüşürler. Onların nesiller içerisinde geliştirdiği yetenekleri de çevrenin zorlayıcı etkisi belirlemiştir. Çevrenin soğuk, sıcak veya karada yaşam ile suda yaşam gibi etkenleri, canlıların doğal seçilim mekanizmasındaki değişimleri ile doğru orantılıdır. Kutup bölgelerinde yaşayan ayıların renklerinin beyaz olması avcılar tarafından fark edilmemesi gibi bir avantaj sağlamıştır fakat bu nesiller içerisinde kazanılan bir yetenektir. Bu konuda Ethem Necdet, önemli bir tespit yapmaktadır. Örneğin: Kutup bölgesi dışından oraya getirilecek bir boz ayının orada avcılardan korunma veya yaşamını sürdürme şansı olmayacaktır. Çünkü nesiller içerisinde hem o kadar soğuk bir iklimde yaşamaya uygun bir şekilde evrimleşmemiştir hem de avcılar tamamen kar beyaz bir coğrafyada onun varlığını hemen fark edecektir. Burada bir diğer faktör de canlının mevcut organizmasının değişebilme yeteneği ve kapasitesidir. Bu konuda elverişsiz olan canlıların doğal seçilimde hayatta kalmaları oldukça zordur. Çünkü doğal seçilim sizi sürekli olarak daha iyi olmaya kamçılayan bir sisteme

benzemektedir. Yani eğer ceylanlar sürekli olarak daha hızlı koşmasalardı ve kendilerini bu konuda geliştirmeselerdi çitalar da bu kadar hızlı ve çevik hayvanlar olmayacaktı. Buradan hareketle diyebiliriz ki hem iklim hem de doğa şartları canlıların evrimleşmesi üzerinde çok büyük bir etkiye sahiptir. Bukalemunun avcılardan kaçabilme yeteneğinin renk değiştirebilmesi ya da üzerinde bulunduğu cismin bir parçasıymış gibi hareketsiz durabilmesi ona doğal seçilimin ve kendi organizmasının değişebilme yeteneğinin bir hediyesidir. Çevreye uyum yeteneği sayesinde çöllerde dahi yetişebilen kaktüsler olabilmektedir. Doğal seçilim mekanizması, bitkileri de kendi çevrelerine uyumlu olacak şekilde evrimleştirmiştir. Ethem Necdet, Darwin'in organların birbirleriyle olan uyumu konusuna da değinerek bunun da çok önemli bir buluş olduğunu dile getirmektedir. Şöyle ki; vücutta kendi doğal karakterinin dışında hareket etmeye zorlanan bir organ değişime zorlandığında ve bu değişim gerçekleştiğinde, değişim sadece o organla sınırlı kalmayıp vücudun neredeyse tamamında değişiklik olmasına yol açmaktadır. Bu duruma örnek verecek olursak; primat atalarımız 4 ayak üzerinde yaşayan canlılardı ve vücutları buna uygun şekilde gelişmişti. Fakat bunlar 2 ayak üzerinde yürümeye zorlandıkları zaman vücutları başlangıçta çok zorlanmıştır. Çünkü o güne kadar ki doğal karakterin dışına çıkılmıştır. Bunun kalıcı bir şekilde olabilmesi ve vücudun dik durabilmesi için henüz omurga istenen düzeyde değildir. Bu durum kuşaklar boyunca devam edince omurga da bu yeni harekete uyum sağlayıp değişmiş ve dik duruş ve iki ayak üzerinde durabilme gibi yeteneklerle dönüşüme uğramıştır. Bir başka örnek verecek olursak, ellerimizi kullanma ve alet yapabilme yeteneğimiz sayesinde beynimiz daha fazla gelişmiştir. Bu durum, ateşi bulduğumuzda ve onunla etleri pişirmeye başlayıp bu şekilde tüketmeye başladığımızda da aynen meydana gelmiştir. O güne kadar çiğ eti çiğneyebilmek için gelişen çenemiz etleri pişirip yemeye başladıktan sonra değişime uğramıştır ve bu sayede beynimiz de daha çok gelişmiştir. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere belli davranış, beslenme ve çevre etkilerinin değişimi organlar üzerinde ve vücudun birçok bölümünde değişiklik olmasına doğrudan veya dolaylı olarak etki etmektedir. Organların birbiri ile uyumu evrimsel mekanizmanın önemli parçalarından biridir (Necdet, 1327: 45- 49). Ethem Necdet, bu konuyla ilgili birçok örnek verdikten sonra Darwin'in cinsel seçilim olarak anlattığı konuya da değinmektedir. Doğal seçilim, bireylerin hayatta kalmaları ve nesillerini devam ettirmeleri üzerinde çoğu zaman olumlu bir etkiye sahiptir. Ethem Necdet ayrıca cinsel seçilim ile ilgili çok açık ve anlaşılabilir deliller de sunmaktadır. Ona göre canlıların harika renkleri, kokuları, sesleri ve onların türlü türlü güzellikleri yaşamlarını sürdürmeleri için çok fazla bir değere sahip olmamaktadır. Bu konu üzerinde uzunca bir süre gözlem yapan Darwin, özellikle çiftleşme dönemlerinde canlıların kendilerinde olan güzellikleri kullanmasını ve erkeklerin dişilerini etkilemek için türlü yetenekler sergilemesini, onların çiftleşme isteği olarak değerlendirmiş ve buna cinsel seçilim demiştir. Kısaca Darwin'e göre canlılarda gördüğümüz ve bizde hayranlık uyandıran

güzellikler ve bunu kullanarak birbirlerine yaptıkları dans gibi yetenekler ancak cinsel seçilim ile açıklanabilecektir. Cinsel seçilimde özellikle erkek cinsi ön plana çıkmaktadır. Doğa onlara bu kadar güzelliği üreme ile ilgili olarak sunmuştur. Bu seçilim, evrimin diğer acımasız mekanizmaları gibi değildir burada sadece şanssız olan bazı canlılar daha zor çiftleşebilmektedir. Diğer taraftan bazı canlılar da daha kolay çiftleşebilecektir ve nesillerini bir sonraki kuşağa daha kolay aktarabilecektir (Ceyhan, 2009: 40-60). Dişiler de kendilerinde uyandırdığı cazibeye göre bazen bir sesin güzelliğine bazen bir dansa bazen de renklere rağbet etmektedir. Cinsel seçilimde bir diğer unsur da canlıların çiftleşme için kavga etmesidir. Burada cinsel seçilim ve doğal seçilim iç içe girmektedir ve ikisi birden belirleyici bir unsur olmaktadır. Cinsel seçilimde kavga sebeplerinden biri de belli bir şekilde ya güçlü olmasıyla ya da güzelliğiyle ön plana çıkan bir dişi için erkeklerin çiftleşme amacıyla birbirleriyle yaptıkları kavgadır. Aynı dişi için birkaç erkek talepkâr olursa kavga kaçınılmaz bir unsur olarak gerçekleşmektedir. Cinsel seçilimde daha güzel, daha güçlü olan erkekler kendi denkleri olan dişilerle çiftleşmektedir. Geriye kalan erkekler ise en iyi ve güzel dişilerden geriye kalanlar ile çiftleşmektedir. Burada saydığımız tüm etkenler cinsel seçilimle ilgili olan unsurlardır. Burada bireysel ritüelleri saymış olsak da örneğin erkek bülbüller dişileriyle çiftleşmek için ilk adımı bireysel değil toplu halde atmaktadırlar. Tüm erkek bülbüller çiftleşme zamanlarında bir arada ötmeye çalışıp dişileri bu şekilde yanlarına çekmeye çalışmaktadırlar. Bazı hayvanlar da belli bir meydanda toplanıp koşuşarak ya da birçok farklı hareket yaparak çiftleşme isteğini belli etmektedir. Cinsel seçilimdeki unsurlar da kalıtımsal olarak yavrulara geçmektedir. Kalıtım mekanizması da bazen uzak bir atadaki genetik özelliği ön plana çıkarabilecek kadar karışık bir sistemdir. Garip bir şekilde bazen siyahi bir çiftin sarı saçlı mavi gözlü bir bebeği olabilir. Bu durum bir hastalıktan da kaynaklanabilir bir mutasyondan da kaynaklanabilir. Bazen de nesiller boyu aktarılan ve uzun bir süredir baskın gen olmayan bir genin yeni yavruda baskın gen olmasıyla olabilmektedir. Kalıtımda asıl faktör ise eşeyli üremedir. Bu sayede kalıtımsal faktörlerin uzun bir süre içerisinde topladığı tüm çevresel ve genetik faktörler ile değişim ve dönüşümler nesilden nesile aktarılmaktadır (Necdet, 1327: 49- 57). Ethem Necdet'in yapmış olduğu tüm bu izahlar ve görüşler gerçekten onun evrim teorisi hakkında ne kadar derin bir bilgisi olduğunu göstermektedir. Konuyu açıklamaya dair seçtiği örnekler ve aslında karmaşık gibi gözüken birçok konuyu basit bir hale indirgemesi ile çok kaliteli bir eser meydana getirmiştir. Onun bu çalışması, Osmanlı döneminde evrim teorisi ve onun mekanizmaları hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için çok büyük bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

4.5. Ahmet Nebil - Baha Tevfik ve Memduh Süleyman'ın Çeviri Eserleri

Ernst Haeckel (1934- 1919) Darwin'den sonra evrim teorisinin tanıtılması ve geliştirilmesine büyük katkıları olan bir bilim insanıdır. Onun Osmanlı aydınları üzerinde de büyük bir etkisi vardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla en az 4 eseri Türkçeye çevrilmiştir. Bunlar: *İnsanın Menşe'i Nesl-i Beşer*, *Vahdet-i Mevcud; Bir Tabi'at Âliminin Dini*, *"Ka'inat'ın Mu'ammaları"* ve *"Mesa'il-i Muğlaka-i Tabi'at"* adlı eserlerdir. Bunlara ek olarak bir diğer önemli bilim insanı olan Louis Büchner'in *Madde ve Kuvvet* adlı eserini çevirmişlerdir. Biz burada konumuzla daha fazla alakalı olması sebebiyle Haeckel'in İnsanın Menşe'i Nesl-i Beşer isimli eserini inceleyeceğiz. Kitabın hemen başında Ernst Haeckel, Charles Darwin ve Ludwig (Luois) Büchner gibi evrim teorisi alanında yetkin 3 kişinin resmi ve hayatları ile ilgili tanıtıcı bilgiler olduğunu görmekteyiz. Ahmet Nebil, bu üç kişinin resmini kitabın başına koymakla övünmektedir (Haeckel & Nebil, 1327: 2). Resimlerden sonra Thomas Huxley'in Doğa Bilimleri ve Terimleri başlıklı bir ön sözü vardır. Ardından Baha Tevfik, kitaba giriş mahiyetinde bir yazı yazmıştır. Bu yazıda 19.yy.'da üç önemli alanda büyük ilerleme kaydedildiğini söylemektedir. Bu alanlar; evrim teorisi, hücre teorisi ve madde ile kuvvetin ezeli ve ebedi olduğu, ayrıca maddenin yoktan var, vardan da yok edilemeyeceği ile ilgili gelişmelerdir. Baha Tevfik, bunlara ilaveten bilimsel terimler ürettikleri ile ilgili örnekler de vermektedir. Örneğin: Antropologie ismini İnsaniyyat, Zoologie ismini Hayvaniyyat ve Botanique yerine Nebatiyyat vb. gibi birçok isimler ürettiklerini söylemektedir. Bunu yapmalarındaki amaç ise bilim kültürünü geliştirmek ve ilerlemeler kaydetmek olduğunu dile getirmektedir (Haeckel & Nebil, 1327: 2- 18). Haeckel'a göre 19.yy.'da doğa bilimlerinde çok fazla ilerleme kat edilmiştir. Bunlar arasında da bütün bilim dallarını yeniden şekillendiren ve bilimsel bakışı evrimsel anlayışa çeviren evrim teorisini ayrı bir yere koymaktadır. Öyle ki evrim teorisini tarihi bir devrim olarak nitelendirmektedir. Darwin'in ise özellikle üç niteliğinin çok önemli olduğunu söylemektedir. İlk olarak Lamarck'ın evrim teorisini birçok delil ile bilimsel bir temele oturtmuştur. Bu sayede evrim teorisi bilim çevrelerince çok daha fazla dikkate alındı ve üzerine araştırmalar yapılmaya değer bulundu. Darwin'in ikinci önemli olduğu nokta ise seleksiyon fikri ile evrim mekanizmasını anlaşılır ve kabul edilebilir kılmasıdır. Darwin'in önemli görüşlerinden bir diğeri ise insanın kökenlerini ortak bir ata kavramında açıklamasıdır. Haeckel'a göre Darwin'in 1871 yılında yayınladığı *İnsanın Türeyişi* adlı eser de çok önemlidir. Çünkü cinsel seçilimi açıklamıştır ve bu sayede insan ve hayvan davranışlarını daha iyi anlamamızı sağlamıştır. Haeckel, kendi yazdığı ve 1866 yılında yayınladığı *Genel Morfoloji* isimli eserinde, kalıtım esasına dayalı olarak, canlı olan her şeyin yine canlı olan bir şeyden türediğini söylemiştir. Son yıllarda ise genel eğilim insan türünün de dâhil olduğu primatları 3 sınıfa ayırmıştır. Bu şekilde insanlar da bir primat türü olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bunlara ek olarak insanların, lemur ve maymun gibi türlerin de dâhil

olduğu *Archiprimas* diye anılan bir türden geldiklerini söylemiştir. Bu tür tüm maymun cinslerinin ortak atasıdır. İnsan, ayrıca geçmişte nesli tükenmiş olan *Catarrhiniler* isimli bir soydan gelmektedir (Haeckel & Nebil, 1327: 19- 34). Bu aşamada insanlar artık bir primat sınıfı içerisinde değerlendirilmiştir. Bu anlayış ile bahsettiğimiz sınıf hakkında toplanan tüm bilgiler, insan davranışlarının kökenlerini ve gelişimini anlamak açısından da büyük bir önem taşımaktadır.

Haeckel, eski zamanlarda insana ait bir özellik olarak değerlendirilen iki ayağının üzerinde yürümesi durumunun bir yanılgıdan ibaret olduğunu söylemektedir. Ona göre bu durum goril, jibon ve şempanzelerde de vardır. Ayrıca Haeckel, bu teori üzerine yapılan en temel itirazlardan birine de açıklık getirmiştir. Neredeyse bu konuyu eleştirel bakış açısıyla değerlendiren tüm Osmanlı aydınları "dil" meselesinin insana ait bir özellik olduğundan sürekli olarak bahsetmiştir. Özellikle Ali Sedad Bey, yaptığı sert eleştirilerde dil mefhumunu ön plana koyarak, bu kadar karmaşık ilişkiler kurulabilen dilin, diğer hayvanların hiçbirinde olmadığını savunmuştur. Fakat Haeckel, bu konuyu farklı bir pencereden açıklamıştır. Dil, canlıların duygularını ve isteklerini bildiren bir araç olarak birçok hayvan tarafından kullanılmaktadır. Hayvanların kullandığı dilin sandığımız kadar basit ve ilkel istekleri belirtmek için kullanılmadığını ve kendi aralarında birçok farklı iletişim ihtiyacını yeterince karşıladığını söylemektedir. Bu durumu**,** ünlü dil bilimci Max Müller'in kanıtladığını da sözlerine eklemektedir. İnsanın geçmişte nesli tükenen bir maymundan geldiğini tekrar dile getiren Haeckel, bunu inkâr edenlerin savunduğu ruhun sonsuzluğu inancının dahi eski ilkel topluluklardan geldiğini ve günümüzdeki haline evrildiğini söylemiştir. Ruh meselesini Antik Yunanlıların felsefi bir konumda değerlendirdiklerini fakat Musa ve Buda'nın getirdiği öğretilerde bunun olmadığını söylemiştir. Ayrıca İsa, Eflatun ve Muhammed'in ortaya koyduğu esaslar ile ruhun sonsuzluğu inancının garanti altına alındığını da dile getirmiştir. Fakat Haeckel'e göre İnsanlar da memeli hayvanlar sınıfına ait bir canlıdır ve buna binaen ruhun ölümsüzlüğü fikrinin kabul edilmesinin mümkün olmadığını söylemektedir. Ardından Baha Tevfik'in kitabın başında belirttiği şeyi yani madde ve kuvvetin yoktan var, vardan da yok edilemeyeceği gerçeğini söylemiştir. Ernst Haeckel, kitabında çok önemli bir buluşa da değinmiştir. 1891 yılında Eugene Dubois'in Java'da bulduğu *Pithecantropus Erectus* olarak isimlendirilen fosil çok büyük tartışmalara sebep olmuştur. Bu keşif, insanın evrimini anlamamız açısından çok değerli bir keşiftir. Çünkü geriye dönük olarak ilkel primatlardan itibaren insan neslinin ve atalarının nasıl oluştuğunun anlaşılması açısından çok önemli bilgiler vermektedir. Bu keşifle birlikte insan ve maymun arasındaki ara geçiş formu tam olarak anlaşılmıştır. Bu açıklamalarından sonra Haeckel, kitabın belki de en önemli cümlesini zikretmektedir. Haeckel'a göre primatların soy ağacı ilk olarak Eosen Devrinin prosimiyenlerinden başlamıştır. Bu soy ağacı insana gelinceye kadar son derece net bir şekilde

kesintisiz olarak devam etmektedir. Yine bu soy ağacının arasında ne bir halka ne de bir bağ eksikliği mevcut değildir. Yani buradan çıkaracağımız en temel sonuç, primatların tamamının yani insanlar, lemurlar ve maymunlar arasında herhangi bir şekilde soy ağacının eksik parçası yoktur ve bu soy ağacının tüm parçaları kanıtlanabilir niteliktedir. Şöyle ki; omurgalı hayvanlar sürüngenlerden ya da amfibilerden türemiştir ve bu konuda en ufak bir kuşku yoktur. Bütün memeli hayvanların geçmişini incelediğimizde gördüğümüz şey soy birliğidir. Bunun kanıtı da cildinin üzerinde çıkan kıllardır. Bu özellik sadece memelilere özel bir durumdur. Çünkü kıllar sadece memeli hayvanlarda çıkmaktadır. Bu durumun karıştırılmaması için kıl ve tüy arasındaki farkın da bilinmesi gerekmektedir. Bu iddiaya bir başka örnek de memelilerin yavrularını sütle beslemesi ve yavruların ağız yapısının bu beslenmeye uygun olarak, burun ve ağız arasında boşluk oluşturacak şekilde evrimleşmesi durumudur. Eserin devamında Haeckel, insanın soy ağacının delillerine dair bahsettiğimiz örneklerin dışında konuyla ilgili birçok örnek daha vermektedir. Ayrıca bu eserinde paleontoloji, embriyoloji, morfoloji ve anatomi gibi birçok bilim dalından deliller ile insanın kökenlerine dair oldukça önemli ve aydınlatıcı bilgileri materyalist bir bakış açısı ile vermiştir.

Ahmet Nebil ve Baha Tevfik gibi Memduh Süleyman'ın da evrim teorisi ile ilgili katkısı, yapmış olduğu çeviri eser ile olmuştur. Kendisi Edward Hartmann'ın *"Darwinizm"* isimli kitabını çevirmiştir. Bu kitabı Darvinizm ana başlığı ve *Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar* alt başlığı ile çevirmiştir. Kitabın 3. sayfasında Darwin'in bir resmi ve hemen altında onun hayatıyla ilgili bilgiler vardır. Eserin 4. sayfasında birkaç söz başlığıyla kısa bir yazı vardır. Bu yazıda çeviriyi hangi eserden yaptığını ve Darwin'in öğretilerinin nihayetinde materyalizme ulaştığını söylemektedir. Ardından Memduh Süleyman, esere giriş mahiyetinde Darwin hakkında kendi görüşlerini anlatmaktadır. Darwin'in hakkında; öğretisinin oldukça geliştiğini ve ilerlediğini ve bu suretle ona bir zamanlar karşı olanların artık onun hakikatlerini benimsemek zorunda kaldıklarını söylemiştir. Buradan hareketle Memduh Süleyman'ın da evrim teorisi hakkındaki görüşünün olumlu olduğunu söyleyebiliriz. Edward Hartmann ise bu eseri genel olarak Darwin'in bazı yaklaşımlarına eleştiri olarak dile getirse de genel anlamıyla o da evrimci görüşün bir taraftarıdır. Darwin'e yönelttiği eleştirilerden biri ise; insan hakkında doğal bir temelden değil de yapay bir temelden konuya yaklaştığını söylemesidir. Darwin'in evrim teorisini anlatırken kullandığı bazı kelimelerin, konuyu anlatmakta yetersiz kaldığını söylemektedir. Buradan hareketle Darwin'in eserini oldukça derin bir suretle incelediğini söyleyebiliriz (Hartmann & Süleyman, 1327: 3-21). Hartmann'ın dediğine göre Darwin'in evrimi anlatmaya çalıştığı kitapta bazı hakikatleri yanlış bir şekilde anlattığını ve hatta Darwin'in bazen yanlış anlaşılmaya müsait bir şekilde, onun sözlerinden türlerin yaratıldıkları gün gibi aynı olduklarını savunduğunun sanılacağı gibi olmadık görüşler bile çıkartılabilmektedir. Edward Hartmann burada doğru bir hakikat dahi olsa onun doğru aktarılmasının da gerekli bir unsur

olduğunu söylemektedir. Ona göre Darwin'in evrim anlayışı belli esaslar üzerinde yükselmektedir. Bunlar doğal seleksiyon, değişim ve dönüşüm bir de kalıtım ile birlikte kazanılmış yeteneklerin yavruya aktarılması olarak özetlenebilir. Ardından Edward Hartmann son derece enteresan bir eleştiri getirir. Ona göre Darwin'in bu kadar tanınması, başarılı olması ve öğretilerinin kabul edilmesi, eserinin ve görüşünün niteliğiyle değil onu takip edenlerin yaptıkları sayesinde, onun çevresini saran cahil kişilerin etkisiyle olmuştur. Bu sebebe dayanarak Hartmann, Darwin'in söylediklerinin ve evrim hakkındaki görüşlerinin yanlış olduğunu söylemektedir. Hartmann'a göre evrim teorisi sadece Darwin'in fikirlerinin temelinde olan doğal seleksiyon ile açıklanamaz. Bu sözü söyledikten sonra ilginç bir şekilde Darwin'in açıkladığı diğer mekanizmaları da sayarak bunlar da olmalıdır demektedir (Hartmann & Süleyman, 1327: 21- 55). Edward Hartmann'ın Darwin hakkında söyledikleri son derece yanlıştır. Çünkü Darwin'in söyledikleri deney-gözlem ile kontrol edilerek onaylanmıştır ve onun asıl başarısı dile getirdiği bilimsel gerçeklerin kanıtlanabilir nitelikte olmasıdır. Hartmann'ın bir diğer eleştirisi ise Darwin'in teoriyi materyalist bir bakış açısıyla ele almasıdır. Ona göre Darwin evrim teorisini açıklamak istemektedir fakat bunu materyalizme meyilli bir şekilde açıklamaktadır. Darwin'in teoriyi açıklarken kurduğu sistemin, materyalist bir yaklaşımla ele alındığını söylemektedir. Yine Hartmann'a göre Darwin, teorisini açıklarken meselenin açık kalan taraflarının üstünü örttüğünü söylemektedir. Ayrıca Darwin'in doğal seçilimi yani güçlü olanın hayatta kaldığı sistemi, doğada canlıların birbirini yemesi olarak algıladığını ve bunun yanlış olduğunu söylemektedir. Ona göre bu bir denge meselesidir ve sadece olumsuz değil olumlu yönleri de vardır. Canlılar için bu durum kısmen doğrudur çünkü doğal seçilimin zorlayıcı etkisi olmazsa canlılar daha hızlı koşmak, daha güçlü olmak veya daha iyi kamufle olmak gibi becerilerini daha ileri seviyelere taşımak zorunda kalmayacaklardır. Hartmann'ın bir başka eleştirisi de canlının çevre ile olan etkileşimi üzerinedir. Ona göre evrimleşme konusunda çevre şartları çok önemli bir rol oynamamaktadır (Alkan, 2009: 14-17). Hartmann'a göre Darwin, cinsel seçilim konusunda haklıydı fakat bu durumu açıklama şekli yanlıştı. Bunu materyalist bir bakış açısıyla açıklamasını da yanlış kabul etmiştir. Yine Hartmann'a göre Darwin'in bir diğer hatası da çözemediği bazı hususları görmezden gelmesidir (Hartmann & Süleyman, 1327: 55- 90). Darwin'in esaslarını; iklim ve dış çevre, doğadaki kıt kaynaklar, türlerin yetenek edimi, doğa ile canlı arasındaki karşılıklı ilişki ve organizmanın görevini yerine getirmesi gibi hususlara bağlayan Hartmann, bu şekilde canlıların kökenlerinin aynı olduğunu ve yukarıda saydığımız etkilerle tür ve cinslerin meydana geldiğini söylemektedir. Eserin sonunda ise evrim, türleşme ve cinsler hakkında şemalar çizmiş ve eserini sonlandırmıştır (Hartmann & Süleyman, 1327: 90- 127). Memduh Süleyman'ın çevirdiği bu eserden hareketle şunları dile getirebiliriz. Memduh Süleyman, Edward Hartmann'ın *Darwinizm* adlı eserini tercüme ederek, evrim teorisi ve eleştirisi hakkında önemli bir eserin tanıtılması ve tartışılmaya

açılması konusunda önemli bir katkı sunmuştur. Bunun dışında Memduh Süleyman, kişisel olarak Darwin'in "doğal seçilim" açıklamasını çok önemli görmüştür. Fakat bu kavramın Darwin'in anladığı şekliyle gerçekleştiğini kabul etmemiştir. Doğal seçilim sonucu oluşan "dönüşüm" fikrine karşı çıkmış ve bu eleştirisini Darwinizmin en büyük yanlışı olarak değerlendirmiştir (Öktem, 2011: 248).

4.6. Şemseddin Sami'nin Evrim Teorisine Antropolojik Yaklaşımı

Şemseddin Sami (1850- 1904) 1 Haziran 1850'de Yanya'da dünyaya gelmiştir. Kendisi Türk Edebiyatı'ndaki ilk yerli roman olan *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı eserin yazarıdır. Gazeteci, araştırmacı ve yazar kimliğiyle oldukça üretken bir kişidir. Fransızca, Arapça ve Eski Yunanca gibi birçok yabancı dil bilmektedir (Topaloğlu, 2012: 27-29). Kendisi direkt olarak evrim teorisi ile ilgili bir eser yazmamıştır. Fakat 1879'da yayınladığı *İnsan* adlı eseri Osmanlı'da doğrudan doğruya antropoloji alanında yazılmış ilk eserdir (Akın, 2002: 13). Bu eserinde evrimci görüşler ile birlikte insanın kökenine dair de birçok tespitte bulunmuştur. Konuyla ilgili bir diğer eseri ise 1886 yılında yayınladığı *Yine İnsan* adlı eserdir.

Şemseddin Sami, "İnsan" adlı eserinin hemen girişinde bir soruyla birlikte kitaba başlamaktadır. İnsan Nedir? Sorusu ile eserine giriş yapan Sami, bu konu hakkındaki düşüncelerini bu başlık altında dile getirmiştir. Daha önce yazdığı Gök ve Yer isimli çalışmasını bitirdikten sonra İnsan adlı eserinin yazılmasını uygun gördüğünü söylemektedir. Çünkü ona göre Allah'ın yarattığı geniş çaplı eseri yer ve göktür ki bunları ayrı ayrı çalışmıştır. Bunlara nispeten insan daha düşük çapta bir yaratık olduğundan 3. sıraya gerilediğini söylemektedir. Kendi mantığında belli bir sıralama ile insanı değerlendirmeyi yer ve gökten sonraki bir aşama olarak değerlendirmiştir. Ona göre gök ve yer bilinmeli çünkü bunlar varlıkların oluşumuna imkân tanıyan unsurlar olduğu için öncelikle bunların bilinmesi gerekir. Fakat insan da yeryüzünde yaşayan ve bizim de dâhil olduğumuz sınıf olması sebebiyle bilinmelidir, demektedir. Şemseddin Sami'ye göre bir takım güruha göre insan bir hayvan türüdür fakat konuşma ve anlama kabiliyeti ile diğer türlerden ayrılmaktadır. Bir diğer bakış açısına göre ise insan, hayvanlarla kıyaslandığında o kadar üstün niteliklere ve kabiliyetlere sahiptir ki bir hayvan olarak değerlendirilmesi asla mümkün olamaz. İkinci görüş, yani yaratılış kuramına dayanan görüşe göre insan dünyada sadece geçici olarak ikamet etmektedir. Çünkü o maddi olmayan bir dünyadan gelmiştir ve buradaki amacı imtihan olup geri dönmektir. İnsanın evren ve yaratılmışlar arasındaki küçük yerine rağmen aslında varoluşun bizzat amacı olduğunu söylemektedir. Onun zekâsı ve anlama kapasitesi ile hayvanlar içerisinden bir hayvan sayılamayacağını söylemektedir. Bir diğer görüş ise materyalist görüştür ve yukarıdaki görüşe taban tabana zıttır. İnsanın bir çeşit hayvan olduğunu ve özel bir değerinin olmadığını

savunmaktadır. Şemseddin Sami bu iki görüşü söyledikten sonra kendisinin, ne dini görüşün; her şeyin merkezinde insanın olması ve onun çok değerli olduğuna dair fikrini ne de materyalist görüşün; insanın değerini bir hayvan olmaya kadar düşürmesini önemsemeyeceğini söylemektedir. Kendisinin amacının delillere dayalı olarak insanın gerçek anlamda hak ettiği yeri ve değerini bulmak olarak açıklamaktadır. İnsanı aşırı değerli ya da aşırı değersiz gören görüşlere karşı, ikisinin de tam olarak gerçeği yansıtmadığını düşünmektedir (Sami, 1326: 3-5). Bu sözlerinin ardından Şemsettin Sami, ilginç bir sentez yapmaktadır. Bahsettiğimiz ve bir araya gelmesi pek muhtemel olmayan kutsal ve materyalist iki görüşü bir araya getirip kendi görüşünü oluşturmuştur. Ona göre insan topraktan yaratılmış olan bir hayvandır. İnsanın kutsal bir yanı da vardır ve bu yanı manevi yönünü temsil eden ruh dediğimiz kavrama bir göndermedir. İnsan, maddi anlamda bir beden, manevi anlamda bir ruh gibi düalist bir karışımdan meydana gelmiştir. Onu bir beden olarak ele alırsak, aklı birincil derecede bir değere sahip olur. Onu bir ruh olarak ele alırsak, aklı ikincil derecede bir değere sahip olur (Sami, 1326: 5-6). Burada insanın ne şekilde ele alındığının farklılığını göstererek aslında görüş ayrılıklarının da bu şekilde ortaya çıktığını belirtmektedir.

Şemseddin Sami'ye göre; insan eşref-i mahlûkattır ve bu suretle bütün hayvanlardan üstündür fakat diğer taraftan hayvanlar gibi olmaktan da uzak da değildir. İnsanın kendisini oluşturan maddeler, beslenme şekli ve iç ve dış organlarının çalışma biçimi hem insanda hem de hayvanlarda mevcuttur. İnsan ile hayvan arasında birbirine benzeyen birçok duygu da her ikisinde de mevcut olan bir durumdur. Şemseddin Sami, bu varsayımlarından hareketle, zekâsı ve anlama yeteneği insanda olan bir üstünlük olduğu için, bu vasıflarının onu hayvanlardan daha seçkin bir konuma taşıdığını söylemektedir. Bu görüşünü desteklemek için Kur'an-ı Kerim'den Secde Suresi (7-9) "İnsanı topraktan yarattık sonra içine kendi ruhumuzdan üfledik" ayetini referans göstermiştir. Ardından insan ile hayvanın yapıldığı maddenin toprak olduğunu ve bu konuda ortak olduğunu, fakat insanın ruhu olması ve hayvanlarda ruh olmaması sebebiyle insanın daha seçkin bir konumda olduğunu söylemektedir (Sami, 1326: 6- 7). Bu sözleriyle Şemseddin Sami'nin düalist bir yaklaşım sergilediğini söyleyebiliriz. Hem insanın bir hayvandan farklı olmadığını ve bir hayvan olduğunu belirtmekte hem de ruhunun aklının ve anlama yeteneğinin onu hayvandan ayırdığını söylemektedir. Ardından birçok yerde gerek arkeologlar gerek jeologlar tarafından ortaya çıkarılan kemik örneklerinden hareketle, bulunan kemiklerin hem insan hem de maymun kemiklerine benzediğini ve o zamanlarda insana şimdiki maymunlara oranla daha yakın bir tür olan maymun ya da maymun ile insan arasında bir tür yaşamış olabileceğini söyleyebiliriz, demektedir. Şemseddin Sami, bulunan kemiklerin insana mı veya maymuna mı ait olduğunu belirleyemesek de bu canlının insan nesli için bir ön hazırlık olduğunu söyleyebiliriz, demektedir (Sami, 1326: 6- 7). Bu sözleriyle Şemseddin Sami, insan ve maymunların aynı kökten geldiğini kabul etmekte hatta insanın primatlardan dönüşerek

geldiğini de kabul etmiş bulunmaktadır. Çünkü onun insana mı maymuna mı ait olduğunu belirleyemediği kemikler, muhtemelen primat atalarımızdan kalma kemiklerdir.

Şemseddin Sami kitabının 35. sayfasında başka bir soruyla karşımıza çıkmaktadır. Bu soru insandan önce insana yakın bir hayvanın bulunup bulunmadığı sorusudur. Bu soruya cevaben; yer katmanlarına bakıldığında hayvanların her tabakada türlerinin ve cinslerinin değiştiğini söylemektedir. Örnek olarak fil ve geyik türlerinin dahi katmanlar arasında farklı türler olarak karşımıza çıktığını söylemektedir. Bu duruma benzer olarak eski çağlarda yaşayan insanlar ile günümüzdeki insanlar arasında da fark vardır, demektedir. Bilim uzmanlarının bir kısmının, insandan önce tam olarak insan olmayan insanımsıların yaşadığını sandıklarını söylemektedir. Ayrıca uzmanlar, üçüncü ve dördüncü zaman insanlarının burada bahsedilen insanımsılar olduğunu söylemektedirler. Yani uzmanlara göre insan türü ortaya çıkmadan önce insan nesline bir ön hazırlık sayılabilecek şekilde canlılar ortaya çıkmıştır (Sami, 1326: 35- 36). Burada tarifi yapılan canlıların insan ve maymun arasındaki ara formlar olduğu açıktır. Çünkü hem insani hem hayvani özellikler taşıyıp her iki sınıfa da yakın nitelikleri olan türler bu şekilde sınıflandırılmaktadır.

Şemseddin Sami, Afrika'da ve Cezayir'de bulunan orangutan, goril, şempanze ve jibon cinsi maymunların insana fiziki dış görünüş olarak oldukça fazla benzediğini söylemektedir. Bahsi geçen maymunların hayatta iken insandan farklı gözükmesi sebebiyle ayrımının kolay olacağını fakat bu canlılar öldükten sonra kemik yapılarının insanlara çok fazla benzemesiyle ayrımın zorlaşacağını söylemiştir. Ardından uzmanların dördüncü zaman katmanlarında sadece bahsi geçen 4 maymun türünün yaşadığını ve insan türünün yaşamadığını iddia etmesinin de yanlış olduğunu dile getirmektedir. Çünkü bulunan kemikler hem insana hem maymuna çok benzemektedir. Şemseddin Sami'ye göre sadece buradan hareketle dördüncü zamanda insanların yaşamadığının varsayılması yanlıştır (Sami, 1326: 36- 37). Ona göre bulunan kemikler insanındır veya değildir diyerek bir canlıya atfedip isim verilebilir. Fakat bahsedilen zamandaki canlıların az da olsa anlama ve dil kapasiteleri olduğundan, onlara insan dışında bir ad vermeye lüzum yoktur. Sami'ye göre dördüncü zaman katmanlarında insanlardan önce sonradan insana dönüşecek bir canlı düşünmek gereksizdir. Yine ona göre dördüncü zamanda yaşayan hem maymunlar hem de insanlar günümüzdeki insan ve maymunlardan aynı derecede farklıdır. Bu mantıkla hareket edildiğinde yapmamız gereken şey o zamanda maymunların da olduğunu benimsemektir. Şemseddin Sami'ye göre günümüzde bazı yerlerde ilkel hallerde yaşayan ve dördüncü zaman insanlarına benzeyen ilkel insanlar vardır. Bu gözle baktığımızda yeni türlerin gelmesi ile eski türlerin yok olmasının zorunlu olmadığı ortaya çıkmaktadır. Eski zamandan kalanlar eskisi gibi yaşamaya devam edebilmektedirler (Sami, 1326: 37- 38). Burada önemli ve doğru bir tespit yapılmaktadır. Günümüzde dahi birçok ilkel kabile modern yaşama ayak uydurmadan yaşamını sürdürebilmektedir. O kabileler sayesinde insanın geçmişte nasıl

yaşadığına dair birçok bilgi toplayabilmekteyiz. Bu durum hayvanlar için de geçerlidir. Bir tür yaşamını sürdürebiliyor, çoğalabiliyor ve besin bulabiliyorsa, çok uzun bir zaman boyunca mevcut varlığını olduğu gibi koruyabilmektedir.

Şemseddin Sami'ye göre insan ilk yaratıldığı günkü gibi kalmamıştır. Çünkü insan ilk ortaya çıktığında dünya koşulları bugünkünden çok farklıydı. Dünyanın kuzey ve güney yönlü hareketleriyle birlikte buzullar erimiş ve dünyada tufan olmuştur. Ardından dünyanın kuzeyinde yaşam tekrar kendini göstermiştir. Sami'ye göre dünya birçok felaketten ve tufandan geçmiştir. Tüm bu felaketler boyunca mevcut koşullara en uygun canlılar tekrar tekrar ortaya çıkmıştır. Hayvanlar ise mevcut koşullara göre sürekli olarak değişmiş ve dönüşmüşlerdir. İnsan da tıpkı hayvanlar gibi yaratıldığı ilk günkü gibi kalmamış, sürekli olarak değişen ortam koşullarına göre gelişim göstermiştir. Birçok türün değiştiği ve neslinin tükendiği ise yeryüzü katmanlarının arasından çıkan canlılardan anlaşılmaktadır (Sami, 1326: 38- 39). Şemseddin Sami, İnsan adlı eserinde insanın değiştiğini ve bir maymun türünden geldiğini kabul etmesine rağmen diğer yandan da belli kabiliyetleri de olduğu için insanı sürekli olarak ayrı bir pencereden değerlendirmiştir. Kendisi görüşlerini hem antropolojik hem de biyolojik unsurlara dayandırmıştır.

Şemseddin Sami'nin bir diğer eseri olan *Yine İnsan* adlı eser daha çok insanın nasıl ortaya çıktığı, yayıldığı ve hangi bölgelerde ortaya çıktığı gibi genel bilgiler içermektedir. İnsanların Büyük Tufandan sonra Nuh'un oğullarından tekrardan türediğine dair Tevrat kökenli inancın, bilimsel buluşlar sonrasında yanlışlandığını ve gerçekte olan şeyin başka bir şekilde cereyan ettiğini söylemektedir. Burada Tevrat'ın yaratılış bölümünden alınmış olan ve tüm semavi dinlerin ortak bir noktada buluştuğu "Nuh Tufanı" sonrası insanların Nuh'un ailesinden tekrar türediğine olan inancın bilim tarafından bertaraf edildiğini söylemektedir. Çünkü eldeki var olan kanıtlar içerisinde bu durumu destekleyen olgular bulunmamaktadır (Sami, 1303: 4-6). Şemseddin Sami'ye göre İnsanlar Asya'da, Çin'de ve Himalaya ve Billur Dağları gibi yerlerde zuhur etmiştir. Ardından buradan dünyanın diğer kıtalarına ve yerlerine gitmiştir. Ona göre insanlar arasındaki farklar da gittikleri bölgeye uyum sağlamaları sebebiyle olmuştur. Renkleri, dilleri ve fiziksel görünüşleri buna göre şekillenmiştir. Ayrıca kültürel bir varlık olarak insanlar arasındaki farklılıklarının da sebebini farklı bölgelere gidip ayrışmaları ile açıklamaktadır (Akın, 2002: 14- 15). Şemseddin Sami'ye göre insan, birçok konuda çok büyük buluşlara imza atacaktır fakat kendisinin nasıl olduğunu ve nereden geldiğini bulamayacaktır (Sami, 1303: 17). Buradaki varsayım tamamen kişiseldir ve aslında bu konunun insanın had sınırları dışında bir konu olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak Şemseddin Sami'nin *Yine insan* adlı eseri evrim konusu ile direkt olarak alakalı değildir fakat insanlar arasındaki kültürel olguları anlama açısından önemli bir katkı olarak görülmelidir. Bu eser daha çok insanın var olduktan sonra ilk ortaya çıkışı ve yayılma alanları gibi konuları ele almaktadır. Şemseddin Sami'nin hem

İnsan hem de *Yine İnsan* adlı çalışmalarından yola çıkarak denilebilir ki; eserlerinde kutsal ve materyalist görüşleri sentezlemiştir. Birbirine zıt iki kutba ait düşünceleriyle birlikte kendine has bir bakış açısı ile evrim teorisine yaklaşmıştır.

4.7. Mustafa Satı Bey'in Evrim Teorisi'ne Antropolojik, Etnolojik ve Jeolojik Yaklaşımı

Mustafa Satı Bey (1880- 1968) 1880 yılında Yemen'de dünyaya gelmiştir. Kendisi 1900 senesinde Mülkiye Mektebini bitirmiştir. 1900'de ise Yanya Lisesi'nde Doğa Tarihi öğretmenliği yapmıştır. 1908-1909'da Mekteb-i Mülkiye'de Etnografya alanında eğitim vermiştir. 1909-1912 senesinde de Darülmuallimin Müdürlüğü yapmıştır (Özbay, 2015: 90). Bunun dışında kendisi birçok farklı resmi görevde bulunmuştur. Mustafa Satı Bey, evrim teorisi ve insanın kökeni gibi konuları ünlü eseri *Etnografya: İlm-i Akvam* adlı kitabında ele almıştır. Bu eserinde Satı Bey; antropoloji, etnografya ve etnoloji gibi bilim dallarını konu edinmiştir. Kitabın konumuzla alakalı olan bölümü ise; İnsanın Genel Halleri adlı ana başlığın altındaki İnsanın Doğadaki Yeri, İnsan Türlerinin Birlik ve Çokluğu, Irkların Oluşumu ve İnsanlığın Başlangıcı isimli alt başlıklardır. Kitabın geri kalanı tamamen Amerika, Asya ve Afrika vb. kavimlerin çeşitli şekillerde incelenmesine ayrılmıştır.

Satı Bey, insan ve maymun türlerinin birbirlerine benzediğini düşünmektedir. Bunu kitabının 16. sayfasındaki insan, goril, şempanze, jibon ve orangutan cinsi maymunların iskeletlerini karşılaştırdığı çizimlerden anlamaktayız (bkz. Ek:18). Ayrıca insan ve maymunları yürüyüşlerinin şekline göre de sınıflandırmıştır. Ona göre insana en uzak tür olan adi maymunlar, dört ayağı üzerinde ve omurgası yatay şekilde yürüyen maymunlardır. İnsana yakın olan türler ise iki ayağı üzerinde veya buna yakın gibi yere doğru eğilip bu şekilde iki ayağı üzerinde yürüyen maymunlardır. Bunlar iki ayağı üzerinde yürümekte zorlanırlar ve bu sebeple bazen yürürken ellerini de kullanırlar fakat sürekli olarak böyle yürümeyi tercih etmişlerdir ve bu insansı maymunlar, insana en yakın olan türler olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Satı, 1330: 5- 18). Satı Bey, insanların ve maymunların beyin yapılarını da karşılaştırmıştır. Ona göre insan ve insansı maymunların beyin yapıları çok benzerdir. Bunun dışında insansı maymunlarda apandisit, dişler, karaciğer ve akciğerin işlevi ve tırnaklar insanlarla ortak özelliklerine birkaç örnektir. Daha uzak akraba olan ve dolayısıyla daha az benzer olan adi maymunlarda ise saydığımız bu benzerlikler mevcut değildir. İnsansı maymunlar ile insanların bir diğer ortak özelliği ise el ve ayaklarının şekli ve işlevi konusundadır. İkisinin de iki eli ve ayağı vardır ve eller kavramayı ve tutmayı, ayaklar da dik durmayı ve yürümeyi sağlamaktadır. İkisinde de el parmakları ayak parmaklarına oranla daha büyüktür çünkü el parmaklarının işlevi ayak parmaklarına göre çok daha fazladır. İnsansı maymunların ayaklarındaki başparmak ile insanların ayaklarındaki başparmak arasında da çok ufak bir işlevsel ayrım vardır. İnsansı

maymunlar, ayak başparmaklarını insanlardan farklı olarak yine tutma ve kavrama gibi işlerde kullanabilmektedirler (Özbay, 2015: 91-92). Tüm bu benzerlikleriyle birlikte insansı maymunlar ile insanlar arasında çok fazla benzerlik olduğu görülmektedir. Bu benzerliklerin hepsi uzak bir manada onların ortak bir atadan evrimleşmesi ve yakın bir manada onların primat sınıfına ait canlılar olması şeklinde açıklanmaktadır. Ayak başparmakları ile ilgili bu ilginç ayrımı, insan olmasına rağmen ilkel bir hayat yaşayan insanlarda da gözlemlemekteyiz. Ayrıca kollarının işlevini doğuştan veya sonradan yitiren insanlar da ayaklarını elleri gibi kullanabilmektedir. Günümüzde bunun birçok örneğini görmekteyiz. Ayak parmaklarıyla ciddi derecede sanat yapan veya resim çizen birçok insan vardır. Mustafa Satı Bey, eserinde insanların ayak parmaklarıyla yaptığı birçok tutma ve kavrama gibi durumlarına bizim saydıklarımız dışında Çinli denizcileri ve Habeşli at binicileri gibi başka örnekler de vermiştir. Bu kişiler de ayak başparmaklarını tutma ve kavrama ile ilgili durumlar için kullanmaktadır (Satı, 1330: 19). Bu bilgilerden hareketle şu sonuca varmamız gayet mümkün gözükmektedir. İnsansı maymunlar, ayak başparmaklarını birçok şeyi yaparken kullanırlar fakat bu durum biz insanlarda daha az derecede olan bir yetenektir. Bunun sebebi nesiller içerisinde kalıtımsal olarak aktarılan ayak başparmağının işlevi durumu, insansı maymunlarda ve insanlarda farklı yönde bir seyir izlemiştir. İnsansı maymunlar, ağaçlara tırmandıkları zaman ayak başparmaklarıyla bir dala veya ağaca tutunabilmeleri ile birlikte iki elini kullanabilme olanağını yakalamaktadır. Çünkü elleri, tutma işlevini ayakların sağlaması ile serbest kalmış ve daha rahat hareket edebilme ve tutma, kavrama veya ağaçtan meyve toplama gibi işlemleri daha rahat yapabilme avantajını sağlamıştır. Bu durum, doğal seçilimde insansı maymun için bir avantajdır ve bunu sürekli tekrarlayıp geliştirdiği için bu davranış kalıtımsal bir hal almıştır ve nesiller boyu genetik olarak aktarılmıştır. Hal böyle iken insanlar doğada çıplak ayakla gezmeyi nesiller içerisinde azaltarak ayakkabı veya benzeri şeylerle ayaklarını korumuşlardır. Bunun dışında insanlar, ayaklarının kavrama ve tutma yeteneğini kullanacakları alanları ellerinin birçok işlevi yerine getirmesi sayesinde çok daraltmıştır. Bu sebeple bu yetenek insanlarda sürekli olarak azalmış ve körelmeye yüz tutmuştur. Bahsettiğimiz yeteneğin insanlarda tamamen kaybolduğu söylenmese bile insansı maymunların ayak başparmakları ile yaptıklarına göre oldukça zayıf kaldığını söyleyebiliriz. Verdiğimiz bu örneklerden hareketle insansı maymunlar ile insanların kesinlikle aynı primat sınıfına ait canlılar olduğu sonucuna varabiliriz.

Satı Bey, birçok kişinin insanlar ve hayvanlar arasında ayrım yaparken kullandığı ve bu ikisi farklı canlılardır diyerek öne sürdüğü argümanlara karşı da kendi düşüncelerini dile getirmiştir. Birçok kişi temelde insanın aklı olması ve konuşma yeteneği gibi argümanlar sunarak ve bu yeteneklerin hiçbir hayvanda olmadığını delil göstererek, insanların ve hayvanların farklı sınıflara ait canlılar olduğunu söylemektedir. Mustafa Satı Bey, bu konuya itiraz ederek sayılan özelliklerin sadece insana ait olmadığını dile getirmiştir. Ona göre belli

derecede hayvanların da aklı ve zekâsı vardır. Onların avlanmak için tuzak kurmaları veya kendini diğer hayvanlarla mukayese ederek hareket etmesi gibi yetenekler, hayvanların da belirli bir zekâya sahip olduğunu gösterir. Konuşma yeteneği ile ilgili olarak; hayvanların da belirli derecede konuştuklarını ve birbirleriyle iletişim kurduklarını söylemektedir. Dil, ihtiyaç neticesinde ortaya çıkan ve gelişen bir süreçtir. Dolayısıyla hayvanların kurdukları iletişim onlar için yeterli olduğu sürece onlardan bizimkine benzer kompleks bir dil geliştirmelerini beklemek yanlış olacaktır. Çünkü dillerin evrimine göz attığımızda rahatlıkla görebiliriz ki dil, insanlar gitgide daha karmaşık sosyal veya kültürel ilişkiler kurmaya başladığı zaman artan iletişim ihtiyacını karşılamak üzere gelişen bir olgudur. Dil, insanların zaman geçtikçe değişen ve artan iletişim ihtiyaçları sebebiyle bugünkü kullandığımız kadar gelişebilmiştir. Satı Bey, insanın belli başlı özellikleri ve onu özel kılan zekâsının gelişmesi ya da konuşma yeteneğinin onu asla bir primat üyesi olmaktan çıkaramayacağını söylemektedir. Ona göre bu özellikler sadece primat sınıfının bir üyesi olan insanın alametifarikasıdır* (Özbay, 2014: 61). Kısacası insanı ön plana çıkartan bazı özellikleri vardır fakat bu durum, onun primatlardan evrimleştiğini ve bu sınıfın bir üyesi olduğunu, bunun dışında bir başka özel yeri olmadığı gerçeğini de değiştirmemektedir.

Satı Bey, canlıların hepsinin ortak bir atadan evrildikleri fikrini de benimsemiştir. Kitabında bu durumu köpeklerle ilgili verdiği örnekten anlamaktayız. Köpekler için verdiği örnekte var olan tüm köpeklerin geçmişte yaşayan bir canlıdan türediğini söylemiştir. Bu köpeklerin belli başlı dış etkiler sebebiyle ve çevre koşullarına ayak uyduracak şekilde değişerek ırk haline geldiğini söylemektedir. Satı Bey, doğal seçilim için; doğanın sürekli olarak daha güçlülerin ve daha fazla uyum sağlayabilen canlıların neslini devam ettirmesine izin verdiğini, söylemektedir. Ona göre doğa mekanizmasında hayatta kalmak isteyenlerin güçlü olması yetmez, bu güçlerini devamlı geliştirmeleri ve korumaları da gerekmektedir (Satı, 1330: 27- 33). Burada yapılan tanımı itibariyle Satı Bey, tam olarak doğal seçilim mekanizmasının çok iyi bir izahını yapmıştır. Daha önceden de verdiğimiz örnek bu bakış açısıyla tam olarak uyuşmaktadır. Ceylanların çitalardan kaçmak için daha hızlı koşma zorunluluğu nesiller içerisinde aktarılarak devam etmektedir ve bu özellik bu şekilde gelişmektedir. Aynı şey çitalar için de geçerli olduğundan, doğa sürekli olarak canlıları gelişmeye sevk eder. Gelişime ayak uyduramayanlar da nesillerini bir sonraki kuşağa aktaramadıkları için yok olmuşlardır.

Mustafa Satı Bey, daha önce bahsettiğimiz James Ussher'ın dünyanın 6 bin sene önce yaratıldığı ve insanın da 6 bin sene önce ortaya çıktığına dair söyledikleriyle de ilgilenmiştir. Bu iddianın tamamen asılsız olduğunu kesin olarak ifade etmektedir. Ona göre sadece Mısır'daki bazı eserleri ele alsak bile onların dahi 7 bin sene öncesine dayandığı tespit edilmiştir. Bunun dışında Mısır ve Çin anlatıları da sırasıyla 30 ve 120 bin seneye kadar dayanmaktadır. Bu anlatıların kaç senelik olduğu şüphelidir fakat yine de 6 bin seneden daha evveline dayandığı

* Ayırıcı nitelik, ayırıcı özellik (https://sozluk.gov.tr/, 2019)

muhakkaktır (Satı, 1330: 27- 39- 42). Satı Bey, bu deliller ile birlikte bu fikrin yanlış olduğuna dair kanıtlarını sunmuştur. Bunlara ek olarak yer katmanları arasında bulunan hayvan fosillerinin yanında bazı aletler bulunmaktadır. Bu aletlerin de insanlar tarafından yapıldığı çok bellidir. (Satı Bey, insan tarafından yapıldığı bilinen eski aletlerin resimlerini 40 ve 41. sayfada göstermiştir.) Bunlar arasında kap-kacak ve sivriltilmiş taşlar bulunmaktadır. Çok eski zamana ait katmanlarda insan tarafından yapıldığı kesin olarak bilinen eşyaların bulunması da insanın 6 bin yıl önce ortaya çıktığına dair olan iddiayı asılsız bırakmaktadır. Çünkü insan yapımı aletlerin bulunduğu katmanlarda yaşayan ve yine aynı katmanlarda fosilleri bulunan hayvanlar çok eski zamanlara aittir. Bahsettiğimiz konuyla ilgili uzun bir süre tartışmalar sürüp gitmiştir. Bazı âlimler bulunan kap kacakların veya sivri taşların insanlara ait olmadığını söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir. Fakat yeryüzünün çeşitli kesimlerinde gözlenen ilkel insan topluluklarının da av aletleri için sivri taşlar ve yemek için kap kacak yaptıklarını görünce ikna olmuşlardır. Bunun dışında tarihçilerin de insanların taş aletler yaptığı bir devirden bahsetmesi ile birlikte karşıt görüşün sunduğu argümanlar çürütülmüştür. Fakat bir süre sonra yine kendilerince doğru bildikleri olgularla uyuşan bir delil getirip konuya tekrar itiraz etmişlerdir. Bu iddia, insan tarafından yapılan nesnelerin tabakalar arasında bir şekilde geçiş yaptığı ile ilgiliydi. Yani tabakaların birbirine geçmesi veya çeşitli şekillerde hareket etmesiyle, insan yapımı taşların tabakalar arasında yer değiştirdiğini iddia etmişlerdir. Bu iddia da asılsız olduğundan dolayı çok kolay bir şekilde bilim insanlarınca çürütülmüştür. Ayrıca tüm bunlara ek olarak herkes tarafından test edilebilir bir olguya rastlanmıştır. İnsanların ilkel zamanlarda mağaralarda yaşadığını bildiğimiz için mağaralar sürekli olarak araştırılmaktadır. Bazı mağara duvarlarında mamut gibi nesilleri çok uzun bir zaman önce yok olmuş hayvanlara ait resimler ve tasvirler bulunmuştur. Mamutlar da dördüncü zamanda yaşamış olan hayvanlar oldukları için buradan hareketle diyebiliriz ki mamutlar ve insanlar aynı devirde yaşamıştır (Satı, 1330: 42). Bu şekilde insan yapımı aletlerin bulunduğu bütün katmanlarda, yine aynı katmanlarda bulunan hayvanlar ve insanlar aynı devirde yaşamış sayılmaktadır.

İlk insanlara ait eserlere baktığımızda üçüncü zamanda da bazı insan yapımı aletlere rastlamaktayız. Bunlar keskin köşeli ya da yuvarlak çakmaktaşları ile üzerlerinde çeşitli şekilde çizik ve çentik olan kemiklerdir. Burada bulunan aletler insanların kesin olarak yaşadığının bilindiği dördüncü zamanda yapılan aletlerle birçok yönden benzerlik göstermektedir. Buradan hareketle, bulunan aletlerin üçüncü zamanın ortalarına ya da sonuna ait olduğunu söyleyebiliriz. Üçüncü zamanda memeli hayvan türlerinin birçoğunun ortaya çıkmış olmasının tespit edilmesi de bu varsayımı güçlendirmektedir. Fakat bu varsayıma şöyle bir itiraz getirilir ki çeşitli sebeplerle üçüncü zamandan günümüze kalan memeli türü bulunmamaktadır. Nesilleri gerek iklim gerek sıcaklık veya soğukluk gibi sebeplerle tükenmiştir. Eğer üçüncü zamanda insanların yaşadığını varsayarsak o zamandan bugüne kadar olan tüm felaketleri atlatmasından

dolayı günümüze kadar insan türünün birçok farklı şekilde değişime uğraması gerekmektedir. Burada bahsedilen insanlara bir örnek daha önce de bahsettiğimiz 1895 yılında keşfedilen Java Adamıdır. Onun kemikleri de üçüncü zamana ait kemiklerdir. Bu konuda Gabriel de Mortillet, üçüncü zamanın sonunda ortaya çıkan insanlara *"precurseur de I'homme"* yani insanın varlığını haber veren anlamına gelen bir ad koymuştur (Özbay, 2014: 57-70). Buradan hareketle diyebiliriz ki insanlar büyük ihtimalle üçüncü zamanın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Mustafa Satı Bey, hem insanın ortaya çıkış tarihinin hem de nerede ortaya çıktığının araştırıldığını fakat bu iki sorunun cevabının bulunamadığını söylemektedir. Asya'da birçok insan bedeninin ve dillerinin çoğunun bulunmasına dayanarak birçok kişi insanlığın oradan çıktığını söylemektedir. Bir diğer görüş ise Sibirya'da veya Spetch-Berg denilen bölgeden çıktığını söylemektedir. Bunların her ikisi de Mustafa Satı'ya göre varsayımdan ibarettir ve bu konuda kesin bir şey söylemek yanlış olacaktır (Satı, 1330: 46- 48). Mustafa Satı Bey'in çok kapsamlı alanları içeren bu çalışması, insanlara ve maymunlara ait yapılan karşılaştırmalar arasında en başarılı olanlardan biridir. Bu eserde gerek arkeolojik gerek antropolojik olarak birçok bilim dalından örnekler ile insan ve maymun cinsi karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmanın sonucunda Mustafa Satı Bey de insan ve maymunların primatlar sınıfına ait canlılar olduğunu ve her ikisinin de ortak bir ataya sahip olduğunu dile getirmiştir.

4.8. İsmail Fenni Ertuğrul'un Evrim ve Materyalizm Eleştirisi

İsmail Fenni Ertuğrul (1855-1946) çok yönlü bir kişiliktir. Kendisinin felsefeci, yazar, lügatçi ve besteci gibi birçok farklı kimliğiyle çalışmaları bulunmaktadır. Fransızca, İngilizce ve Arapça gibi birçok dil bilmesi sayesinde Batı ve Doğu bilimine oldukça aşinadır. Kendisi, *Maddiyun Mezhebinin İzmihlali* adlı eserinde materyalizm ve evrim teorisi hakkındaki eleştirilerini dile getirmiştir. Bu eserin esas olarak Ahmet Nebil ve Baha Tevfik'in Ludwig Büchner'in *Kraft und Stoff* adlı kitabından, Türkçeye *Madde ve Kuvvet* olarak tercüme ettiği esere direkt olarak bir reddiye olduğunu görmekteyiz. Bu kitap genel olarak materyalizm eleştirisi olarak değerlendirilmektedir. İsmail Fenni, materyalizm konusunda oldukça hassas bir yazardır ve bu felsefi akımın oldukça tehlikeli sonuçlar doğuracağına dair kuşkuları vardır. Çünkü bizzat gençliğinde birkaç arkadaşının Büncher'in kitabını okuduktan sonra inançları konusunda sıkıntılar yaşadığını gözlemlemiştir (Ertuğrul, 1928: 25-26). İsmail Fenni eserinde, Tanrı ve Ruh kavramları, Vahdet-i Vücud doktrini, batılı bazı filozof veya bilim adamlarının tezlerinin eleştirisi ve son olarak da materyalizm eleştirisi gibi konu başlıklarına yer vermiştir. Genel bir

anlayış olarak evrenin ve canlıların gaiyyet* üzere bir araya geldiğini söylemektedir. Bu doğrultuda materyalizme bilimsel bulguların atıf gösterilmesini de doğru bulmamaktadır. Bilimin çalışma sahasının maddeci bir dogmatizmin dışında kaldığını savunmuştur (Ertuğrul, 1928: 389-391). Eserinde konumuzla alakalı olarak, materyalist bakış açısıyla ele alınan evrim teorisine de karşı çıkmıştır. Kendisi, evrim teorisinin bilimsel olarak yanlış olduğunu iddia etmiştir. Batılı kaynaklardaki yaratılışçı argümanlara dayanarak, evrim teorisine ve onun beraberinde getirdiği materyalizme karşı çıkmıştır. Evrim teorisi özelinde ise aslında bu teorinin yaratılışçı kuramlara uyarlanarak kabul edilmesinde herhangi bir mahsur olmadığını söylemiştir. Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetleri işaret ederek ve bu ayetlerin insanın çamurdan yaratılması veya bitki gibi yerden yaratılması gibi farklı yorumlarının da olması sebebiyle, kendisi reddetse dahi genel olarak kabul edilmesinde bir sakınca olmadığını dile getirmiştir. İsmail Fenni'ye göre göre bu ayetler doğal ve aşamalı bir oluşumdan da bahsetmiş olabilirler. Evrim Teorisi hakkındaki bir diğer eleştirisi ise bu yaklaşımın insan ve hayvan arasındaki çizgiyi ve statüyü bulanıklaştırdığını söylemesidir. Bunun da ahlaki açıdan birçok konuda problem yaratacağını dile getirmiştir (Bilgili, 2018: 43). Ayrıca Lamarck, Darwin ve Herbert Spencer'ın evrim teorisi hakkındaki görüşlerinden yola çıkılarak yapılan materyalist yani evrende bir amacın olmadığını ve yaratılışın tesadüfi süreçlere dayalı olduğuna dair savunulan evrim görüşüne de şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre kişisel olarak evrimi anti-bilimsel görmesine rağmen gerçekten evrim varsa bile bunu yürüten amaçlı ve yaratıcı bir güç mutlaka olmalıdır. İsmail Fenni, maymun ve insan arasındaki ilişkiye de değinmiş ve bu konuda insan maymundan gelmiştir görüşünü reddetmiştir. Darwin'in konu hakkında; insan tüyleri dökülmüş maymundan gelmemiştir ikisi de şuanda nesli tükenmiş olan ortak bir atadan gelmiştir, diyerek düşüncesini dile getirmiştir. İsmail Fenni'ye göre doğada her şey aşamalı bir şekilde gelişip yine aşamalı bir şekilde yok olmaktadır. Fakat sadece buna dayanarak evrim fikri gerçeği yansıtıyor denemez. Çünkü teorinin hala açıklanmamış ve ikna edici olmayan birçok yönünün olduğunu savunmuştur. Buna örnek olarak; dönüşüm kuramına karşı çıkmıştır ve maymunla insan arasında birçok konuda benzerlik olsa da maymunların bir papağan kadar dahi konuşamadığını dile getirmiştir. Bu açıklaması ile birlikte insanın ayrı bir tür canlı olduğunu ve maymundan gelmediğini dile getirmiştir. Ona göre Darwin'in ifade ettiği evrim teorisi, hakikatten uzak bir yanılsamadır. Darwin'in insan ve maymun atalarının aynı olduğuna dair görüşü de kabul etmemiştir ve insanı çok daha üstün bir konuma yerleştirmiştir (Ertuğrul, 1928: 77-116). İsmail Fenni'nin evrim teorisi ve Darwin'e getirdiği birçok eleştiriden de anlaşılacağı üzere kendisi evrimin birçok mekanizmasını yanlış anlamıştır. Bunun neticesinde evrim teorisine ve Darwin'e

* Gaiyyet: Varlık düzeninin mutlaka belli bir gayeyi gerçekleştirme esasına dayandığını, evrende tesadüf ve saçmadan söz edilemeyeceğini ileri süren felsefî-kelâmî doktrinler için kullanılan bir terimdir. (https://islamansiklopedisi.org.tr/gaiyyet, 2019)

hem muhalefet etmiş hem de eleştirmiştir (Öktem, 2011: 22). Önemli bir Osmanlı aydını olan İsmail Fenni Ertuğrul, materyalist yorumlarla öne sürülen evrim teorisine de birçok açıdan getirdiği eleştiri ile karşı çıkmıştır.

5. SONUÇ

Tarih boyunca canlılığın nasıl ortaya çıktığı ve çeşitlendiği merak konusu olmuştur. Konuyla ilgili seküler ve doğa gözlemlerine dayalı görüşleri, ilk olarak Antik Yunan dünyasında gözlemlemekteyiz. Antik Çağ boyunca başta Thales ve Anaksimandros olmak üzere birçok filozof konuyla ilgili görüşlerini dile getirmişlerdir. Filozofların genel olarak birleştiği noktalar ise; canlılığın bir anda ortaya çıkmadığı ve doğal süreçler sonucunda ortak bir atadan aşamalı olarak geliştiğidir. Onlara göre canlılar, tarihsel süreç içerisinde ilkelden gelişmişe doğru değişerek ve dönüşerek ilerlemiş ve çeşitlenmiştir. Antik Çağ sonrasında ise uzunca bir süre canlılığın ortaya çıkışıyla ilgili seküler görüşlere dayanan fikirler ortaya atılmamıştır. Ardından Orta Çağ'da Avrupa dünyasında genel olarak Aristoteles'in canlılığın meydana gelişi ile ilgili fikirleri Hristiyanlık tarafından kutsanarak kabul edilmiştir. Fakat İslam coğrafyasında durum böyle değildir. Antik Yunan filozoflarının, canlılığın nasıl ortaya çıktığı ve çeşitlendiği ile ilgili unutulmaya yüz tutan fikirleri Müslüman bilimciler tarafından keşfedilmiş ve tartışılmıştır. Orta Çağ boyunca Müslüman bilimciler, canlılığın ortaya çıkışıyla ilgili seküler ve gözleme dayalı fikirleri kutsal yaratılış görüşüyle karşılaştırmış ve bu fikirleri daha da öteye taşıyarak geliştirmişlerdir. Müslüman bilimciler tarafından Antik Çağ'daki gibi canlılığın ortak bir atadan tesadüfi ve doğal süreçlere bağlı olarak ortaya çıktığı fikri reddedilmiş ve canlılığın oluşumunda bilinçli bir müdahaleden bahsedilmiştir. Cahiz, Farabi ve İbn-i Sina gibi birçok Müslüman bilimci, canlılığın ortak bir atadan değişim ve dönüşümler yoluyla geliştiğini kabul etmiştir. Ardından Avrupa'da yaşanan aydınlanma sonrası, Müslümanların unutulmaya yüz tutmaktan kurtardığı ve geliştirdiği Antik Yunan mirası Avrupa medeniyetine taşınmıştır. Avrupa'da genel olarak canlılığın ortaya çıkışıyla ilgili kabul edilen Aristo'nun fikirleri terk edilmiş ve değişim ve dönüşüm temelli seküler görüş kabul edilmeye başlanmıştır. Ardından Linnaeus, Cuvier ve Buffon gibi birçok bilim adamı Antik Yunan'da ortaya çıkan ve Müslüman bilimciler tarafından geliştirilen ortak bir atadan meydana gelen, değişim ve dönüşüm temelli fikirleri kabul etmişlerdir. Ayrıca bu fikirleri deney ve gözleme dayalı olarak açıklamış ve bilimsel bir temele oturtmuşlardır. Ardından Lamarck, 1809'da *Zoological Philosopy* adlı eserinde bahsi geçen tüm fikirleri toplamış ve ilk kez Evrim Teorisi'ni ortaya koymuştur. Kendisi Evrim Teorisi'ni sistematik bir şekilde açıklamış ve evrimin mekanizmalarını tespit etmeye çalışmıştır. Lamarck'a göre canlılar ilkel hallerinden zaman geçtikçe daha kompleks yapılara bürünmüştür. Çevre şartları, gıda kıtlığı ve kalıtsal değişimler ile de türleşme ve çeşitlenme mümkün hale gelmiştir. Canlılar, birikimli bir şekilde küçük değişimlerin zaman içerisinde artması ve çevresel etkiler ile farklı türlere ayrılmıştır. Lamarck'ın bu fikirleri bilim dünyası tarafından genel olarak kabul edilmiştir. Ardından Lamarck'ın evrimin mekanizması ile ilgili fikirleri çeşitli deneylerle çürütülmüştür fakat evrim fikri varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Evrim Teorisi, Charles

Darwin'in 1859'da yayınladığı *Türlerin Kökeni (On the Origin of Species)* adlı eseriyle birlikte bilimsel olarak doğru bir şekilde ortaya konulmuştur. Darwin, canlıların ortak bir atadan geldiğini ve zamanla değişerek ve dönüşerek çeşitlendiğini bilimsel olarak ortaya koymuştur. Evrim Teorisi'ni ve mekanizmasını doğal seçilim, adaptasyon ve kalıtımsal aktarım gibi birçok başlık altında açıklamıştır. Darwin'e göre tüm canlılar ortak bir atadan ilkelden gelişmişe doğru meydana gelmişlerdir. Canlılar zamanın belli bir noktasında aniden ortaya çıkmamıştır. Uzunca bir süre çeşitli etkenler ile değişip dönüşerek evrimleşmiştir. Darwin bu bakış açısını ilk tek hücreli canlıdan günümüzdeki bütün kompleks yapılı canlılara kadar açıklamış ve ortaya koymuştur. Darwin, canlıların çevreye uyum sağladıklarını, edindikleri genetik karakterleri eşeyli üreme sayesinde yavrularına aktardıklarını ve doğada amansız bir besin ve hayatta kalma mücadelesi olduğunu dile getirmiştir. Bu sayede canlıların zaman içerisinde evrimleştiğini ve bugünkü hallerini aldığını söylemiştir. Darwin tarafından deney ve gözleme dayalı olarak ortaya konulan evrim teorisi fikri, kendisinden sonra da birçok bilim dalı ve bilim insanı tarafından geliştirilmiş ve kanıtlanmıştır.

Avrupa'da birçok alanda bilimsel ve teknolojik gelişmenin yaşandığı 19.yy'da Osmanlı Devleti de modernleşme sürecine girmiştir. Bu süreçte yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı bürokrasisi, modernleşme adına yenilikçi adımlar atmaya başlamıştır. Batı'daki birçok bilimsel ve teknolojik gelişmenin Osmanlı topraklarına taşınması amaçlanmıştır. Bu sebeple eğitim alanında birçok reform yapılmış ve yabancı dil eğitimine de önem verilmiştir. Bu çabalar sonrasında yetişen Osmanlı aydınları Batı'yı yakından takip etmeye başlamıştır. Batı'da ortaya çıkan birçok bilimsel gelişme Osmanlı aydınları tarafından ilgiyle ele alınmış ve topluma tanıtılmıştır. Evrim Teorisi de Osmanlı aydınları tarafından geniş çapta tartışılan konulardan biridir. Osmanlı aydınları Batı ile paralel bir şekilde öncelikle Lamarck'ın evrim anlayışı ile tanışmış ardından Darwin'in evrim teorisini ele almış ve tartışmıştır. Osmanlı aydınları arasında evrim teorisinin tanıtılması ve tartışılması alanında en etkili isimlerden biri olan Ahmet Mithat Efendi, birçok eserinde ayrıntılı bir şekilde evrim teorisine yer vermiştir. Kendisi evrim teorisini benimsemiş ve yaratılış kuramı ile çelişmeyeceğini söylemiştir. İnsan atalarının nesnas adı verilen bir tür maymundan geldiğini fakat insanın maymundan farklı bir canlı olarak eşref-i mahlûkat olduğunu dile getirmiştir. Evrim teorisi ona göre Tanrının sonunda insanı yaratmayı murad ettiği bir süreçtir. Ayrıca materyalist evrim görüşüne de şiddetle karşı çıkmıştır. Ali Sedad Bey ise evrim teorisini genel olarak kabul etmekle birlikte teoriye karşı birkaç eleştiri getirmiştir. Ona göre insanda ve hayvanda birçok ortak özellik vardır fakat insanda bulunan akıl ve konuşma yeteneği diğer hayvanlarda olmadığı için onu hayvanlardan ayırmaktadır. Hoca Tahsin Efendi ise evrime jeolojik açıdan yaklaşıp, yer katmanları arasında bulunan fosillerden yola çıkarak, türlerin sabit olduğu fikrine karşı çıkmıştır. Ona göre türler zaman içerisinde aşamalı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bugün yaşayan tüm canlıların geçmişte kendilerinden daha

ilkel olan canlılardan meydana geldiğini dile getirmiştir. Subhi Edhem ve Ethem Necdet ise materyalist açıdan evrim teorisini savunmuştur. İkisinin de ortak görüşüne göre evrim teorisi, kutsal yaratılış kuramına karşı çok daha güçlü temellere dayanan bilimsel bir yaklaşımdır. Tüm canlıların kendilerinden önceki daha ilkel olan canlılardan evrimleştiğini dile getirmişlerdir. Canlıların yaratıldıkları ilk halleriyle değişmeden varlıklarını sürdürdükleri fikrine karşı çıkmışlardır. Çeviri eserler yoluyla da Ahmet Nebil, Baha Tevfik ve Memduh Süleyman evrim teorisinin tanıtılması yönünde çok önemli katkılar yapmışlardır. Şemseddin Sami ise evrim teorisine Antropolojik açıdan yaklaşmıştır. Kutsal ve materyalist metinleri sentezleyerek insanın eşref-i mahlûkat olduğunu fakat bir hayvan türü olmaktan da uzak olmadığını dile getirmiştir. İnsanın ve maymunun kemik yapısı olarak da oldukça benzer yapıda olduğunu, maymunların insan nesli için bir ön hazırlık olduğunu vurgulamıştır. Mustafa Satı Bey evrim teorisini antropolojik, etnolojik ve jeolojik açıdan ele almıştır. Kendisi insan ve maymun türlerinin birbirine benzediğini ve ikisinin de ortak bir atadan evrimleştiğini söylemiştir. Canlılar arasında en fazla uyum sağlayanın daha uzun bir süre hayatta kalacağını da dile getirmiştir. Son olarak İsmail Fenni Ertuğrul ise evrim teorisini ve materyalist yorumunu reddetmiştir. Canlıların belli bir amaç için yaratıcı tarafından yaratıldığını savunmuştur. Evrim teorisinin materyalist yorumunu da bilimin çalışma alanının dışında olduğunu söylemiştir. Evrim teorisini batılı argümanlar ile reddederek anti-bilimsel olarak değerlendirmiş ve şiddetle karşı çıkmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı aydınlarının evrim teorisine karşı son derece ilgili olduğunu görmekteyiz. Aydınlar, kendi dünya görüşleri ve çalışma alanlarına göre evrim teorisine farklı açılardan yaklaşmıştır. Charles Darwin'in iddialarını İslami görüş ile bağdaştıranlar ya da materyalist yönden yaklaşanlar olduğu gibi evrim teorisini çeşitli açılardan eleştiren ya da tamamen reddeden aydınlar da olmuştur. Ayrıca evrim teorisi tartışmaları ile birlikte Osmanlı düşünce dünyasında tarih, biyoloji ve jeoloji gibi birçok bilim dalında geleneksel bilgiler sorgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nden sonra erken Cumhuriyet döneminde evrim teorisinin anlatıldığı birçok kitap basılmış ve biyoloji kitaplarında evrim teorisine ve Darwin'e yer verilmiştir. Evrim teorisi ve tartışması uzun bir tarihsel yolculuktan sonra Osmanlı'dan günümüze aktarılan bilimsel tartışma konularından biri olarak varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKLAR

1.İnceleme Eserler ve Makaleler

[1]. Adıvar, A. (1987). *Tarih boyunca ilim ve din* (Bilim ve Din). İstanbul: Evrim Matbaacılık Ltd.

[2]. Adıvar, A. A. (1943). *Osmanlı Türklerinde ilim*. İstanbul: Maarif matbaası.

[3]. Ak, M. (2006). Doğu-Batı ikileminde bir Osmanlı entelektüeli Ahmet Mithat Efendi'nin Batı'yı tanıma çabasına bir bakış. *Marife*, Yıl: 6, Sayı:3.

[4]. Akın, G. (2002). Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk antropolojik çalışmalar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42. 1-2.

[5]. Akün, Ö. F. (1998). Hoca Tahsin. Cilt:18, İstanbul: *TDV İslam Ansiklopedisi*.

[6]. Akyıldız, A. (1998). Sened-i İttifak'ın ilk tam metni. *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2.

[7]. Akyüz, M. (2013). *Türk eğitim tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2013*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

[8]. Alkan, M. Ö. (2009). Osmanlı'da darwinizm ve evrim kuramlarına ilgi üzerine. *Toplumsal Tarih Dizini, Sayı*: 187, Cilt:25, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

[9]. Alkan, M.Ö. (2009). Osmanlı darwinizmi. *Cogito*, Sayı: 60-61.

[10]. Arslan, A. (2006). *İlk Çağ felsefe tarihi - Sokrates öncesi yunan felsefesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[11]. Atayman S. (2007). *Permo-triyas büyük yokoluşu anoksiya hipotezi: ptelomaik dünya modeli*. Yüksek lisans tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü.

[12]. Ateş, K. (2009). *Dünü ve bugünüyle evrim teorisi*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

[13]. Bayrakdar, M. (2001). *İslam'da evrimci yaratılış teorisi*. Ankara: Kitabiyat Yayınları

[14]. Bayrakdar, M. (2012). Cahız ve biyolojik evrimciliğin doğuşu. (M. Vural, Çev.), *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10.

[15]. Berkes, N. (2003). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

[16]. Bilgili, A. (2018). *Darwin ve Osmanlılar*. İstanbul: Vadi Yayınları.

[17]. Bilim ve ütopya (2016). *Osmanlı'da evrim*. Sayı: 269, Yıl: 22, Ankara: Sonsöz Gazetecilik ve Matbaacılık.

[18]. Birand, K. (1958). *İlk Çağ felsefesi tarihi*. Ankara: Ajans- Türk Matbaası.

[19]. Birecikli, İ. B. (2008). 100. yılında II. meşrutiyet'in ilanı üzerine bir inceleme. *Akademik Bakış*, Cilt:2, Sayı:3.

[20]. Bozkurt, G. (1996). *Alman-İngiliz belgelerinin ve siyasî gelişmelerin ışığı altında gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukukî durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

[21]. Ceyhan, C. O. (2009). *Osmanlı'da darwin ve darwinizm kitapları*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

[22]. Cömertpay, G. (2008). *Yerel mısır populasyonlarının morfolojik ve DNA moleküler işaretleyicilerinden SSR tekniği ile karakterizasyonu*. Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

[23]. Çağman, E. (2010). *III. Selim'e sunulan ıslahat lâyihaları*. İstanbul: Kitabevi.

[24]. Çakmak, B. (2011). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan çizgide Osmanlıda kadın hareketleri, dönemin tiyatrosunda kadının temsili ve kadın sorunu. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramatürji Bölüm Dergisi*, Sayı:18.

[25]. Çankaya, L. (2015). Ali Sedad'ın Kavâìdü't-Tahavvülât fî Harekâti'z- Zerrât Adlı Eseri, İçeriği ve Termodinamik ile İlgili Bölümlerinin Genel Bir Değerlendirmesi. *Dört Öge*, Yıl 4, Sayı: 8.

[26]. Darwin, C.R. (1976). *Türlerin kökeni*. (Ö. Ünalan, Çev.), Ankara: Onur Yayınları.

[27]. Demir, R. (2007). *Philosophia Ottomanica*. Cilt: 3, Ankara: Lotus Yayınevi.

[28]. Demirel, A. (2011). Antik Yunan'da biyolojik evrim düşüncesi. *folklor/edebiyat*, cilt:17, sayı:68.

[29]. Demirel, F. (2004). Osmanlı Devleti'nde kitap basımının denetimi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları.*

[30]. Devellioğlu, F. & Güneyçal, A. S. (1993). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat: eski ve yeni harflerle*. haz. Ferit Devellioğlu; yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, Aydın kitabevi.

[31]. Doğan, A. (2006). *Osmanlı aydınları ve sosyal darwinizm*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[32]. Dölen, E. (1999). XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı bilimsel literatürü. *Osmanlı Bilim*, Cilt:8, Ankara: Türkiye Yayınları.

[33]. Edhem, S. (1327). *Darvenizm*. Manastır; Beynelmilel Ticaret Matbaası.

[34]. Edhem, S. (1330). *Lamarckizm*. İstanbul: Nefaset Matbaası.

[35]. Edward Hartmann & Süleyman, M. (1327). *Darvinizm- darwin mesleğinin ihtiva ettiği hakikatler ve hatalar*. İstanbul: Gayret Kütüphanesi.

[36]. Erdoğan, A. (2010). Tanzimat döneminde yurtdışına öğrenci gönderme olgusu ve Osmanlı modernleşmesine etkileri. *Sosyoloji Dergisi*, 3.Dizi, 20. Sayı.

[37]. Ergin, O. (1977). *Türkiye maarif tarihi*. C:1-2, İstanbul: Eser Matbaası.

[38]. Ermiş, S. (2004). *Ahmet Mithat Efendi'nin niza-ı ilm ü din eserinde din bilim ilişkisi*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı, İstanbul.

[39]. Ersoy, O. (1959). *Türkiye'ye matbaanın girişi ve ilk basılan eserler*. Ankara: A.Ü. DTCF Kütüphanecilik Enstitüsü.

[40]. Ertuğ, H. R. (1955). *Basın ve yayın tarihi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.

[41]. Ertuğrul, İ. F. (1928). *Maddiyun mezhebinin izmihlali*. İstanbul: Orhaniye Matbaası.

[42]. Findley, C. V. (2011). *Modern Türkiye tarihi*, (G. Ayaş, Çev.), İstanbul: Timaş Yayınları

[43]. Genç, M. (2014). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

[44]. Gökberk, M. (1998). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

[45]. Haeckel, E. & Nebil, A. (1327). *İnsanın menşe-i nesl-i beşer*. (A. Nebil, Çev.), İstanbul: Nefaset Matbaası.

[46]. Hanioğlu, M. Ş (2001). Jöntürkler. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 23.Cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

[47]. Hawking, W.S. (1998). *Zamanın kısa tarihi*. (S. Say-M. Uraz, Çev.), İstanbul: Doğan Kitapçılık.

[48]. Işın, E. (1985). Osmanlı materyalizmi. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:2, İstanbul: İletişim Yayınları.

[49]. Işın, E. (1985). Osmanlı modernleşmesi ve pozitivizm. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:2, İstanbul: İletişim Yayınları.

[50]. İhsanoğlu, E. (1999). Osmanlı bilimine toplu bakış. *Osmanlı Bilim*- Cilt:8, Ankara: Türkiye Yayınları.

[51]. İhsanoğlu, İ. (1990). Darülfünun tarihçesine giriş (İlk iki teşebbüs). Sayı:210, C.LIV, *Belleten*, Ağustos.

[52]. İzmirli, İ. H. (1973). *İslam mütefekkirleri ile garp mütefekkirleri arasında mukayese*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

[53]. Kabacalı, A. (1987). *Türk yayın tarihi*. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

[54]. Kahya, E. (1999). Erzurumlu İbrahim Hakkı. Ankara Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:40.

[55]. Kahya, E. (1999). Osmanlılardaki bilimsel çalışmalara genel bir bakış. *Osmanlı Bilim*, Cilt:8, Ankara: Türkiye Yayınları.

[56]. Kalaycıoğulları, İ. (2013). Subhi Edhem ve lamarckizm adlı eseri. *Dört Öge*, Yıl:2, Sayı:4.

[57]. Karagöz, M. (1995). Osmanlı Devletinde ıslahat hareketleri ve Batı medeniyetine giriş gayretleri (1700-1839). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM.*

[58]. Karal, E. Z. (1988). *Selim III' ün hat-tı hümayunları -nizam-ı cedit* (1789-1807). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

[59]. Karaman, M.A. (2018). Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'na etkileri. Süleyman Demirel Üniversitesi, *Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos, Sayı:44.

[60]. Karpat, K. (1988). Türkler XIX. asır: ilk ıslahat hareketleri ve temelleri (1800-1839). *İslam Ansiklopedisi*, cilt: 12, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

[61]. Kocaoğlu, M. (1995). Kavalalı Mehmet Alİ Paşa isyanı (1831-1841). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 6.06.

[62]. Korlaelçi, M. (1986). *Pozitivizmin Türkiye'ye girişi ve ilk etkileri*. İstanbul: İnsan Yayınları.

[63]. Kranz, W. (1967). *Antik felsefe - metinler ve açıklamalar*. (S. Y. Baydur, Çev.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

[64]. Kuran, E. (1990). Sultan II. Mahmut ve Mehmet Ali Paşanın gerçekleştirdiği reformların karşılıklı tesirleri. *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri*, İstanbul.

[65]. Kurtulan, İ. & Kartoğlu, Ü. (1988). *Yazıyla çiziyle Darwin ve evrim kuramı*. Ankara: Dönem Yayıncılık.

[66]. Lamarck, J. B. (1990). *The zoological philosophy*. (H. Elliot, Çev.), London: Macmillan And Co.Lımıted.

[67]. Lewis, B. (1998). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (M. Kıratlı, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

[68]. Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

[69]. Mayr, E. (2001). *Evrim nedir?*. (N. Soysal, Çev.), İstanbul: Say Yayınları.

[70]. Mithat, A. (1288a). İnsan. *Dağarcık*, Sayı:2.

[71]. Mithat, A. (1288b). Veladet. *Dağarcık*, Sayı:2.

[72]. Mithat, A. (1288c). İntikam. *Dağarcık*, Sayı: 2.

[73]. Mithat, A. (1288d). Duvardan bir sada. *Dağarcık*, Sayı: 4.

[74]. Mithat, A. (1288e). İnsan (Dünyada insanın zuhuru). *Dağarcık*, Sayı:4.

[75]. Mithat, A. (1288f). Âdem ve nesnas. *Dağarcık*, Sayı:8.

[76]. Mithat, A. (1299). *Kâinat: kütüphane-i tarih – mukaddime*. İstanbul: Kırk Ambar Matbaası.

[77]. Mithat, A. (1308). *Ben neyim? hikmet-i maddiyeye müdafa'a*. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası.

[78]. Mithat, A. (1896). *Niza-ı ilm ve din; islam ve ulum*. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası.

[79]. Necdet, E. (1329). *Tekâmül ve kanunları*. İstanbul: Matbaa-i İctihad.

[80]. Nurdoğan, A. M. (2016). *Modernleşme döneminde Osmanlı'da ilköğretim (1869-1914)*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

[81]. Odabaşı, İ. A. (2007). Suphi Ethem Bey'in tabiat'ı. *Bilim ve Ütopya*, No: 152, Şubat.

[82]. Odabaşı, İ. A. (2010). *Maymundan mı geldik?*. Darwin düşmanlığı tarihinden bir yaprak: Suphi Ethem Bey'in darvenizm kitabı ve bir eleştiri. Ankara: Bilim Kitabevi.

[83]. Osborn, H. F. (1896). *From the Greeks to Darwin: an outline of the development of the evolution idea*. (vol. 1). Macmillan.

[84]. Öktem, Ü. (2010). Olgu, kuram, Darwin öncesi evrim kuramları ve Darwin'in evrim kuramı. *Antropoloji*, Sayı: 23.

[85]. Öktem, Ü. (2011). Darwin'in evrim kuramı'nın tanzimat'taki etkileri. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011 Bahar, sayı: 11.

[86]. Özbay, Ç. (2014). *Mustafa Satı El-Husri'nin etnoğrafya tarihimizdeki yeri*. Yüksek lisans tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe (Bilim Tarihi) Anabilim Dalı.

[87]. Özbay, Ç. (2015). Mustafa Satı Bey ve biyoloji tarihimizdeki yeri. *Dört Öge*, Yıl: 4, Sayı: 8.

[88]. Özdeğirmenci, S. (2006*). İbn Miskeveyh'te metafizik*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı, İstanbul.

[89]. Özgökman, F. (2013). Yaşamın kökeni, evrim ve tanrı. Ankara Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54:2.

[90]. Özsoy, S. (2014). İbrahim Müteferrika ve matbaanın Osmanlı Devleti'ne girişi. *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu*, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

[91]. Poyraz, E. (2010). Tanzimat'tan önce Osmanlı modernleşmesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:189.

[92]. Sami, Ş. (1296). *İnsan*. İstanbul: Mihran Matbaası.

[93]. Sami, Ş. (1303). *Yine insan*. İstanbul: Mihran Matbaası.

[94]. Sander, O. (2003). *Siyasi tarih ilkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.

[95]. Satı, M. (1330). *Etnoğfafya -ilm-i akvam*. İstanbul: Hilal Matbaası.

[96]. Sayılı, A. (1963). Ortaçağ İslâm dünyasındaki ilmî çalışma temposundaki ağırlaşmanın bazı temel sebepleri (Avrupa ile mukayese). Ankara: *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi.*

[97]. Sedad, A. (1300). *Kavâìdü't-tahavvülât fî harekâti'z- zerrât*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye.

[98]. Shaw, S. J. & Shaw, E. K. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye*. Cİlt:2 , (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul: E Yayınları.

[99]. Şahin, Y. (2007). *Düşünce, tarih ve gerçeklik noktasında biyolojide geçmişe yolculuk*. Ankara: Palme Yayıncılık.

[100]. Şengör, A. M. C. (2009). Osmanlı'nın ilk jeoloji kitabı ve Osmanlı'da jeolojinin durumu hakkında öğrettikleri. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 11, 1-2.

[101]. Tahsin, H. (1310). *Tarih-i tekvin yahud hilkat*. İstanbul: Artın Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

[102]. Tanör, B. (1985). Anayasal gelişmelere toplu bir bakış. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları.

[103]. Taslaman, C. (2016). *Evrim teorisi felsefe ve tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.

[104]. Tekeli, İ. & İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve dönüşümü*. (Vol. 154). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

[105]. Topaloğlu, Y. (2012). *Şemseddin Sami*. Ankara: Ötüken Neşriyat.

[106]. Topdemir, H.G. & Unat, Y. (2009). *Bilim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.

[107]. Toprak, Z. (2012). *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve antropoloji*. İstanbul: Doğan Kitap.

[108]. Türk, H. (1998). Beyin evrimi ışığında dilin kökeni. Ankara Üniversitesi, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38(1-2).

[109]. Uçarol, R. (1995). *Siyasî tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

[110]. Weber, A. (1993). *Felsefe tarihi*. (V. Eralp, Çev.), İstanbul: Sosyal Yayınlar.

[111]. Yakıt, İ. (1984). Darwin'den önce İslâm düşünürlerinde evrimle ilgili fikirler. *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Sayı:24.

[112]. Yeli, S. (2005). *III. Selim dönemindeki askeri ve eğitim alanındaki ıslahat hareketleri*. Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı.

[113]. Yıldırım, C. (1989). *Yüz soruda evrim kuramı ve bağnazlık*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

[114]. Zürcher, E. J. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Y. Gönen, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

2. İnternet Kaynakları

[115]. http://evrimianlamak.org/e/OZGUN:Dilin_Evrimi_12 (E.T. 11.08.2019)

[116]. https://evrimagaci.org/evrim-ve-doga-uzerine-kafa-yormus-islam-alimleri-451 (E.T. 14.08.2019)

[117]. http://www.evrimianlamak.org/e/P1:evrim_tarihi_3_1 (E.T. 15.08.2019)

[118]. https://evrimagaci.org/evrim-mekanizmalari-3-yapay-secilim-106 (17.08.2019)

[119]. https://evrimagaci.org/evrim-nedir-5509 (22.08.2019)

[120]. https://islamansiklopedisi.org.tr/bidat (18.10.2019)

[121]. https://islamansiklopedisi.org.tr/gaiyyet (18.10.2019)

[122]. https://sozluk.gov.tr/ (26.11.2019)

2.1. Şekiller

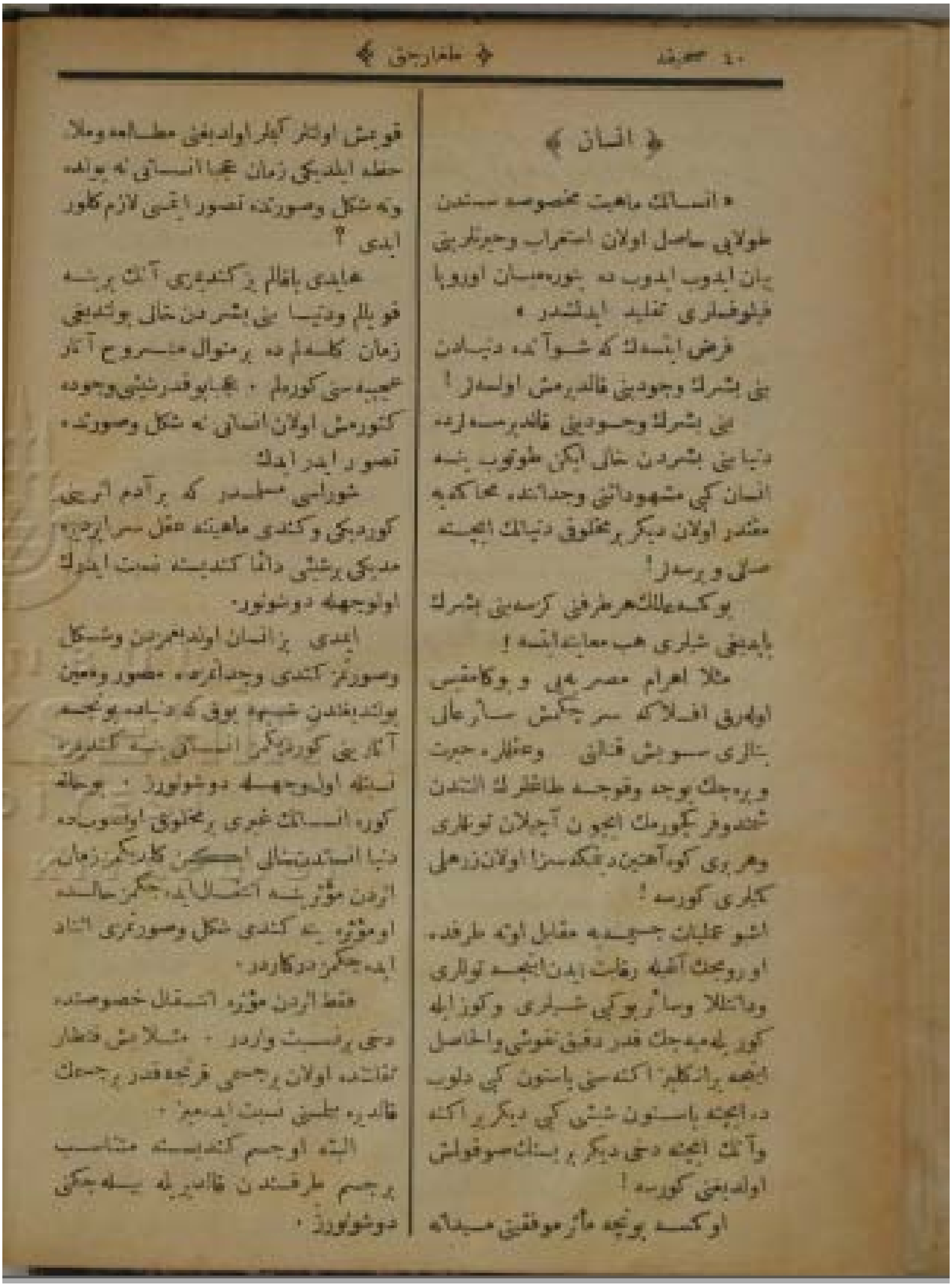
[123]. **Şekil2.1.** https://i1.wp.com/www.nkfu.com/wpcontent/uploads/2014/01/lamarck-evrim.jpg?resize=293%2C172 (E.T. 22.05.2019)

[124]. **Şekil2.2.** https://evrimagaci.org/dosyalar/fotograflar/ozgun/62/4354_62_f2104.jpg (E.T. 24.05.2019)

[125]. **Şekil 2.3.** https://evrimagaci.org/dosyalar/fotograflar/ozgun/62/4359_62_dogs.jpg (E.T. 25.05.2019)

EKLER

EK: 1. Ahmet Mithat Efendi, (1288) "İnsan", Dağarcık, Sayı:2

داغارجق

﴿ انسان ﴾

EK: 2. Ahmet Mithat Efendi (1288) "İnsan (Dünyada İnsanın Zuhuru)" , Dağarcık, Sayı:4

صحیفه ١٠٩ ﴿ انسان ﴾

﴿ انسان ﴾

(دنیاده انسانك ظهوری)

EK: 3. Ahmet Mithat Efendi (1288) "Âdem ve Nesnas", Dağarcık, Sayı:8

صحیفه ٢٤١ — طاغارجق

ایکنجی مسئله

آدم و نسناس

EK: 4. Ahmet Mithat Efendi & John William Draper (1896) Niza-ı İlm ve Din; İslam ve Ulum, İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası

نزاع علم و دين

محرری

نيويورق دارالمعارف معلملرندن

ژ . و . درايه

اسلام وعلوم

محرری

احمد مدحت

معارف نظارت جليله‌سنك رخصتيله

(ترجمان حقيقت) مطبعه‌سنده طبع اولنمشدر

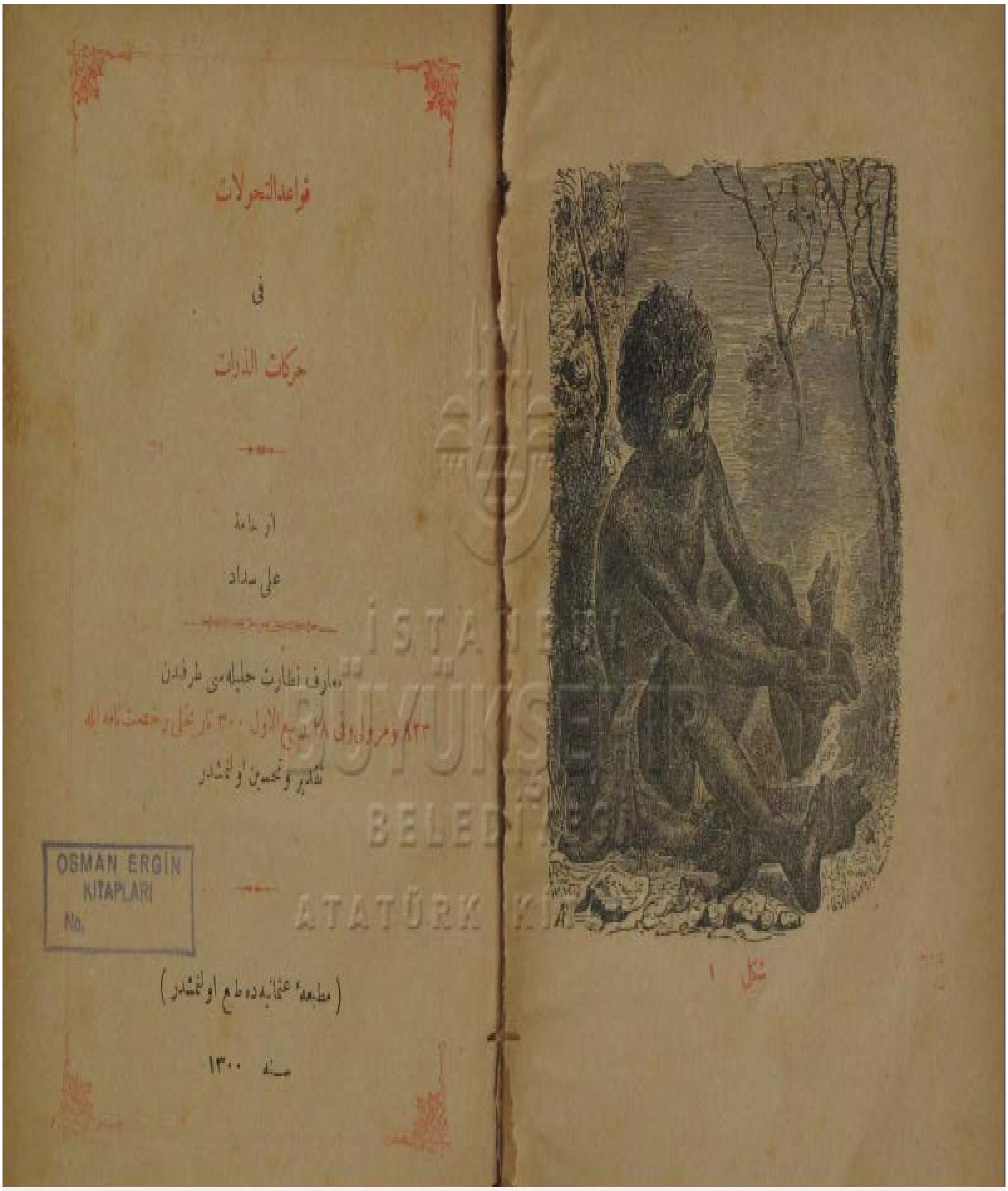
درسعادت

١٣١٣

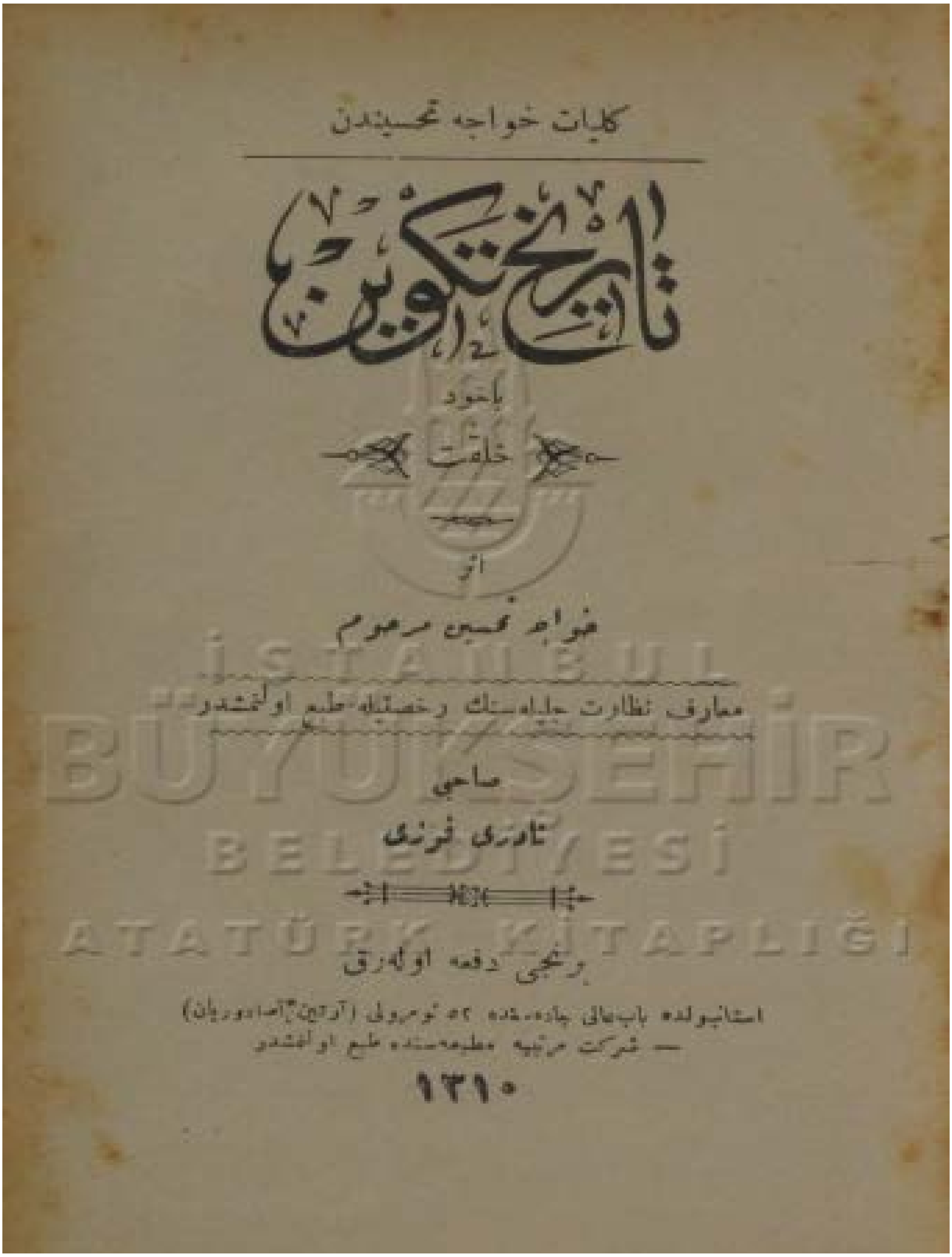
EK: 5. Mithat, A. (1308) Ben Neyim? Hikmet-i Maddiyeye Müdafa'a, İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası

EK: 6. Ali Sedad Bey (1300) Kavâìdü't-Tahavvülât fî Harekâti'z- Zerrât, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye

EK: 7. Hoca Tahsin Efendi (1310) Tarih-i Tekvin Yahud Hilkat, İstanbul: Artın Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası

كليات خواجه تحسيندن

تاريخ تكوين

ياخود

خلقت

اثر

خواجه تحسين مرحوم

معارف نظارت جليله سنك رخصتيله طبع اولنمشدر

صاحبى

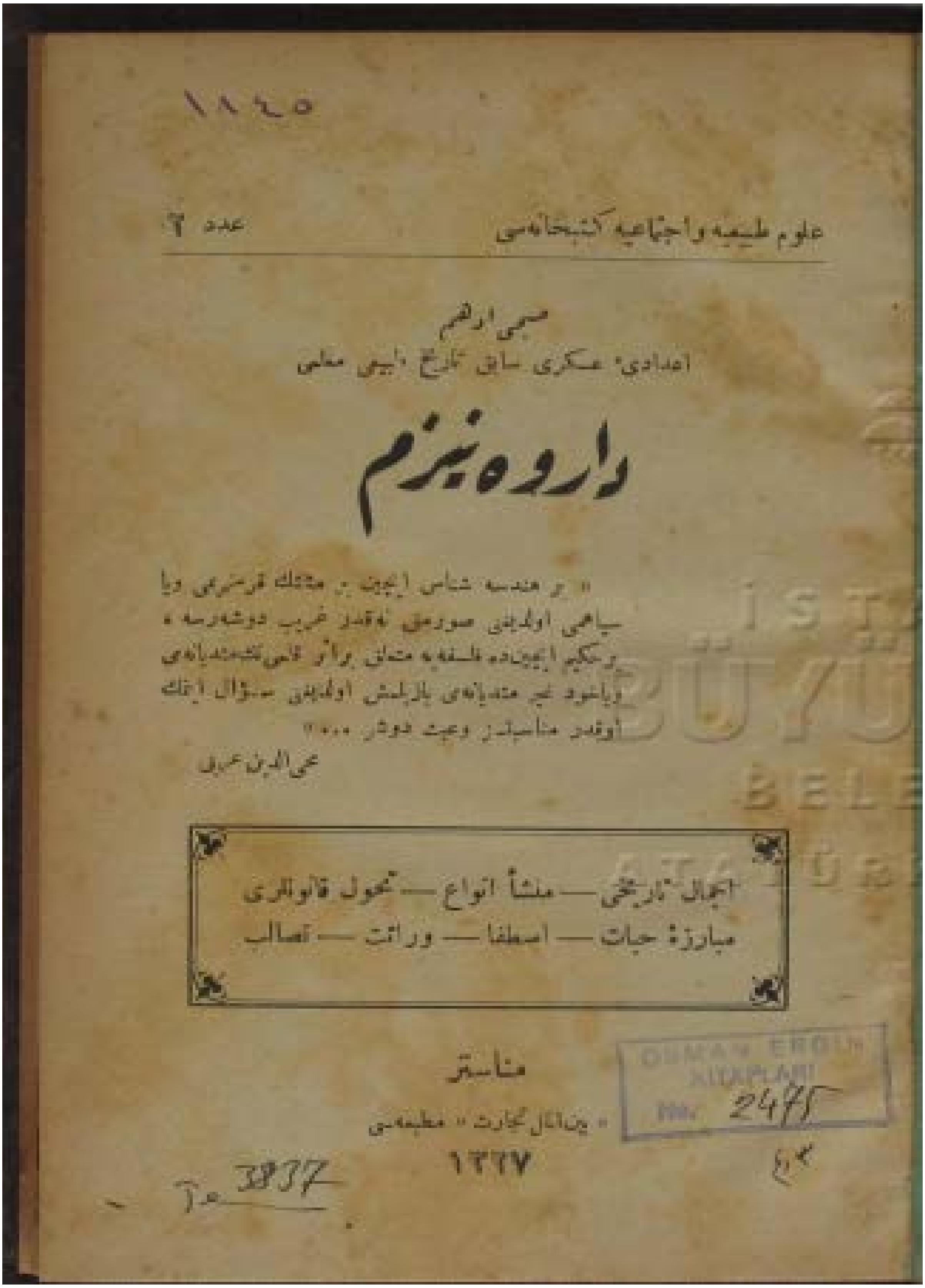
ايكنجى دفعه اوله رق

استانبولده باب عالى جاده سنده ٥٢ نومرولى (آرتين آصادوريان)

شركت مرتبيه مطبعه سنده طبع اولنمشدر

١٣١٠

EK: 8. Subhi Edhem (1327) Darvenizm, Manastır; Beynelmilel Ticaret Matbaası

علوم طبیعیه واجتماعیه کتبخانه‌سی — عدد ۲

صبحی ادهم

اعدادیٔ عسکری سابق تاریخ طبیعی معلمی

داروه‌نیزم

«بر هندسه شناس ایچون بر مثلثك قرمزی ویا
سیاهی اولدیغی صورتده نه قدر غریب دوشه‌رسه،
بر حکیم ایچون ده فلسفه‌یه متعلق بر فکرك متدینانه‌می
ویاخود غیر متدینانه‌می بولنمش اولدیغی سؤال ایتمك
اوقدر مناسبتسز وعجیب دوشر...»

محی الدین عربی

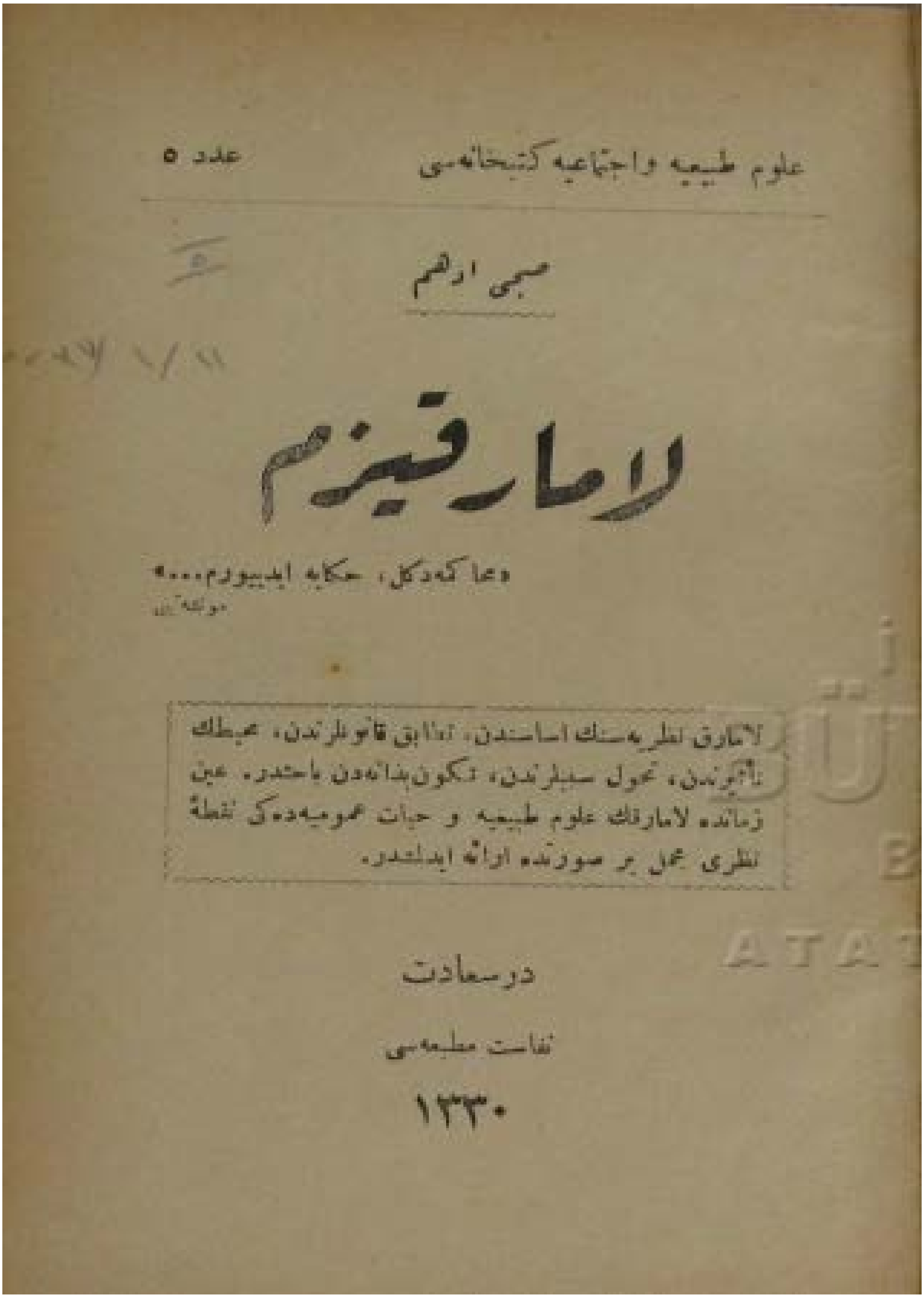
اجمال تاریخی — منشأ انواع — تحول قانونلری
مبارزهٔ حیات — اصطفا — وراثت — تصالب

مناستر

«بین الملل تجارت» مطبعه‌سی

۱۳۲۷

EK: 9. Subhi Edhem (1330) Lamarckizm, İstanbul: Nefaset Matbaası

علوم طبیعیه و اجتماعیه کتبخانه‌سی عدد ٥

صبحی ادهم

لامارقیزم

«دعا که دکل، حکایه ایدییورم....»

مولیه‌ر

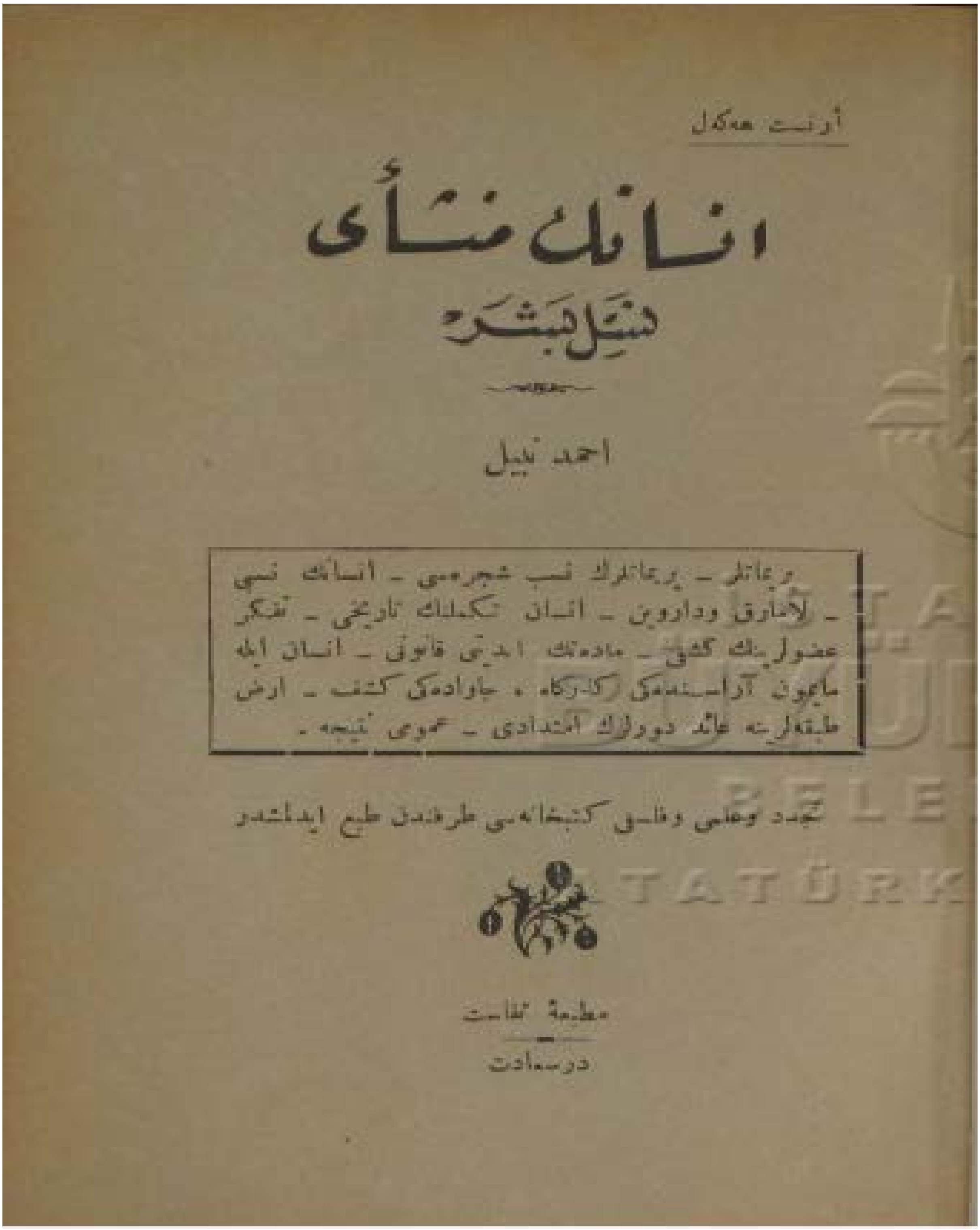
لامارق نظریه‌سنك اساسندن، لامارق قانونلرندن، محیطك تأثیرندن، تحول سببلرندن، تکون بدائه‌دن باحثدر. عین زمانده لامارقك علوم طبیعیه و حیات عمومیه‌ده‌کی نقطهٔ نظری عملی بر صورتده ارائه ایدلشدر.

درسعادت

نفاست مطبعه‌سی

١٣٣٠

EK: 10. Haeckel, E. & Nebil, A. (1327) İnsanın Menşe-i Nesl-i Beşer, (Çev: Ahmet Nebil), İstanbul: Nefaset Matbaası

ارنست هه‌كل

انسانك منشأى

نسل بشر

احمد نبيل

پريماتلر ـ پريماتلرك نسب شجره‌سى ـ انسانك نسبى ـ لامارق وداروين ـ انسان تكملك تاريخى ـ تفكر عضولرينك كشفى ـ ماده‌نك ابديتى قانونى ـ انسان ايله مايمون آراسنده‌كى كذرگاه ـ جاوه‌ده‌كى كشف ـ ارض طبقه‌لرينه عائد دورلرك امتدادى ـ عمومى نتيجه .

تجدد علمى وفلسفى كتبخانه‌سى طرفندن طبع ايدلمشدر

مطبعهٔ نفاست

درسعادت

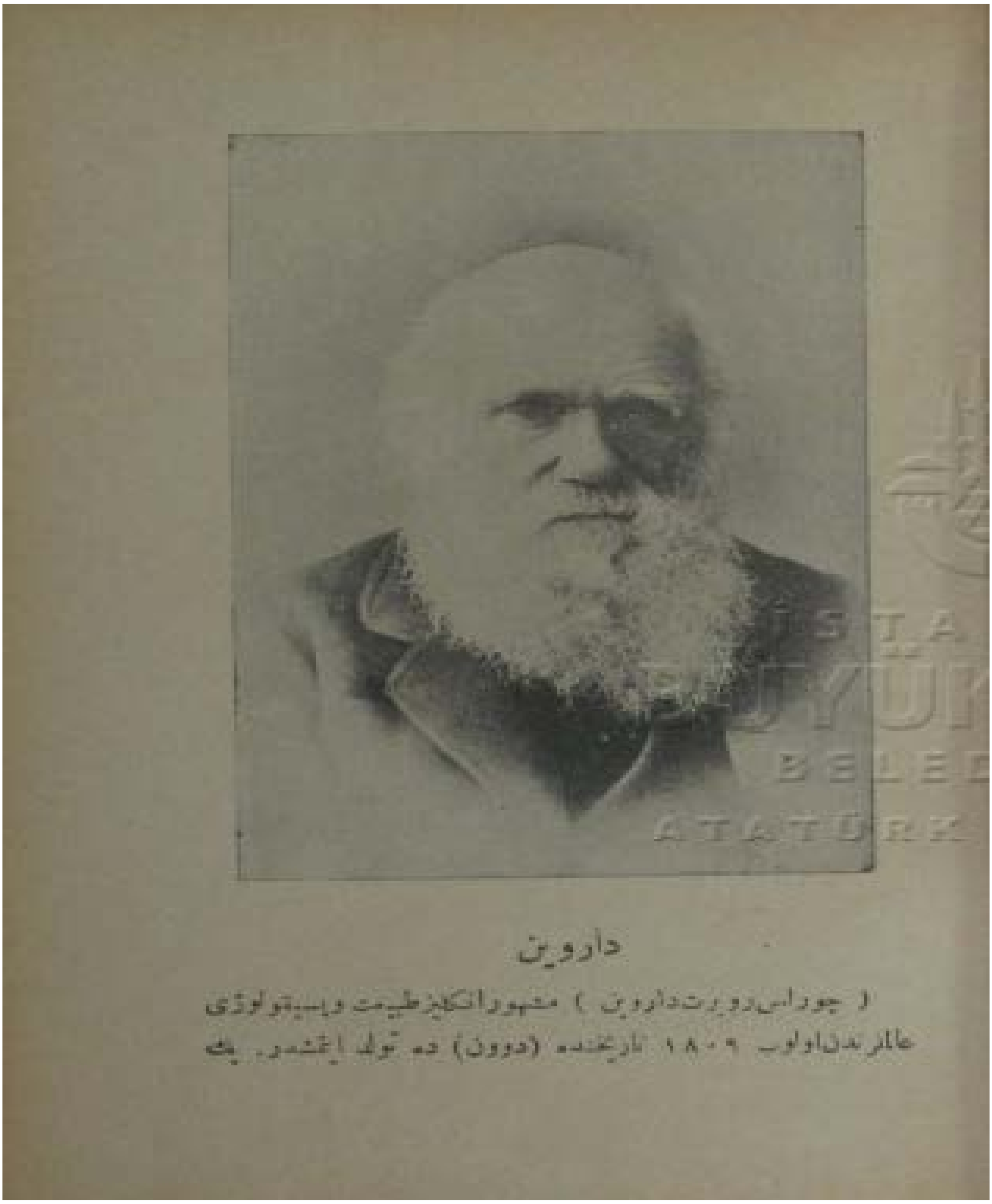
EK: 11. Haeckel, E. & Nebil, A. (1327) İnsanın Menşe-i Nesl-i Beşer, (Çev: Ahmet Nebil), İstanbul: Nefaset Matbaası, s.3 (Ernst Haeckel)

أرنست هه‌كل

۱۸۳۴ شباطنك ۱۶ نجی كونی پوتسدامده تولد ایتمشدر .
حال حاضرده (يه‌نا) دارالفنوننك طبیعیات معلمی اولان بوذات
آلمان حكیملری آره‌سنده الشوعلی برسرمایه‌یه مالكدر . غایت
سوعلی بر كبار وخاطر ییقماز برذات اولمقله برابر طوتمش اولدیغی
فن مسلكنده غایت ثابت ، قطعیاً دونمز والك شدید قلم مجادله‌لرینه
گیرر بر ذكادر . (الباسه‌دوو) نامنده‌كی معلمی كندیسنه
پك چوق شیلر اوكرتمش وبالخاصه نباتاته مراق ایتدیرمشدی .
نهایت هه‌كل طبیب اولق اوزره چالیشمغه باشلادی . فقط طبق
داروین كبی ، فریچ مولر كبی بو خصوصده موفقیته مظهر
اولامدی . سیاحته چیقدی ونهایت ۱۸۵٤ ده (برلین) .

EK: 12. Haeckel, E. & Nebil, A. (1327) İnsanın Menşe-i Nesl-i Beşer, (Çev: Ahmet Nebil), İstanbul: Nefaset Matbaası, s.5 (Charles Darwin)

EK: 13. Haeckel, E. & Nebil, A. (1327) İnsanın Menşe-i Nesl-i Beşer, (Çev: Ahmet Nebil), İstanbul: Nefaset Matbaası, s.7 (Louis Büchner)

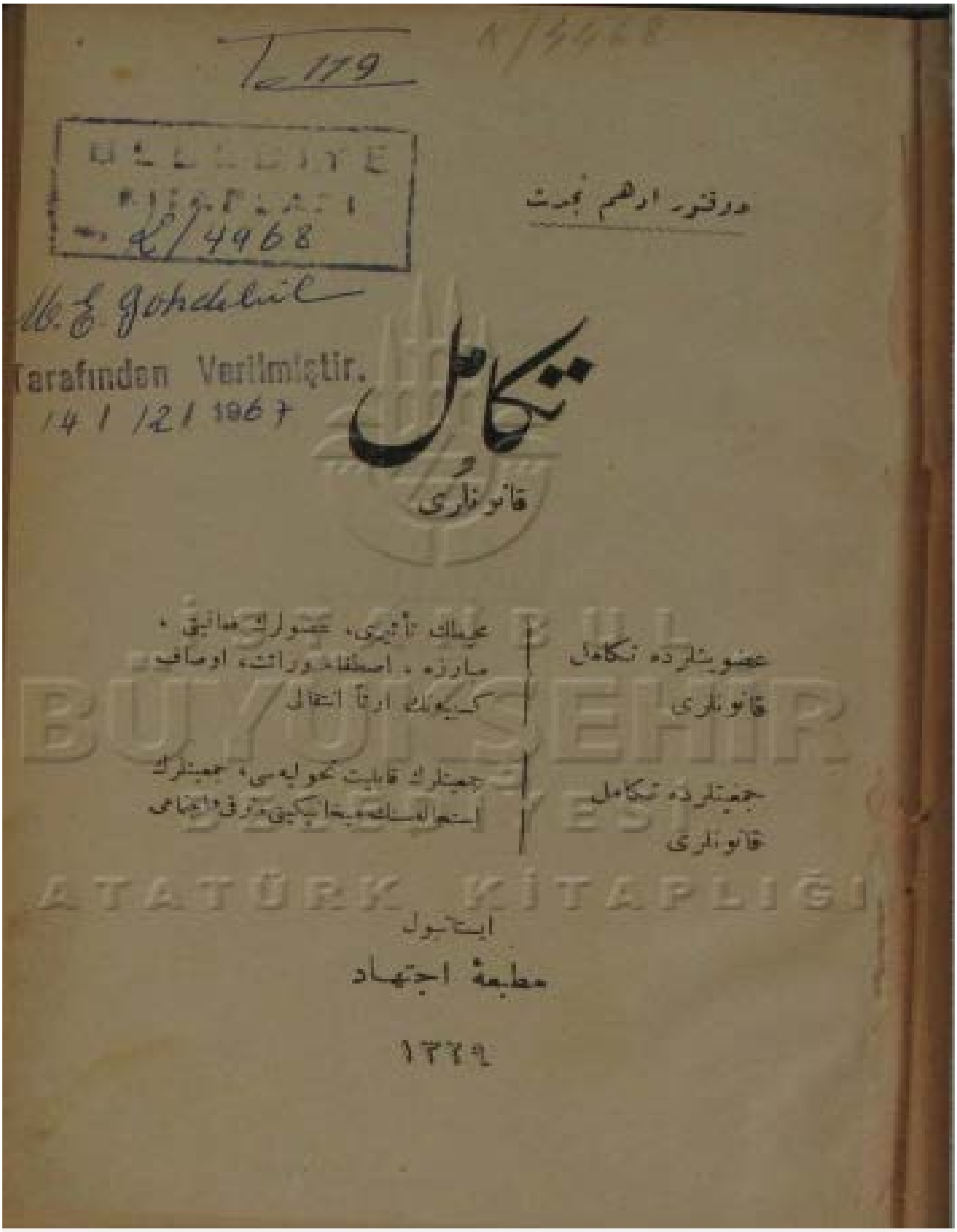

لوئی بوخنر

١٨٢٤ سنه‌سی مارتك ٢٩ نجی كونی دارمستاده تولد
ایتمشدر . بدری غایت معروف بر دوقتوردی . محل اعدادیسنده
تالی درجه‌ده‌كی درسلری اكمال ایتدیكدن صكره (ژیسن)
دارالفنونده فلسفه و طب تحصیل ایتمش و دها صكره استراسبورغه كیدرك
الهیات درسلری آلمشدر . اختلال حركتلرینه قاریشمش ،
سیاسیاتله اوغراشمش حتی آره‌سنده اسكی بر آوقاتیله
مجادله‌لره كیرمشدر . اللی‌یی متجاوز كتابلری آره‌سنده كندیسنه
بویوك بر شهرت قازاندیران (ماده و قوت) اولمشدر . بو اثریله
بوتون دنیانك دماغنه حاكم اولدی .

بوخنر ١٨٩٩ ده وفات ایتمشدر . فقط اثرلری حالا
یاشایور و یاشایه‌جقدر . . .

EK: 14. Ethem Necdet (1329) Tekâmül ve Kanunları, İstanbul: Matbaa-i İctihad

دوقتور ادهم نجدت

تكامل

قانونلری

عضویتلرده تكامل قانونلری

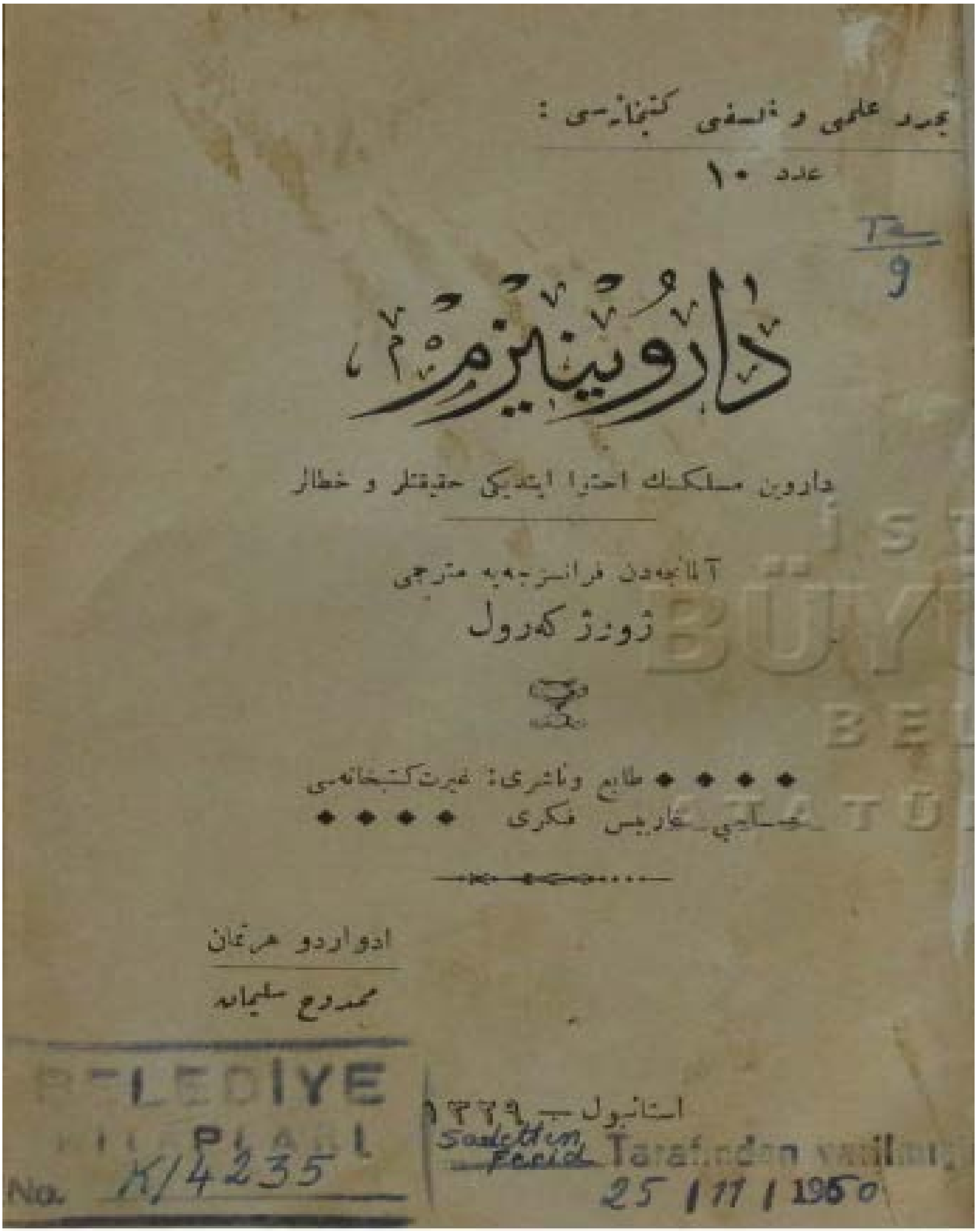
جمعیتلرده تكامل قانونلری

استانبول

مطبعهٔ اجتهاد

١٣٢٩

EK: 15. Edward Hartmann & Süleyman, M. (1327) Darvinizm- Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar, İstanbul: Gayret Kütüphanesi

تجدد علمی و فلسفی کتبخانه‌سی :

عدد ۱۰

داروینیزم

داروین مسلکنك احتوا ایتدیکی حقیقتلر و خطالر

آلمانجه‌دن فرانسزجه‌یه مترجمی

ژوژ کرول

طابع و ناشری : غیرت کتبخانه‌سی

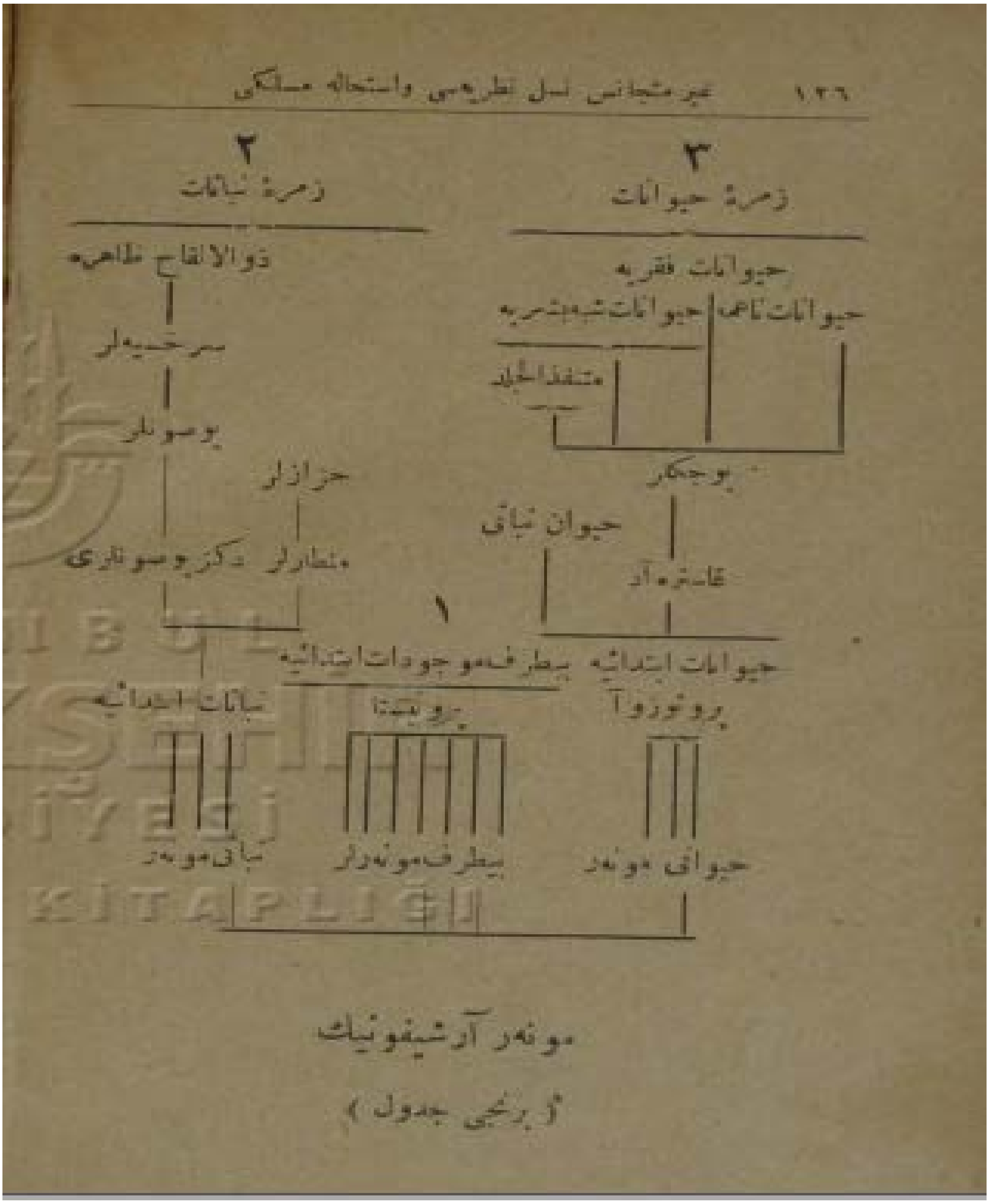
صاحبی عارف فکری

ادواردو هرتمان

ممدوح سلیمان

استانبول — ۱۳۲۹

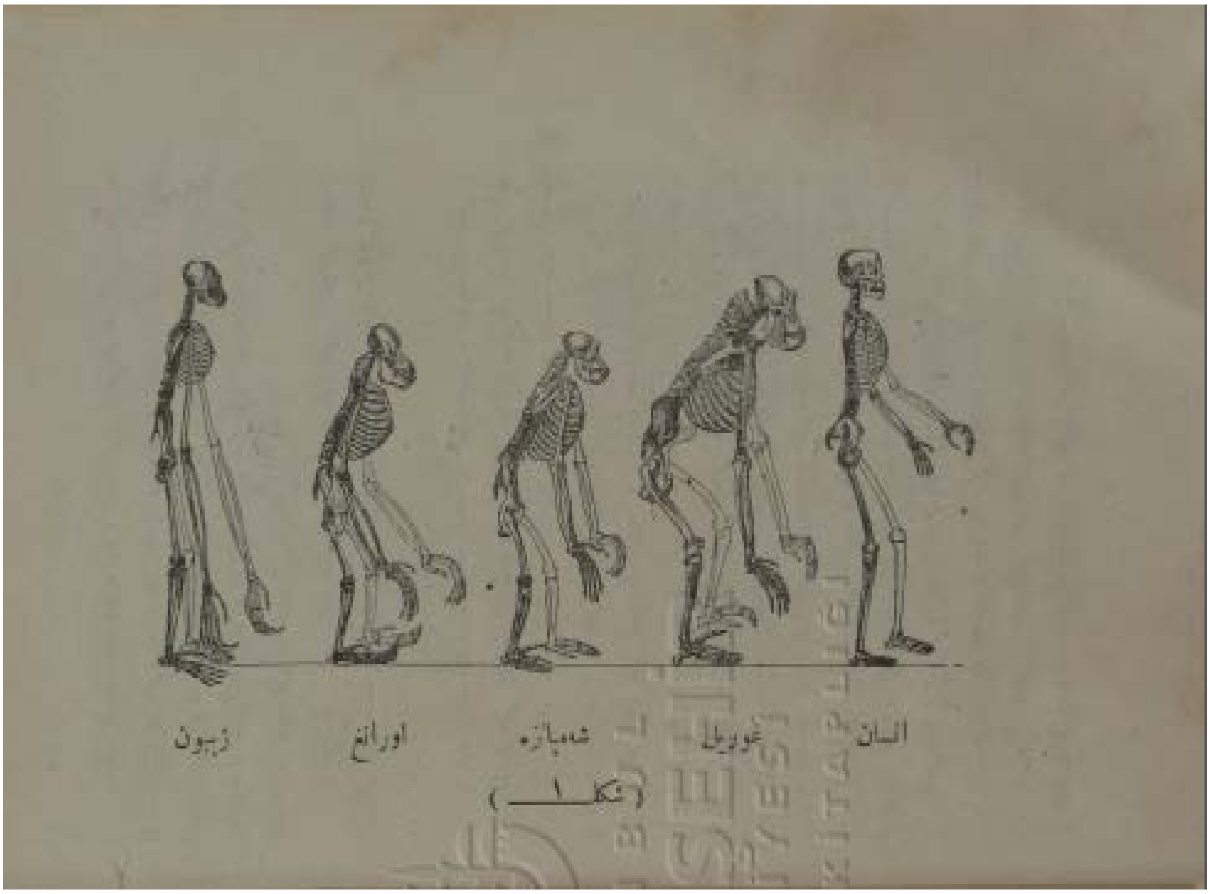
EK: 16. Edward Hartmann & Süleyman, M. (1327) Darvinizm- Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar, İstanbul: Gayret Kütüphanesi s.126 (Edward Hartmann'ın Evrim Şeması)

EK: 17. Mustafa Satı Bey (El- Husri) (1330) Etnoğfafya: İlm-i Akvam-, İstanbul: Hilal Matbaası

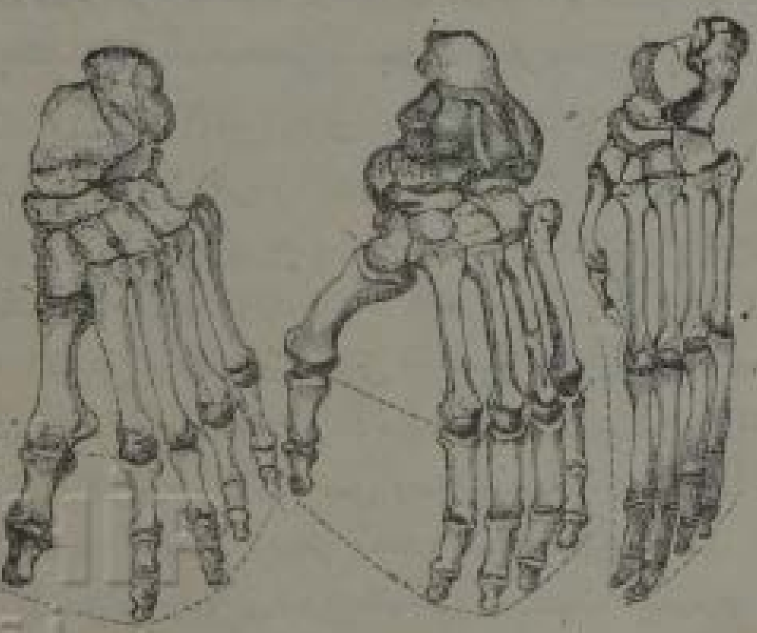
EK: 18. Mustafa Satı Bey (El- Husri) (1330) Etnoğfafya: İlm-i Akvam-, İstanbul: Hilal Matbaası, s.16 (Jibon, Orangutan, Şempanze, Goril ve İnsan'ın İskelet Yapısı)

EK: 19. Mustafa Satı Bey (El- Husri) (1330) Etnoğfafya: İlm-i Akvam-, İstanbul: Hilal Matbaası, s.20 (Orangutan, Goril ve İnsanın Ayak Kemiklerinin Karşılaştırması)

۲۰ اتنوغرافیا

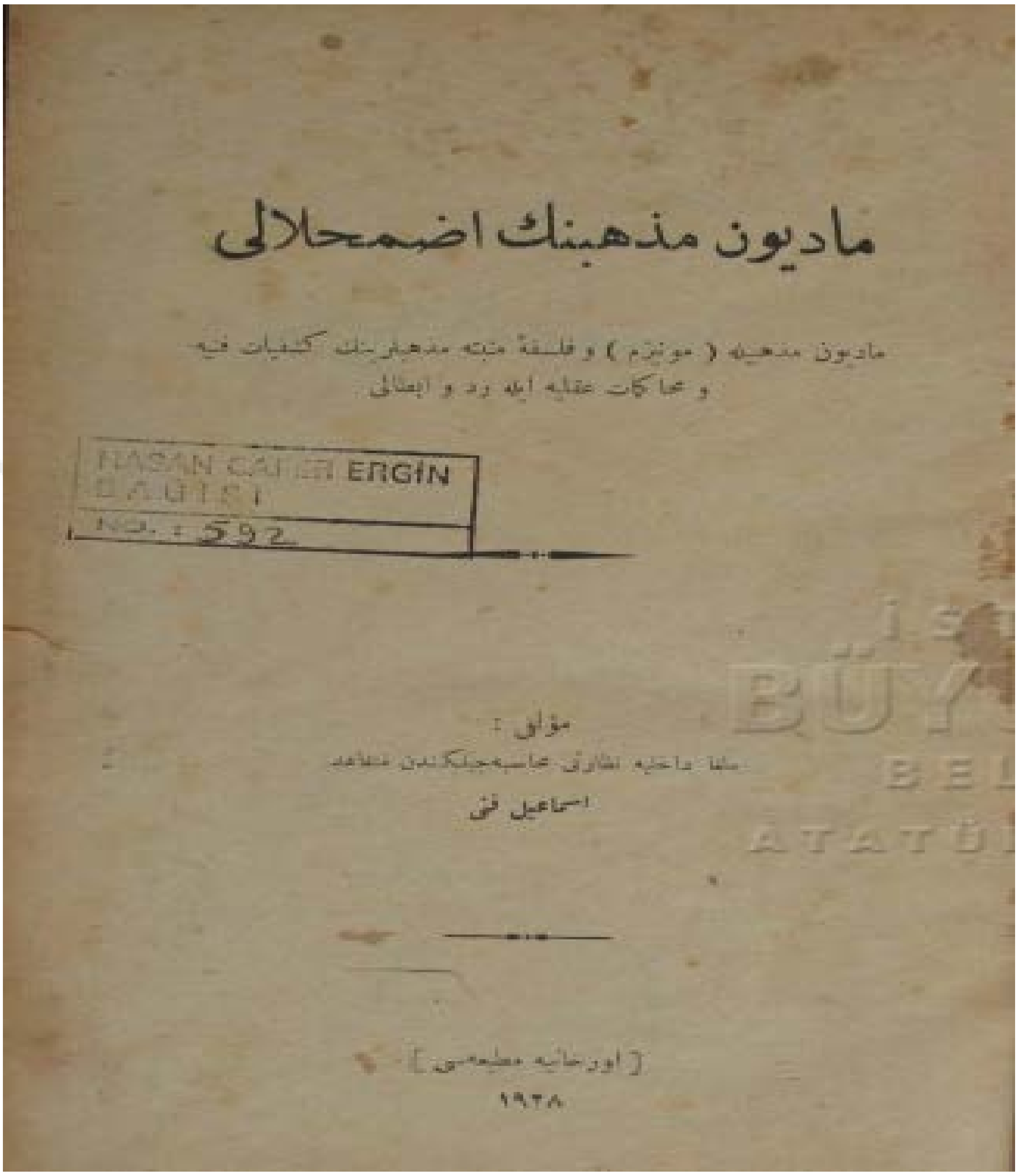
بوندن عبارت اولدیغنی اعتراف ایتمکله برابر خصائص معنویه‌سی
اعتباریله حیواناتدن بوسبوتون آیری اولدیغنی ادعا ایتمشلر ؛ و بشری
یالکز برعائله زمره‌سندن دکل ، حتی حیوانات جمله‌سندن بیله
چیقارمق ، وموالید ثلثه‌دن — مولد معدنی ، نباتی وحیوانیدن —
باشقه برده مولد بشری قبول ایتمک ایسته‌مشلردر . فقط خصائص

(شکل ۳) اورانغ ، غوریل وانسان آیاغی

معنویه اعتباریله دخی انسان ایله حیوانات آره‌سنده‌کی فرق مطلق
وقطعی دکل ، نسبیدر ؛ خصائص معنویه‌نك هیچ بریسی انسانك آیری
بر مولد عدینی ایجاب ایتمز . کرچه کثریا « عقل وذکا انسانلره مخصوصدر ؛
حیواناتده عقلدن اثر یوق ، یالکز سوق طبیعی واردر » دینلیر . فقط بك
چوق حیوانلرده — واز جمله مایمونلرده ، فیللرده ، کوپکلرده ،

EK: 20. İsmail Fenni Ertuğrul (1928) Maddiyun Mezhebinin İzmihlali, İstanbul: Orhaniye Matbaası

مادیون مذهبنك اضمحلالی

مادیون مذهبنه (مونیزم) و فلسفهٔ مثبته مذهبلرینك كلیات فنیه
و محاكمات عقلیه ایله رد و ابطالی

مؤلفی :
سابقا داخلیه نظارتی محاسبه‌جیلكندن متقاعد
اسماعیل فنی

[اورخانیه مطبعه‌سی]
١٩٢٨

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı **:** Deniz GÜLTEKİN

E-mail **:** deniz340233@gmail.com

Öğrenim Durumu **:**

Derece	**Bölüm/Program**	**Üniversite**	**Yıl**
Lisans	Tarih	Mersin Üniversitesi	2013-2017
Yüksek Lisans	Tarih	Mersin Üniversitesi	2017-2019